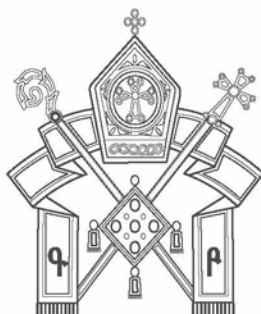

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ
ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՅ ՍՐԲՈՅ ԷԶՄԻԱՇՆԻ

ՆՈՅԵՄԲԵՐ

2014
Ս. Էջմիածին

ՀՐԱՄԱՆԱԲ

Տ. Տ. ԳԱՐԵԳՆԻ ԵՐԿՐՈՐԻ

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ

«Էջմիածին»

կրօնագիտական-հայագիտական հանդես

Խմբագրակազմ

Գլխավոր խմբագիր՝ Արշակ Մադոյեան

Խմբագիրներ՝

Ռսկան քահանայ Յովհաննիսեան, Արմինէ Պօղոսեան, Արփինէ Չանթիկեան

Տեխնիկական խմբագիր՝

Անգելինա Ալեքսանեան

Լեզուադասական խմբագիր՝ Վազգէն Սաֆարեան

Խմբագրական խորհուրդ

Վահան Եպիսկոպոս Յովհաննիսեան (Մեծ Բրիտանիա), Անուշաւան
Եպիսկոպոս Ժամկոչեան (Երեւանի պէտական համալսարան,
Աստրոաւմարանութեան ֆակուլտէտ), Գէորգ Եպիսկոպոս Սարոյեան
(Գէորգեան հոգեւոր ձեռնարան (աստրոաւմարանական համալսարան),
Դանիէլ վարդապետ Ֆնտրգեան (ԱՄՆ Նայոգ Արեւելեան թեմ), Շահէ
վարդապետ Անանեան (Գէորգեան հոգեւոր ձեռնարան (աստրոաւմարանական
համալսարան), Զարարիկ վարդապետ Բաղումեան (Գէորգեան հոգեւոր
ձեռնարան (աստրոաւմարանական համալսարան), Գարեգին արեղայ
Նամբարձումեան (Գէորգեան հոգեւոր ձեռնարան (աստրոաւմարանական
համալսարան), Նրաչ սարկաւազ Սարգիսեան (Գէորգեան հոգեւոր
ձեռնարան (աստրոաւմարանական համալսարան), Գէորգ Տէր-Վարդանեան
(Մաշտոցի անուան Մարեկնադարան, Գէորգեան հոգեւոր ձեռնարան
(աստրոաւմարանական համալսարան), Գոհար Յարութիւնեան-Թոմա
(Գէորգեան հոգեւոր ձեռնարան (աստրոաւմարանական համալսարան),
Պնփրոս Յովհաննիսեան (Երեւանի պէտական համալսարան, Գէորգեան
հոգեւոր ձեռնարան (աստրոաւմարանական համալսարան), Անահիտ Աւագեան
(Գէորգեան հոգեւոր ձեռնարան (աստրոաւմարանական համալսարան), Գոհար
Մուրադեան (Մաշտոցի անուան Մարեկնադարան), Ազատ Բոգոյեան («Վաչէ
և Թամար Մանուկեան Մարեկնադարան», ՆՄ ԳԱԱ Արեւելագիտութեան
ինստիտուտ), Ալեքսան Յակոբեան (ՆՄ ԳԱԱ Արեւելագիտութեան
ինստիտուտ), Մհեր Նաւոյեան (Երեւանի պէտական կոնսերւատորիա), Աննա
Արեւշապեան (Երեւանի պէտական կոնսերւատորիա), Արամ Մարգիբրոսեան
(Ֆրանսիա, Փարիզ-Նանտերի համալսարան), Իգարէլ Էօմէ (Ֆրանսիա,
Մոնպելիէի համալսարան), Աննա Շիրինեան (Իտալիա, Բոլոնիայի
համալսարան)

“Etchmiadzin”

Religious-Armenological Review

Editorial staff

Editor in chief - Arshak Madoyan

Editors

Fr. Voskan Hovhannisyan, Armine Poghosyan, Arpine Chantikyan

Technical editor - Angelina Aleksanyan

Linguistic-stylistic editor - Vasken Safaryan

Editorial Council

Bishop Vahan Hovannisian (*Great Britain*), **Bishop Anushavan Zhamkochyan** (*Yerevan State University, Faculty of Theology*), **Bishop Kevork Saroyan** (*Kevorkian Theological Seminary (Theological University)*), **Archimandrite Daniel Findikyan** (*USA, Eastern Armenian Diocese*), **Archimandrite Shahe Ananyan** (*Kevorkian Theological Seminary (Theological University)*), **Archimandrite Zacharia Baghoumyan** (*Kevorkian Theological Seminary (Theological University)*), **Rev. Fr. Karekin Hambardzumyan** (*Kevorkian Theological Seminary (Theological University)*), **Deacon Hratch Sarkissian** (*Kevorkian Theological Seminary (Theological University)*), **Gevorg Ter-Vardanyan** (*Matenadaran, Kevorkian Theological Seminary (Theological University)*), **Gohar Harutiunyan-Thomas** (*Kevorkian Theological Seminary (Theological University)*), **Petros Hovhannisyan** (*Yerevan State University, Kevorkian Theological Seminary (Theological University)*), **Anahit Avagyan** (*Kevorkian Theological Seminary (Theological University)*), **Gohar Muradyan** (*Matenadaran, Yerevan*), **Azat Bozoyan** (*“Vatche and Tamar Manoukian Library”, Institute of Oriental Studies, National Academy of Sciences of the Republic of Armenia*), **Alexan Hakobyan** (*Institute of Oriental Studies, National Academy of Sciences of the Republic of Armenia*), **Mher Navoyan** (*Yerevan State Conservatory*), **Anna Arevshatyan** (*Yerevan State Conservatory*), **Aram Martirosian** (*France, University of Paris-Nanterre (Université Paris-Nanterre)*), **Isabel Augé** (*France, University of Montpellier (Université Paul Valéry-Montpellier)*), **Anna Sirinian** (*Italy, University of Bologna (Università di Bologna)*)

**ԳԱՐԵԳԻՆ Բ. ԾԱՌԱՅ ՅԻՍՈՒՄԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ,
ՈՂՈՐՄՈՒԹԵԱՄԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԵՒ ԿԱՄՕՔՆ ԱԶԳԻՍ
ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱԿԵՏ ԵՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ,
ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ՆԱՄԱԶԳԱԿԱՆ ՆԱԽԱՄԵԾԱՐ
ԱԹՈՌՈՅ ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՄԱՅՐ ԵԿԵՂԵՅԻՈՅ
ՍՐԲՈՅ ԿԱԹՈՒԴԻԿԷ ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՔՐԻՍՏՈՍԱՄԲԱՆԴ
ՄԻՐՈՅ ՈՂՋՈՅՆ ԵՒ ՕՐՆՆՈՒԹԻՒՆ ՆԱՅՐԱԿԵՏԱԿԱՆ
ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ,
ՊԱՏՐԻԱՐՔՈՒԹԵԱՆՅ ՆԱՅՈՑ ՍՐԲՈՅ ԵՐՈՒՄԱՂԻՄԱՅ ԵՒ
ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍՈՅ, ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ,
ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ, ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՅ, ՔԱՆԱՆԱՅԻՅ ԵՒ
ՍԱՐԿԱՒԱԳԱՅ, ԹԵՄԱԿԱՆ ԵՐԵՍՓՈԽԱՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՈՅ,
ԹԵՄԱԿԱՆ ԵՒ ՆԱՄԱՅՆՔԱՅԻՆ ԽՈՐՆՐԴՈՅ ԵՒ
ՊԱՇՏՕՆԷԻՅ ԵՒ ՄԻՐԵՅԵԱՆ ՆԱՄԱՅՆ
ՆԱԽԱՏԱՅԵԱՆ ԺՈՂՈՎՐԴԵԱՆ ՆԱՅՈՑ**

Գոհությւն եւ փառք ենք մաքրուցում առ Բարձրեալն Աստուած, որ օրհնում է զառակներին ազգիս հայոց՝ մեր հայրերի սուրբ հաւարքի անխախտ վեմի վրա շէն ու պայծառ պահելու ազգային ու հոգեւոր իր կեանքի անդաստանն ի սփիւռս աշխարհի:

Տակաւին ԺԹ. դարում, երբ Օսմանեան կոտորածներից մագապուրծ հայութիւնը բնակութիւն հասարակեց Հիւսիսային Ամերիկայում, երջանկայիշարակ Խրիստեան Նայրիկ Ամենայն Նայոց Կաթողիկոսը Նայրապետական Կոնդակով հասարակեց թեմական կառոյց Հիւսիսային Ամերիկա մայրցամաքում, որպէսզի արդիւնատու լինի Առաքելական մեր Սուրբ Եկեղեցու սպասաւորութիւնը հաւաքաւոր մեր հայորդիներին, եւ հայրենակարօր մեր ժողովուրդը անմասն չմնայ հոգեւոր խնամաքարութիւնից:

Ներազայ րարիներին եւ յարկապէս Նայոց Յեղասպանութեան հետեւանքով առաւել մեծ թուով հայորդիներ կեանքի ապահովութիւն գտան Հիւսիսային Ամերիկայում: Նայ համայնքներ ձեւաւորուեցին Միացեալ Նահանգների Արեւելեան, այնու-

հերել նաև արևմտեան շրջաններում եւ Կանադայում: Մեր ժողովրդի հոգևոր կեանքը կազմակերպելու եւ հոգաւարելու նպատակով, ընդառաջ եկեղեցական վարչութիւնների խնդրանքին՝ Գևորգ Ե. եւ Վազգէն Ա. երջանկայիշարակ Նայրապետները հաստատեցին ԱՄՆ Նայոց Արեւմտեան եւ Կանադայի հայոց թեմերը:

Վերջին տասնամեակներին ժողովրդագրական տեղաշարժերի արդիւնքում մեծացել է հայորդեաց թիւը նաև Մեքսիկայում: Այս ընթացքում այցելու հոգևորականների միջոցով մեր Եկեղեցին ջանքեր է բերել, որպէսզի Մեքսիկայում բնակեալ հայորդիները իրենց հոգևոր ու ազգային կեանքը կառուցեն մեր հայրերի սուրբ հաւատի նուիրական վեմի վրա եւ անխախտ պահեն իրենց հոգևոր ու ազգային ինքնութիւնը:

Այսօր հրամայական է առաւել մեծ հոգևոր խնամք ու հոգաւարութիւն մատուցել Մեքսիկայում բնակեալ մեր ժողովրդի զաւակներին: Այս առումով ընդառաջելով ԱՄՆ Նայոց Արեւելեան եւ Արեւմտեան թեմերի խնդրանքին եւ հաշվի առնելով Մեքսիկայի ու Կալիֆորնիայի հայ համայնքների փոխադարձ սերտ առնչութիւններն եւ Մեքսիկայի աշխարհագրական դիրքի նպատակահարմարութիւնը՝ Նայրապետական այսու Կոնդակով Մեքսիկայի հայ համայնքները առանձնացնում ենք ԱՄՆ Նայոց Արեւելեան թեմից եւ ընդգրկում ԱՄՆ Նայոց Արեւմտեան թեմի կազմի մէջ:

Նայրապետական Մեր օրինութիւնն ենք յղում ԱՄՆ Նայոց Արեւմտեան թեմի Առաջնորդ Գերաշնորհ Տ. Յովնան արքեպիսկոպոս Տերութեանին՝ յորդորելով հովուական նախանձախնդիր սպասաւորութեամբ ջանքեր բերել Մեքսիկայում համայնքային կառոյցների ձեւաւորմանը եւ արդիւնատու գործունէութեանը:

Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնից Նայրապետական Մեր օրինութիւնը, սերն ու բարեմաղթանքներն ենք յղում Մեքսիկայում բնակեալ հաւատարմ Մեր սիրելի զաւակներին: Ի խորոց սրտի աղօթում ենք եւ հայցում, որ Բարձրեալն Աստուած Իր Սուրբ Աջի հովանու ներքոյ պահպանի մեքսիկահայ համայնքը եւ երկնառաք Իր ամենակեցոյց շնորհներով առաքապէս օրհնի ու պայծառացնի ազգային ու հոգևոր կեանքը Քրիստոսասէր մեր ժողովրդի այժմ եւ յաւիտեանս. ամէն:

«Թագաւոր Երկնաւոր, զեկեղեցի Զո սնշարժ պահեա՛ եւ զերկր-պագոյս սնուանդ Զոն պահեա՛ ի խաղաղութեան»:

Օրինութեամբ՝

ԳԱՐԵԳԻՆ Բ.

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ

Տուալ Կոնդակս ի 21-ն նոյեմբերի
յամի Տեառն 2014 եւ ի թուին Նայոց ՌՆԿԳ.
ի մայրաքաղաք Սրբոյ Էջմիածնի
ընդ համարաւ 877

**ԳԱՐԵԳԻՆ Բ. ԾԱՌԱՅ ՅԻՍՈՒՄԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ,
ՈՂՈՐՄՈՒԹԵԱՄԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԵՒ ԿԱՄՕՔՆ ԱԶԳԻՍ
ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱԿՊԵՏ ԵՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ,
ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ՆԱՄԱԶԳԱԿԱՆ ՆԱԽԱՄԵԾԱՐ
ԱԹՈՌՈՅ ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՄԱՅՐ ԵԿԵՂԵՅԻՈՅ
ՍՐԲՈՅ ԿԱԹՈՒՂԻԿԷ ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՔՐԻՍՏՈՍԱԲԱՆԴ-
ՍԻՐՈՅ ՈՂԶՈՅՆ ԵՒ ՕՐՆՆՈՒԹԻՒՆ ՆԱՅՐԱԿԵՏԱԿԱՆ
ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻՒԿԻՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ,
ՊԱՏՐԻԱՐՔՈՒԹԵԱՆՅ ՆԱՅՈՑ ՍՐԲՈՅ ԵՐՈՒՍԱԴԻՄԱՅ ԵՒ
ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍՈՅ,ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ,
ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ, ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՅ, ՔԱՆԱՆԱՅԻՅ ԵՒ
ՍԱՐԿԱԲԱԳԱՅ, ԹԵՄԱԿԱՆ ԵՐԵՍՓՈԽԱՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՈՅ,
ԹԵՄԱԿԱՆ ԵՒ ՆԱՄԱՅՆՔԱՅԻՆ ԽՈՐՆՐԴՈՅ ԵՒ
ՊԱՇՏՕՆԷԻՅ ԵՒ ՍԻՐԵՅԵԱԼ ՆԱՄԱՅՆ
ՆԱԲԱՏԱՅԵԱԼ ԺՈՂՈՎՐԴԵԱՆ ՆԱՅՈՑ**

Նամայն հայության հոգևոր կենտրոն Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնից Նայ-րապետական սեր և օրհնություն ենք բերում առաքելահասարապ մեր Սուրբ Եկեղեցու աշխարհասփյուռ զառակներին:

Մեր Տեր և Փրկիչ Յիսուս Քրիստոսի հրաշափառ Յարութիւնից և Նամբարձումից յևրոյ Սուրբ Թաղէոս և Սուրբ Բարդուղիմէոս առաքելախները հայոց աշխարհում քարածեցին Աւետարանի կենարար յոյսը, և Ամենակալ Տէրը նրանց ձեռամբ հիմնադրեց Նայասարանայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին: Տիրոջ շնորհազարդ առաքելախներն իրենց հետը Նայասարան բերեցին նուիրական սրբություններ. Սուրբ Թաղէոս առաքելայր մեր ժողովրդին պարգևեց Աստուածամուխ Սուրբ Գեղարդը և Տիրոջ կողմից օրհնուած իւղը, իսկ Սուրբ Բարդուղիմէոս առաքելայր՝ Աստուածածնի յոյս պարկերը:

Առաքելական ժամանակներից Սուրբ Գեղարդը մշտապալես պահուել է Նայոց աշխարհում, մեր հիւնաւորց վանքերում, որոնցից Այրիվանքը, ի պապի Տէրունի սրբութեան, անուանակոչուեց Գեղարդավանք: ԺԸ. դարի կեսերից Սուրբ Գեղարդը փոխադրուեց Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին՝ լինելով Նայոց Նայրապետաց մշտաբթուն հսկողութեան ներքոյ: Սուրբ Գեղարդով է օրհնում և նուիրագործում Սրբալոյս Միւռնը, որպէսզի Աստուածամուխ Գեղարդի միջոցով եւս օրհնուելով՝ անուշ Իւղը զօրութիւն ունենայ աստուածային շնորհները դրոշմելու մկրտածների և ձեռնադրեալ եկեղեցականների հոգիներին, սրբագործելու աստուածաշնորհական սրբազան իրերն ու առարկաները, հաւաքի նորակառոյց քները: Պարմութեան ընթացքներում նշանակալի իրադարձու-

թիւների ժամանակ փորձութիւնների ու նեղութիւնների մէջ Աստուածամուխ Սուրբ Գեղարդը Հայոց Հայրապետաց օրհնութեամբ դուրս է հանուել ի քես եւ յերկրպագութիւն մեր աստուածասէր ժողովրդի եւ բարեպաշտ օրարաց, որպէս-գի Սուրբ Գեղարդից ճառագող օրհնաբեր լոյսն ու աստուածային զօրութիւնը սփռուն համայն հաւաքացելոց վրայ եւ հրաշագործեն՝ պարգեւելով հաւաքքի ամբողջին, բժշկութիւն, մխիթարութիւն եւ երկնահեղ բիր շնորհներ:

Գոհունակ հոգով, ականապես ուխտատուրաց անհապնում երթին ի Քրիստոսահիմն Սուրբ Էջմիածին եւ հաղորդ հաւաքացելոց սրբի խորին փափագին, այսօր Հայրապետական այստ Կոնդակով քնօրինում ենք, որ Հայոց առաջին լուսաւորչաց՝ Սուրբ Թադէոս եւ Սուրբ Բարդուղիմէոս առաքելոց քօնին Աստուածամուխ Սուրբ Գեղարդը մեծահանդէս թափորով իջեցուի Քրիստոսակերպ Մայր Տաճար՝ յերկրպագութիւն հաւաքատուր Մեր զաւակների՝ ի մխիթարութիւն նրանց յուսացեալ հոգիների եւ ի կարարումն սրբի բաղձանքների: Տիրոջ բիր շնորհների եւ երկնահեղ պարգեւների հայցով Աստուածակառոյց Սուրբ Էջմիածնից յորդոր եւ պապգամ ենք բերում հաւաքատուր, աստուածասէր Մեր զաւակներին, որպէսգի ամեն քարի այս մեծափառ քօնին ուխտի կենն ի Քրիստոսահիմն Սուրբ Էջմիածին, ծնրադիր երկրպագութեամբ եւ խոնարհումով Տէրունի մեծ սրբութեան հրաշագործ Սուրբ Գեղարդի առջեւ, որը շնորհաց շքեմարան է, բարեաց աղբիր եւ ամենայաղթ սուր ընդդէմ չարի, եւ աղօթք մաքուցեն՝ հայցելով Փրկչի օրհնութիւնն ու հովանին համայն աշխարհին, Հայրենի մեր երկրին, մեր ժողովրդին եւ իրենց կեանքին՝ որպէս «դեղ կենաց առ հնարս ցաւոց հոգոց եւ մարմնոց»:

Միածնաւէջ Սուրբ Սեղանի առջեւ ի խորոց սրբի Հայրապետական Մեր աղօթքն ենք բարձրացնում առ Ամենակալ Տէրը, որ երկնային զօրակցութեամբ, «ընդ հովանեաւ Աստուածամուխ եւ սքանչելագործ սուրբ Գեղարդեան» ներկեալ արեամբն Քրիստոսի», միշտ հասարարուն ու պայծառ պահի Առաքելական մեր Սուրբ Եկեղեցին, եւ ամենակեցոյց Իր շնորհներով խաղաղ ու ապահով պահպանի ու առաքապէս օրհնի աշխարհս եւ աշխարհասփիռ ազգս հայոց:

Շնորհք Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի եղիցին ընդ ձեզ, ընդ ամենեւեւսն. ամէն:

Օրհնութեամբ՝

ԳԱՐԵԳԻՆ Բ.

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ

Տուա Կոնդակս ի 28-ն Նոյեմբերի
յամի Տեառն 2014 եւ ի թուին հայոց ՌՆԿԳ.
ի Մայրավանս Սրբոյ Էջմիածնի
ընդ համարս 879

**Ն.Ա.Օ.Տ.Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ Բ. ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ
ԽՈՍՔԸ ԳԵՐԱՇՆՈՐՏ Տ. ՏԱԹԵԻ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ
ՂԱՐԻՔՅԱՆԻ ՀՈՒՂԱՐԿԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ԱՌԻԹՈՎ**

Գերաշնորհ Տ. Նարեկ եպիսկոպոս Բերբերյան, Բրազիլիայի Հայոց թեմի առաջնորդ,

Հարգաթան վարչականներ փրախնամ թեմի,

Միրեցյալ հավարավոր զավակներ Մեր,

Խորը վշտով փեղեկացանք Առաքելական մեր Սուրբ Եկեղեցու վաարակաշար հոգևորական Գերաշնորհ Տ. Տաթև արքեպիսկոպոս Ղարիբյանի վախճանման մասին:

Յավ է Մեզ համար սիրելի Սրբազանի կորուարը: Այս դժվարին պահին ձեզ հեղ ենք Մեր աղոթքներով եւ վերսրին գնահարանքով ենք անդրադառնում մեր Սուրբ Եկեղեցու անդաարանում ծառայանվեր ոգով փքնած Տիրոջ հավարարիմ սպասավորի կեղարյա քահանայագործությանը: Մեր Տերը՝ Հիսուս Քրիստոս, Իրեն ծառայողներին խոսարցավ հավիրենության մեջ Իր ասրվածային ներկայության մշարական վայելքը՝ ասելով. «Եթե մեկն Ինձ ծառայի, Իմ հեղելից կգա. եւ ուր Ես եմ, այնրեղ կլինի եւ Իմ ծառան» (Հովհ. ԺԲ. 26): Տերունական այս խոսքերը համահունչ են հանգուցյալ Տաթև Սրբազանի բարեպաշար ու ծառայանվեր ընթացքին: Լուսահոգի Տաթև Սրբազանը մեր Սուրբ Եկեղեցու նախանձախնդիր, խոնարհ ու կորովի եկեղեցականներից էր, ով առ Ասրված մեծ սիրով սրանձնեց կուսակրոն հոգևորականի առաքելությունը եւ ասրվածահաճո ընթացքով իր կյանքը դարձրեց նվիրում ու ծառայություն Ամենակալ Տիրոջը եւ Քրիստոսասեր մեր ժողովրդին: Արգենրինայում, ապա Բրազիլիայում հովվական սպասավորությամբ, այնուհեղ նաեւ առաջնորդական բեղուն գործունեությամբ լուսահոգի Սրբազանը նոր առաջընթաց ու շինություն բերեց Բրազիլիայի Հայոց փրախնամ թեմին՝ թեմական ու ծխական կառույցների ձեւավորմամբ, հոգևոր-եկեղեցական կյանքի աշխուժացմամբ, եկեղեցիների, կրթական հասարարությունների նորոգությամբ, նոր սերնդի կրթության արդյունավորմամբ: Լուսահոգի Սրբազանը նաեւ սիրով ու պարրասրականությամբ աջակից եղավ նորընրիր առաջնորդ Գերաշնորհ Տ. Նարեկ եպիսկոպոս Բերբերյանին, որպեսզի մեր Եկեղեցին շարունակի արգասավորությամբ պաշառացնել Բրազիլիայում բնակյալ հավարավոր հայորդիների հոգևոր ու ազգային կյանքի անդասրանը:

Բրազիլիայի Հայոց թեմ Հովվապերական Մեր այցելությունների ընթացքում Մենք զգացել ենք Տաթև արքեպիսկոպոսի հանդեպ հավարացյալ հայոր-

դիների ջերմ սերն ու հարգանքը, որին Սրբազան Հայրն արժանացել է հավա-
րացյալների հանդեպ դրսևորած հայրական խնամքի շնորհիվ:

Տակավին Վազգեն Ա. երջանկահիշարակ Հայրապետի գահակալության
տարիներից Հոգևույս Սրբազանը նաև կարևոր ներդրում բերեց մեր Սուրբ Եկե-
ղեցու առաքելության արդյունավորմանը՝ որպես անդամը Գերագույն Հոգևոր
Խորհրդի:

Իր ծառայանվեր ընթացքով ու գովելի վաստակով մեր Սուրբ Եկեղեցու և
հայոց հոգևոր կենտրոն Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի հանդեպ որդիական անվե-
րապահ հավատարմությամբ լուսահոգի Սրբազանը օրինակ է մեր երիտասարդ
եկեղեցականաց համար:

Հոգևույս Սրբազանը մեծապես գնահատված է եղել Հայոց Հայրապետնե-
րի կողմից: Սիրելի Տաթև առքեպիսկոպոսի քահանայագործության հիսնամյա
հորելյանի առիթով Մենք Սրբազան Հոր կուրծքը զարդարել ենք Առաքելական
մեր Սուրբ Եկեղեցու Սուրբ Ներսես Շնորհալի պատվո բարձր շքանշանով՝ գնա-
հատելով նրա ծանրաբեռն վաստակն ու գովարժան ծառայությունները:

Բարեհիշարակ Սրբազանը, ծառայական, երկրավոր իր ընթացքը ավար-
տելով՝ փոխադրվեց հավիտենություն՝ բարի և լուսավոր հիշարակ թողնելով
բոլորիս սրտերում:

Ի խորոց սրտի Մեր աղոթքն է առ Ամենողորմ Տերը, որպեսզի Բարեգութն
Աստված երկնից լուսեղեն օթևաններում խաղաղության մեջ ընդունի Իր հա-
վատարիմ սպասավորի հոգին, շնորհի հանգստություն ու երանություն և Սուրբ
Հոգու մխիթարությունը պարգևի մեզ ամենքիս:

*«Յիշեացէ, Տէր, զհոգի ծառային Իւրոյ և հանգուսցէ զնա ի լոյս
երեսաց Աստուածութեան Իւրոյ. ամէն»:*

Վշտակիր սիրով և օրհնությամբ՝

**ԳԱՐԵԳԻՆ Բ.
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՍԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ**

Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ Բ. ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԽՈՍՔԸ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱԿԱՆ ՁԵՌՆԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԱՌԻԹՈՎ

(Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 16 նոյեմբերի, 2014 թ.)

Յանուն Հոր և Որդույ և Հոգույն Սրբոյ. ամեն:

«Զի գնասցես ի կապարումն վաստակոց քոց,
գոր ընկալար ի մշակել գայգի Տեառն գործութեանց»:
(Մաշտոց ձեռնադրության եպիսկոպոսի)

Միրելի՛ հավաքավոր զավակներ Մեր,

Մեծ ուրախություն և խնդություն ենք ապրում այսօր ամենքս: Եպիսկոպոսական ձեռնադրության և օծման սրբազան արարողությամբ վերստին Հոգեգալուստ է մեր Սուրբ Եկեղեցում: Հավաքացյալներին բաշխվող երկնառաք պարգևներին այսօր հավելվեցին Սուրբ Հոգու արփիափայլ, առաք շնորհները, որոնք հեղվեցին նորած եպիսկոպոսների հոգիներին և սրտերին: Այս պահին շարականագրի նման մենք եւս ձայնում ենք՝ «Ուրախ լեր Սուրբ Եկեղեցի», որովհետև ընտրյալ քո սպասավորների միջից եպիսկոպոսներ են հառնում՝ հանձնառությամբ կրելու հոգևոր փեսչի և առաջնորդի պարասխանաբար և ծանր լուծը: Առաքյալը բազմիցս խոսում է եպիսկոպոսի կոչման բարձրության և ծառայության մեծ պարասխանաբարության մասին, քանզի նրանց առաջնորդության ներքո են արդյունավորվում հոգևորականների բարեխնամ սպասավորությունը, Սուրբ Գրքի կենսարար խոսքով հավաքացյալներին մարտնչող հոգևոր սնուցումը, խրատներն ու հորդորները, Եկեղեցու վարչական գործառնությունները: Եպիսկոպոսը ձեռնադրության կանոնի մեջ համարվում է գործությունների Տիրոջ այգու՝ Եկեղեցու վաստակաբեռն մշակը, որի սպասավորությամբ ծաղկում ու պսղավորվում է Եկեղեցին բազում արդյունքներով: Ինչպես քիչ առաջ ընթերցեցինք, եպիսկոպոսության պարիվր սրտի մաքրության մեջ է: «Երանի նրանց, որ սրտով մաքուր են» (Մարթ. Ե. 8),- ուսուցանում է Փրկիչ մեր Տերը Լեռան քարոզում: Սրտի մաքրությունն է հիասքանչ երաշխիքը աստվածաբնության: Այսպիսի աստվածաբնական պիտի լինեն հարկապես եպիսկոպոսները՝ Տիրոջ այգու մշակները: Արդարեւ, աստվածաբնության ճանապարհը բարի ընթացքն է, հավաքավոր գործերը, եկեղեցանվեր խոնարհ ու արդյունավոր սպասավորությունն է, Քրիստոսի մշտական ներկայության ջերմ զգացողությունը, աղոթական

խոկումներն են, հավաքացյալների հանդեպ հոգածությունն ու անմնացորդ սերը: Հավաքացյալների աստվածաբանության ուղին անցնում է եպիսկոպոսի վաստակի, բարոգչության, Եկեղեցու կարգավորության, հոգևոր ծառայությանը կանոնակարգման համար ներդրվող երկնահաճո ջանքերի միջով:

Սիրելիներ, այսօր եպիսկոպոսության արժանացողները բարի վարուց վկայությունն ունեն հավաքացյալ հայորդիների, թեմական վարչականների ու վկաների՝ որպես հեզ, բարեսեր, աստվածասեր, օրինապահ եւ լի խոնարհությամբ անձեր: Երեկ մեր ձեռնադրյալ եպիսկոպոսները Իջման Սուրբ Սեդանի առջև ծնրադրությամբ խոստացան եւ ուխտեցին հասարակամ ընթանալ Առաքելական մեր Սուրբ Եկեղեցու վարդապետության եւ պարավիրանների համաձայն, բարի սպասավորությամբ ուսուցանել եւ խրափել իրենց խնամքին հանձնված հավաքացյալներին եւ որպես Քրիստոսահասարա Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի միաբան՝ ամենայն ջանք գործադրել համայն հայության հոգևոր կենտրոնի զարգացման եւ պայծառության համար:

Պարմության հոլովություններում եպիսկոպոսների քաջեռանդ ու կորովի առաջնորդությամբ է մեր ժողովուրդը՝ իբրեւ Քրիստոսի Սուրբ Եկեղեցի, զարգացրել գիտություն ու մշակույթ, արեղծել գիր ու դպրություն, կերպել վանք ու եկեղեցի, հաղթահարել դժվարին ժամանակների փորձությունները, վերապրել Հայոց Ցեղասպանությունը, պահպանել մշտալույս հույսն ու հավաքքը, հասել ազաւր կյանքի, հայոց անկախ պետականության իր երազանքի իրականացմանը: Առաքելահասարա մեր Սուրբ Եկեղեցին եպիսկոպոսների գլխավորությամբ ու սպասավորությամբ, վարդապետաց, քահանայից ու սարկավագաց դասի ծառայությամբ, աստվածասեր մեր զավակների աջակցությամբ այսօր էլ բարվոք շարունակում է Քրիստոսապարվեր իր առաքելությունը, հոգեխնամ ծառայությունը, ի սկիութս աշխարհի ջանքեր գործադրում հայ կյանքի բարօրության ու առաջընթացի համար: Մեր հոգևոր-եկեղեցական կյանքում բազում են մարտահրավերները: Եւ այսօր էլ մեր եպիսկոպոսները պիտի անհոգնաբեկ ջանքեր գործադրեն, որպեսզի հայորդիք առավել հաղորդակից լինեն եկեղեցական մեր սրբազան ավանդույթներին, վերաբժեւորեն մեր անգին հոգևոր ժառանգությունը, աղանդների մոլորեցնող ուսմունքների ազդեցությամբ չշեղվեն ճշմարտությունից, անսայթաք ընթանան Քրիստոսի պարավիրանների համաձայն, անխաթար պահպանեն լուսավորչահասարա հավաքքը, ապրեն քրիստոնեական, մարդկային բարձր արժեքներով: Առկա խնդիրների ու դժվարությունների հաղթահարման համար կենսականորեն կարևոր է, որ մեր ժողովրդի զավակուրք համախումբ մնան մեր Սուրբ Եկեղեցու հովանու ներքո՝ ամուր առ Աստված եւ Հայրենին սիրո ու նվիրումի մեջ եւ ընթանան փրկության ճանապարհներով:

Սիրելի՛ հավաքավոր զավակներ Մեր, այսօր եպիսկոպոսության բարձր աստիճանին արժանացող եկեղեցականները իրենց խոնարհ ու ծառայասեր

նկարագրով, անձնվեր սպասավորությամբ արժանացել են հավաքավոր հայորդիների սիրուն ու հարգանքին և սրանձնել պարասխանապու պաշտոն ու գործունեություն Կերտնապարվեր հոգևոր առաքելության մեջ: Հոգու ուրախությամբ ձեզ ենք ներկայացնում եպիսկոպոսացյալ մեր սիրելի հոգևոր հայրերին: Տ. Նարեկ եպիսկոպոս Բերբերյանը ծնվել է Բեյրութում, ուսանել Սուրբ Էջմիածնի Հոգևոր ճեմարանում, ուսումնառությունը շարունակել Նյու Յորքի «Սուրբ Վլադիմիր» Ուղղափառ աստվածաբանական ճեմարանում, «Սուրբ Ներսես» հոգևոր ընծայարանում: Նա Կարինի շարունակ հովվական արդյունալի ծառայություն է իրականացրել ԱՄՆ Հայոց Արևելյան թեմում, և որպես փորձառու ու վաստակաշատ եկեղեցական Բրազիլիայի Հայոց թեմի կողմից ընտրվել է թեմակալ առաջնորդ: Տ. Արզար եպիսկոպոս Հովակիմյանը ծնվել է Բաթում քաղաքում, սովորել Սուրբ Էջմիածնի Հոգևոր ճեմարանում, իր ուսումնառությունը շարունակել Զալցբուրգի աստվածաբանական համալսարանում, պաշտոնավարել Վիրահայոց թեմում՝ որպես առաջնորդական փոխանորդ, ապա եղել Բուլղարիայի և Ռումինիայի Հայոց թեմի առաջնորդը: Սրբազան Հայրը հոգևոր սպասավորության իր Կարինի փորձառությամբ և գնահատարժան կարողություններով այսօր առաջնորդում է Կանադայի Հայոց թեմը: Տ. Վարդան եպիսկոպոս Նավասարդյանը ծնվել է Երևանում, սովորել Շիրակի Հոգևոր ընծայարանում, ապա Գետրգյան հոգևոր ճեմարանում: Սպասավորել է Մայր Աթոռում՝ որպես լուսարարապետի օգնական, ապա եղել Ավստրալիայի և Նոր Զելանդիայի Հայոց թեմի առաջնորդական փոխանորդը և Սիդնեյի հոգևոր հովիվը, այնուհետ սրանձնել է Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի Քրիստոնեական դաստիարակության կենտրոնի Կրթության պաշտոնը և մինչ այսօր մեծ եռանդով շարունակում է գովելի ջանքեր բերել մեր նոր սերնդի քրիստոնեական կրթության ու դաստիարակության կարևոր առաքելության մեջ:

Սիրելի՛ Սրբազաններ, Մեր հորդորն ու պարգամն է, որ հասարակություն պահեք ձեր ուխտը, գործեք և ծառայեք մեր Տիրոջ և Փրկչի՝ Հիսուս Քրիստոսի լույս օրինակով և ձեր ազգօգուր ու եկեղեցանվեր գործերին հավելեք նորանոր ձեռքբերումներ: Մաղթում ենք, որ մարգարեական նախանձախնդրությամբ, առաքելական հասարակամությամբ, Տիրոջ խոսքը մարտակող ավերարանիչների քաջալերությամբ, մեր երանելի սուրբ հայրերի լուսաշավիղ օրինակով միշտ փութեանող իրականացնեք ձեր առաքելությունը, որպեսզի հավելք չեն ու պայծառ լինի Առաքելական մեր Սուրբ Եկեղեցին, մխիթարությամբ սփռվի՝ սրբերն ու հոգիները հավաքավոր Մեր սիրելի գավակների, և նոր ձեռքբերումներով ու իրագործումներով զարդարվի ազգային, հոգևոր-եկեղեցական առաջընթացը հանուր աշխարհասփյուռ հայության:

Ի խորոց սրբի աղոթում ենք առ Ամենակալն Աստված, որ Երկնավոր Տիրոջ կողմից Սուրբ Թադեոս և Սուրբ Բարդուղիմեոս առաքյալների ձեռամբ հիմնադրված, Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ Հայրապետի հասարակած Հայ Եկեղե-

ցին, որը փրկության փապանն է համայն հայության, պայծառացյալ պահեք ձեր կորովի ծառայագործությամբ: Այլևս հայցում ենք, որ Փրկիչ մեր Տերը զորակից եւ աջակից լինի ձեզ՝ անսայթաք ընթանալու փերունապարվեր ծառայության շավիղներով, Սուրբ Նոգու առաջնորդությամբ նոր հաջողություններ հավելելու մեր Սուրբ Եկեղեցու անդասպանում փարինների ձեր վասրակին: Թող Բարձր-յալի օրհնությամբ հավիւրյանս շողա փառքը Առաքելական մեր Սուրբ Եկեղեցու, համայն հայության -Բրիսարոսակերտ հոգեւոր կենտրոնի՝ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի, ու թող առավել զորանա Նայրենիքը մեր եւ ազգս հայոց՝ Երկնավորի ամենախնամ Սուրբ Աջի հովանու ներքո հարապետի խաղաղության ու շինության մեջ այսօր եւ միշտ եւ հավիւրյանս. ամեն:

Շնորհք, սէր եւ ողորմութիւն Տեառն մերոյ Յիսուսի Բրիսարոսի եղիցին ընդ ձեզ եւ ընդ ամենեւեւսն. ամէն:

ԿՐՕՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

Տ. ՌՈՒԲԵՆ ԱԲԵՂԱ ԶԱՐԳԱՐՅԱՆԻ ՔԱՐՈԶԸ՝ ԽՈՍՎԱԾ Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐՈՒՄ Ս. ՊԱՏԱՐԱԳԻՆ

(11 նոյեմբերի, 2014 թ.)

«Մի՛ վախեցիր, միայն հավատա՛, եւ աղջիկդ կապրի»
«Աղջի՛կս, քե՛զ եմ ասում, վե՛ր կաց»
(**հմմտ. Դուկ. Ը 50, 54**):

Սիրելի՛ հավատավոր քույրեր եւ եղբայրներ,

Այսօր Սուրբ Եկեղեցու խորանից, Սուրբ Ավետարանի վերաբերումով, մահվան եւ հարության գողտրիկ մի պատումի այժմեականացմամբ Աստված մեզ գոտեպնդման եւ հավատի ամրապնդման կոչ է անում մարդկային կյանքի մեր տկարություններին հանդիման, ճիշտ նույն խոսքով, որով գոտեպնդել էր դստեր մահվան իրականության առջեւ ցնցված հորը, որով մահվան իրականությունից կյանքի էր վերակոչել տասներկու տարին բոլորած աղջնակին:

Ի՞նչ է պատմում այսօրվա ավետարանը:

Հիսուս աշակերտների հետ բարեհաջող նավարկությամբ Գենեսարեթ լճի հակառակ ափից վերադառնում էր Կափառնաում՝ իր հաստատուն բնակության վայրը: Ընդամենը մի քանի օր էր անցել նրա մեկնումից, սակայն բացակայությունն արդեն զգալ էր տվել քաղաքի բնակիչներին, որոնք սովորել էին նրա ներկայությանն ու արտասովոր գործունեությանը: Լճի մյուս կողմն անցնելը կասկածի տեղիք էր տվել. մի՞թե հալածանքներից խուսափելու համար որոշել է բնակության վայրը փոխել: Ահա թե ինչու էին անհամբերությամբ սպասում, երբ առավոտյան նշմարել էին ետ դարձող նավակները: Միմյանց ձայնելով՝ հավաքվել էին լճի եզերքին՝ դիմավորելու Հիսուսին, անշուշտ, նոր բժշկությունների ակնկալիքով:

Սպասողներից մեկն էլ Հայրոսն էր՝ Կափառնաումի ժողովարանի ղեկավարներից մեկը, քաղաքում ազդեցիկ մի մարդ: Նա եւս ակնկալիք ուներ. իր տասներկուամյա միևնույն աղջիկը ծանր հիվանդ էր, եւ հակառակ բոլոր ջանքերին՝ վիճակը օրհասական էր: Հազիվ էր Հիսուս նավակից իջել, երբ Հայրոսն ընկնում է նրա ոտքերը՝ թախանձագին ներկայացնելով իր ցա-

վը. «Աղջիկս մահամերձ է, արի ձեռքդ դիր նրա վրա, որպեսզի առողջանա եւ ապրի»: Հիսուս, որ երբեք անտարբեր չէ մարդկային ցավի հանդեպ, մանավանդ երբ մարդը դուրս է գալիս իր ինքնաբավությունից՝ գործելու տեղ բացելով Տիրոջ սիրո գործության առջեւ, հոր խնդրանքին ընդառաջ բռնում է նրա տան ճանապարհը: Ինչպիսի՜ հույս է արթնանում տագնապած հոր սրտում, ինչպիսի՜ լույս է առկայծում դստերը բժշկված տեսնելու հեռանկարում: Բայց իրականությունը հետզհետեւ առավել դաժան կերպարանք է ստանում: Ծանապարհին հանկարծ Հայրոսին ընդառաջ են գալիս մի քանի ազգականներ եւ հայտնում ցավալի լուրը. «Աղջիկդ մեռավ, էլ ինչո՞ւ ես հոգնեցնում Վարդապետին»:

Ի՛նչ քաղաքավարություն, որի տակ քողարկված էր հավատի եւ հույսի բացակայությունը: Սուրբ Գրքից հայտնի էին հրաշագործությունները Եղիա եւ Եղիսե մարգարեների, որոնք Տիրոջ գործությամբ հարություն էին տվել եւ իրենց մայրերին վերադարձրել երկու պատանիների: Հայրոսի ազգականները, որոնք ժողովարանի միջավայրից էին, պետք է որ հիշեին սուրբգրային այս դրվագները: Նրանք քաջատեղյակ էին, թե ի՛նչ հավատով էր լցված Հայրոսը Հիսուսի հրաշագործ գործության հանդեպ: Բայց ո՛չ, նրանք ընտրում են մարդկային սահմանափակ տրամաբանությունը՝ փորձելով փշրել սիրառատ հոր հույսերը եւ ներքաշել իրենց իրապաշտության մեջ:

Իսկ ո՞րն էր այդ իրապաշտությունը: Մահամերձ աղջկան բժշկելու խնդրանքով Հիսուսին դիմելը նրանց սկզբից անիմաստ էր թվացել. առավել անիմաստ է այժմ, երբ աղջնակն արդեն հրաժեշտ է տվել կյանքին: «Ամեն ինչ վերջացած է, մահը վերջակետ է դրել դստերդ տառապանքներին, արդեն այն աշխարհում է, իր նախնիների մոտ: Հետեւաբար այլեւս կարիք չկա Վարդապետին անհանգստացնելու»:

Հիսուս, որ համաձայնել էր գնալ Հայրոսի տուն՝ աղջկան բժշկելու, այժմ էլ նրան միայնակ չի թողնում իր ողբերգությանը դեմհանդիման, չի թողնում, որ հուսալքությունն ու իրապաշտությունը հաղթեն նրան: Ասածո գործության առջեւ ի՛նչ մեծ տարբերություն՝ հիվանդ է, թե մահացած: Կարելոյը հավատն է, որ ջրուլանա: Ազգականները կարող են ասել ի՛նչ ցանկանում են: Հիսուս նրանց չի կշտամբում, փոխարենը քաջալերում է վշտահար հորը՝ մահվան իրականությունից այն կողմ տեսնելու կյանքը: «Մի՛ վախեցիր, Հայրո՛ս, լսեցի, թե քեզ ինչ ասացին, շարունակիր հավատալ, միտքս չեմ փոխել, շարժվիր, գնացի՛նք»:

Երբ տուն են հասնում, բացվում է տխուր մի տեսարան. ամենուրեք արցունք, սգավորների բազմություն, որոնք լաց ու կոծով արտահայտում են իրենց ցավը, վայնասունով ցույց տալիս իրենց վշտի խորությունը: Հիսուս հանդարտ մտնում է ներս եւ պատվիրում դադարեցնել հուսահատ ճիչերը. «Աղջիկը մեռած չէ, այլ ննջում է, - ասում է համոզիչ շեշտով, - եւ եթե ընդամենը

ննջում է, ապա ինչի՞ համար է այս ողբաձայն աղմուկը»: Հիսուս չի բավարարվում հրաշագործելու իր մտադրությամբ, փորձում է վստահություն ներշնչել շրջապատին, ամրապնդել հատկապես Հայրոսի հավատը: Չէ՞ որ Հայրոսի հետ տուն էր եկել այն Հիսուսը, որի հրաշագործությունների մասին պատմում են ամենուր, այն նոր Մարգարեն, որի բժշկությունների մասին խոսում են ամենքը: Բայց հավաքված բազմությունը, որ տեսնում էր իրականությունը՝ փոքրիկ աղջկա անշնչացած մարմինը, անդրդվելի էր իր իրապաշտության մեջ. Հիսուսի խոսքերն անիմաստ են, ծաղրի արժանի: Ի՛նչ է նշանակում՝ «մեռած չէ, այլ ննջում է»:

Միրելի՛ հավատացյալներ, սուրբգրային ընկալմամբ՝ մահը նինչ է՝ արթնանալու սպասումով: Մեռյալները, հետեւաբար, պառկում են ասես քնի մեջ՝ սպասելով Տիրոջ զարթնեցնող ձայնին: Ահավասիկ, Տեր Հիսուս կանգնած է աղջնակի առջեւ եւ, որպես Աստծո Խոսք, նրան ձայն է տալիս. «Աղջիկս, քե՛զ եմ ասում, վեր կաց»: Ավետարանը վկայում է, որ աղջիկն իսկույն կանգնում է. մանուկը լսում է ձայնը՝ Նրա, ով իր մասին ասում է՝ «Ես եմ կյանքը», եւ պատասխանում է կյանքով:

Միրելի՛ բարեպաշտ ժողովուրդ, այսօրվա ավետարանական պատումը վկայությունն է Աստծո անսահման սիրո եւ հավատի հրաշագործության: Հայրոսի հավատը մեզ ուսուցանում է, որ իրապաշտությունն ու իրականությունը տարբեր են. իրապաշտությունը հիմնված է իրականության տեսանելի, շոշափելի կողմի վրա, որը դեռ իրականության ամբողջությունը չէ, եւ որը մեզ շարունակ ներշնչում է վախ, թերահավատություն եւ անհուսություն: **Հավատը տեսանելիից այն կողմ՝ անտեսանելին տեսնելու կարողությունն է:** Հայրոսի շրջապատի մարդիկ ընկալում էին իրականության տեսանելի կողմը, այն է՝ աղջիկը հիվանդ է, ավելին՝ մահամերձ, դեռ ավելին՝ ավանդել է հոգին: Նրանց համար սա էր իրականությունը, ավելին ծաղր էր եւ անհեթեթություն: Մինչդեռ Հայրոսն այս իրականության առջեւ, հավատի գործությամբ, կարողանում է տեսնել անտեսանելին, այն է՝ Աստծո գործունեությունը եւ դատեր բժշկումն ու վերհառումը:

Անտեսանելին տեսնելու լավագույն օրինակ է ցույց տալիս Աբրահամը: Տեսանելի իրականություն էր, որ ուներ հայրենի երկիր, ծննդավայր, հայրական օջախ, ունեցվածք, իրավունքներ եւ պարտականություններ, բայց հնազանդվելով Աստծո կոչին՝ թողնում է այն, ինչ տեսանելի, շոշափելի էր, եւ շարժվում է այն ուղղությամբ, որն Աստված դեռ պետք է ցույց տար: Տեսանելի իրականություն էր, որ անզավակ Աբրահամը զառամյալ ծերունի էր, կինն էլ՝ ամուլ, բայց տեսանելի իրականությունից այն կողմ հավատում էր որդի ունենալու աստվածային խոստմանը: Տեսանելի իրականություն էր, որ Աբրահամն արդեն որդի ուներ՝ Իսահակին, որի միջոցով իրականություն պետք է դառնար անթիվ-անհամար սերունդ ունենալու խոստումը, սակայն տեսա-

նելի իրականությունից այն կողմ, այնուամենայնիվ, հավատում է Տիրոջ այս խոստման իրագործմանը՝ Իսահակին տանելով գոհաբերման:

Անտեսանելին տեսնելու ինչ կարողություն, ինչ հավատ ունեին հենց մեր նախնիները, որոնք կանգնած էին ծանր իրադրության առջեւ՝ պետականության կորուստ պատմական հայրենիքում՝ Բագրատունյաց թագավորության անկմամբ, պետականության կորուստ Կիլիկյան ավերում... Սակայն պետականության անկման իրականության առջեւ՝ գրեթե չորսհարյուրամյա հեռավորությունից կարողացան տեսնել հայոց պետության վերհառնումը՝ ձեռնարկելով հայրապետական աթոռի տեղափոխությունը: Ապա ինչպիսին էր Ի. դարասկզբի տեսանելի իրականությունը՝ ցեղասպանված եւ հայրենագրկված մի ողջ ազգ, ցիրուցան եղած մի ժողովուրդ, սով, համաճարակ, մնացորդացի գլխին՝ թշնամու դամոկլյան սուր: Սակայն մահվան ու ավերածության տեսանելի իրականությունից այն կողմ մեր պապերը հավատացին ոչ միայն ազգի հարությանը, այլեւ պետականության վերականգնմանը՝ դուրս գալով Սարդարապատի դաշտ:

Միրելիներ, հավատի արդյունք են նաեւ այսօրվա մեր պետականությունն ու անկախ Հայաստանի գոյությունը, որի տեսանելի իրականությունն այն դժվարություններն են, որոնց առջեւ կանգնած ենք մենք՝ անարդարություն, սոցիալական անհավասարություն, սանձարձակ ազատականություն, հատվածականություն, եւ վերջապես այս ամենը խտացնող հետեւանք՝ արտագաղթ: Տեսանելի իրականությունից անդին հավատո՞ւմ ենք, որ կարող ենք ստեղծել արդար, իրավական եւ հոգեւոր արժեքներով ապրող, միասնական հասարակություն, հայրենի ուժեղ պետություն, թե՛ Հայրոսի ազգականների նման ասում ենք՝ «Բաց թող, արդեն ուշ է»: Հիսուս, ի դեպ, մինչ աղջկան հարություն տալը՝ նրանց դուրս է հանում տանից, : Իսկ ինչպես կարձագանքեր Հիսուս, երբ ասում ենք. «Այս երկրում ապագա չկա», «Ամեն ինչ սուտ է, ոչինչ էլ չի փոխվի», «Մի հեռավոր անկյուն լինե՛ր՝ հանգիստ ապրե՛ի»:

Հայրոսի դստեր իրավիճակը խորհրդանշում է այսօրվա մեր կյանքի իրականությունը՝ հոգեւոր թե նյութական, անհատական թե հանրային մակարդակների վրա: Միայն Տեր Հիսուս եւ Աստծո գորավոր ներկայության հանդեպ հավատը կարող են բժշկել մեր հիվանդությունները եւ նոր կյանք պարգևել մեր հոգեւոր թմրությանը:

Բայց հասարակությունը կարիքն ունի մեր՝ քրիստոնյաներիս անձնական պատասխանի՝ ուղղված Տիրոջ կենսատու խոսքին՝ «Մի՛ վախեցեք, միայն հավատացե՛ք... Ձե՛զ եմ ասում, վե՛ր կացե՛ք»:

Տ. ՊԱՐԹԵՒ ԱՔՂ. ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ

**Ի. ԴԱՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ-ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՆԵՐԸ
ԵՒ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹՅԱՆ
ՄՇԱԿՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԸ**

Հայ Եկեղեցին դարեր շարունակ գործել է ժողովական կառավարման մոդելով. թեև վերջնական որոշումները կյանքի են կոչվել հայրապետական տնօրինություններով, սակայն դրանք, կախված իրենց կարեւորությունից, քննարկվել են կայացվել են ժողովական կառույցներում: Խորհրդային տարիներին եւս Եկեղեցին ժողովներ գումարելու եւ իր եկեղեցական կյանքը կազմակերպելու հնարավորություն ուներ, սակայն, խոչընդոտները բավական շատ էին: Հայաստանի անկախացումից հետո մեր Եկեղեցին հնարավորություն ունեցավ ազատ գործելու եւ վերականգնելու իր կառավարման այն ավանդական կարգն ու ձեւը, որը դարեր շարունակ ընդունված եւ հատուկ է եղել Հայ Եկեղեցուն:

Համայնավարության տարիներին Հայ Եկեղեցու՝ Սփյուռքում հաստատված թեմական կառույցների կանոնադրություններում տեղ էին գտել այնպիսի հոդվածներ եւ ձեւակերպումներ, որոնք ամբողջությամբ հակասում էին Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու կանոնական ոգուն եւ ավանդույթին: Հայաստանի անկախացումից հետո անհրաժեշտ էր քայլեր ձեռնարկել ստեղծված այս իրավիճակում՝ լուծումներ գտնելու եւ եկեղեցական կառույցների կանոնադրություններում խմբագրումներ ու փոփոխություններ կատարելու ուղղությամբ: Ուստի, առաջին քայլերն ուղղված էին Եկեղեցու ժողովական կառույցների կենսունակության բարձրացմանը եւ դրանց աշխատանքների աշխուժացմանը, որոնց շնորհիվ հնարավոր կլիներ կյանքի կոչել Հայ Եկեղեցու Սահմանադրության մշակման գործընթացը: *«Երբ հռչակում եմ կրօնի ազատությունը մեր Հայրենիքում, մեր սրարտքը նկատենք սրբազրեկ համայնավար շրջանի եկեղեցաքանդ սխալները եւ Հայ Եկեղեցու նոր սահմանադրութեան մէջ կարեւորութեամբ ընդգծենք անհրաժեշտությունը Եկեղեցու վարչական մարմինների կազմում ներգրավելու յատկապէս աշխարհական մտաւորական ուժեր...»*¹, - ասում է երջանկահիշատակ Վազգեն Ա. Հայրապետը Հայ Եկեղեցու նոր սահմանադրություն

¹ «Էջմիածին» ամսագիր, 1994, Դ.-Ե., էջ 30:

կազմելու առիթով հղած հայրապետական կոնդակում: Սահմանադրության մշակումը մարդկային բավականաչափ ռեսուրսներ եւ ժամանակ էր պահանջում. այն պետք է իրագործվեր նաեւ «*Ժողովական եւ ժողովրդավարական սկզբունքների ոգով*»²:

1925 թ., անհանգստացած Գեորգ Ե. Կաթողիկոսի առողջական վիճակով, Գերագույն հոգեւոր խորհուրդը փորձում է խորհրդային միության կողմից անվավեր ճանաչած «Պոլոժենիան» փոխարինել կաթողիկոսական ընտրությունների նոր կանոնակարգով: 1925-ի հոկտեմբերի 22-ին Գեորգ Ե. Կաթողիկոսի կողմից առաջին անգամ հաստատվում է կաթողիկոսական ընտրությունների համար կազմված նոր կանոնակարգ, որը սահմանում է ժողովի իրավասությունների շրջագիծը, համաձայն որի՝ ազգային-եկեղեցական ժողովը իրավասու է.

ա. Ընտրել Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս.

բ. Ընտրել Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի Գերագույն հոգեւոր խորհրդի անդամներ.

գ. Հաստատել Ազգային-եկեղեցական սահմանադրությունը.

դ. Քննարկել ու որոշումներ կայացնել կանոնական այլ եւ ընդհանուր հարցերի վերաբերյալ.

ե. Կարգավորել եկեղեցական տնտեսությունը³:

Ընդհանրապես, որպես Հայ Եկեղեցու վարչական բարձրագույն մարմին, ազգային-եկեղեցական ժողովը թեեւ իրավասու էր նաեւ քննարկելու եւ որոշումներ կայացնելու Եկեղեցուն հուզող կարեւոր խնդիրների վերաբերյալ, սակայն ժողովները հիմնականում գումարվել են կաթողիկոսական ընտրություններ կազմակերպելու համար:

Հայ Եկեղեցու սահմանադրություն մշակելու որոշում առաջին անգամ կայացվել է 1930-ին, երբ գումարվել է Գերագույն հոգեւոր խորհրդի ժողով, հընթացս որի ընդունվել է լուսահոգի Գարեգին եպս. Հովսեփյանցի՝ Հայ Եկեղեցու սահմանադրություն կազմելու վերաբերյալ զեկույցը, ուր արտացոլվել են այն սկզբունքները, որոնք այս կարեւոր փաստաթղթի հիմնաքարն էին լինելու: Դժբախտաբար, Հայաստանում ստեղծված ծանր պայմանները՝ Հայ Եկեղեցու նկատմամբ հալածանքները, հնարավորություն չստեղծեցին շարունակելու այս կարեւոր գործը:

1932 թ. նոյեմբերի 10-ին գումարվել է Ի. դարի Ազգային-եկեղեցական Ա. ժողովը՝ կաթողիկոսական ընտրություններ կազմակերպելու նպատակով: Ժողովին մասնակցում էին 80 հոգեւորական եւ աշխարհիկ անդամներ: Առաջին անգամ ընտրությունները կազմակերպվում են 1925-ին հաստատված

² Անդ:

³ «Վավերագրեր Հայ Եկեղեցու պատմության». Գեորգ Զ. Չորեքյան Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց (1938-1955 թթ.), գիրք Զ., կազմեց Ս. Բեհրուդյանը, Երևան, 1999, էջ 275:

կանոնակարգի համաձայն: Օրակարգում ընդգրկված էր նաեւ Հայ Եկեղեցու բարեկարգության հարցը, որի շրջանակներում քննարկվում էր Հայ Եկեղեցու սահմանադրությունը:

1941 թ. ապրիլի 10-13-ին տեղի ունեցած Ազգային-եկեղեցական Բ. ժողովը բացարձակապես չի անդրադարձել Հայ Եկեղեցու սահմանադրությանը: Ժողովին մասնակցում էր ընդամենը 49 պատգամավոր: Պատգամավորների մեծ մասը ներկա չէր ժողովին՝ ժամանակի պատերազմական իրավիճակի պատճառով. նույնիսկ որոշվում է հետաձգել կաթողիկոսական ընտրությունները եւ տեղապահ ընտրել Գեորգ արք. Չորեքյանին:

1945 թ. հունիսի 16-ին գումարված Ազգային-եկեղեցական Գ. ժողովում վերանայվում եւ հաստատվում է Գեորգ Ե. Կաթողիկոսի՝ ազգային-եկեղեցական ժողով գումարելու կանոնակարգը⁴: Ժողովին Գերագույն հոգեւոր խորհուրդը ներկայացնում է նաեւ եկեղեցական սահմանադրության մի նախագիծ, որի վերաբերյալ, սակայն, ժողովում քննարկում չի ծավալվում, այլ միայն որոշվում է առաջարկել նորընտիր Գեորգ Զ. Հայրապետին՝ ստեղծել հատուկ հանձնախումբ, որը կգրադվի սահմանադրության մշակման աշխատանքներով:

1955 թ. սեպտեմբերի 29-ին գումարված Ազգային-եկեղեցական Դ. ժողովում վերոնշյալ նախագիծը ներկայացվում է որոշ փոփոխություններով. որոշվում է ստեղծել նոր հանձնախումբ՝ արդեն նորընտիր Վազգեն Ա. Հայրապետի տնօրինությամբ, որը կշարունակել սահմանադրության մշակման աշխատանքները:

Վազգեն Ա. Հայրապետը առաջին իսկ օրվանից մեծ կարեւորություն է ընծայում սահմանադրության մշակման գործին:

1962 թ. հուլիսի 7-ին, առաջին անգամ ոչ կաթողիկոսական ընտրությունների համար, գումարվում է Ի. դարի Ազգային-եկեղեցական Ե. ժողովը, որի օրակարգում, ի շարս այլ հարցերի, ընդգրկված էր նաեւ Հայ Եկեղեցու կանոնագրքի մշակման հարցը⁵:

Հետագա տարիների ընթացքում այս ուղղությամբ կատարվել է մեծ աշխատանք:

Լուսահոգի Վազգեն Ա. Հայրապետը Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցու նոր սահմանադրություն կազմելու առիթով հղած հայրապետական կոնդակում գրում է. «...շուրջ 20 տարիների ընթացքում յանձնաժողովներ կազմեցինք ծանօթ եւ ձեռնհաս բարձրաստիճան հոգեւորականներից, որոնք կազմեցին եկեղեցական սահմանադրութեան նախագծեր՝ իրարից ոչ շատ տարբերուող, խառնախառն մեր Եկեղեցւոյ կանոնաց եւ աւանդութեանց հիմքերի վրայ, ժողովական եւ ժողովրդավարական

4 Տե՛ս անդ, էջ 269-270:

5 Տե՛ս «Էջմիածին», սեպտեմբեր-հոկտեմբեր, 1962, էջ 11-15:

սկզբունքների ոգով, որոնք բնորոշ են Հայ Առաքելական Եկեղեցու պատմականօրէն նուիրագործուած կարգ ու կանոնի եւ հայ հասարակական ժողովրդի հոգեբանութեանը»⁶:

Երջանկահիշատակ Հայրապետն իր սրբատառ կոնդակի վերջում սահմանում է նաեւ այն ընթացակարգը, որի համաձայն պետք է հաստատուէր Հայ Եկեղեցու Սահմանադրությունը:

Ըստ այդմ՝

1. Հայ Եկեղեցու սահմանադրության մշակման հանձնախումբը պատրաստած աշխատանքը պետք է ներկայացնի Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին.

2. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը նվիրապետական այթոռների գահակալների ու եպիսկոպոսների մասնակցությամբ պետք է գումարի ժողով՝ քննարկելու ներկայացված նախագիծը եւ եզրակացություն տալու.

3. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն այս մասին պետք է հայտնի Գերագույն հոգեւոր խորհրդին, որից հետո հարմար ժամանակ տնօրինի ազգային-եկեղեցական ժողովի գումարումը՝ ի կանոնական հաստատումն սահմանադրության.

4. Հաստատումից հետո Կաթողիկոսը հայրապետական կոնդակով հրապարակում է սահմանադրությունը՝ ի գործածությունը⁷:

1994 թ. ապրիլի 22-ին ահա այս հանգրվանին էր հասել Հայ Եկեղեցու սահմանադրության մշակման գործընթացը:

1995 թ. ապրիլի 3-5-ը գումարվում է Ազգային-եկեղեցական Զ. Ժողովը, որը ՀՀ անկախացումից հետո առաջինն էր: Ժողովին 421 պատգամավորներից մասնակցում էին 398-ը: Ժողովի օրակարգում ընդգրկված էր կաթողիկոսական ընտրությունների հարցը: Քննարկվում են նաեւ այլ հարցեր, ի մասնավորի՝ Գերագույն հոգեւոր խորհրդի անդամների ընտրության հարցը: Անդրադառնալով սույն հարցին՝ նշվում է, որ թեեւ համաձայն ազգային-եկեղեցական ժողովի կանոնադրության՝ Գերագույն հոգեւոր խորհրդի անդամներին ընտրում է ազգային-եկեղեցական ժողովը, սակայն փորձը ցույց է տալիս, որ որեւէ խորհրդի ընտրությունից առաջ հարկ է նախ ստեղծել (**nomination committee**) նշանակման կոմիտե՝ հաշվի առնելով նաեւ, որ այն անձինք, որոնք պետք է ընտրվեն Գերագույն հոգեւոր խորհրդի կազմում, ժողովի անդամներին ծանոթ չեն: Հետեւաբար որոշվում է, որ «*Վեհափառ Հայրապետը խորհրդակցելու է Ամենապատիվ Պատրիարք Հայրերի հետ՝ նշանակելու համար Գերագույն հոգեւոր խորհրդի նոր կազմը՝ մինչեւ նոր ազգային-եկեղեցական ժողովի գումարումը*»⁸:

6 «Էջմիածին», 1994, Դ.-Ե., էջ 30:

7 «Հայրապետական կոնդակ Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցու նոր սահմանադրություն կազմելու առիթով», Ս. Էջմիածին, 1994, ապրիլ 22, հմր. 2037:

8 «Արձանագրություն Ազգային-եկեղեցական ժողովի», 1995, 5 ապրիլի, Դ. նիստ:

Ժողովի ընթացքում թեև անդրադարձ է եղել նաև Հայ Եկեղեցու սահմանադրության մշակմանը, սակայն դատելով ժողովի արձանագրությունից՝ կարելի է եզրակացնել, որ հարցի առնչությամբ որևէ գործնական քայլ չի ձեռնարկվել:

1999 թ. հոկտեմբերի 27-28-ին գումարված Ազգային-եկեղեցական Է. Ժողովին 455 պատգամավորներից մասնակցում էին 440-ը: Այս ժողովի օրակարգում նույնպես ընդգրկված էր կաթողիկոսական ընտրության հարցը: Ընտրության հաջորդ օրվա նիստը, որտեղ, ընդունված կարգի համաձայն, պետք է քննարկվեին Եկեղեցուն հուզող այլ կարեւոր հարցեր եւս, ՀՀ խորհրդարանում հոկտեմբեր 27-ին տեղի ունեցած հայտնի ոճրագործության պատճառով ամբողջությամբ չի գումարվում: Նիստը տեւում է կարճ, որի ընթացքում անդրադարձ է արվում նախորդ օրը խորհրդարանում տեղի ունեցած ոճրագործությանը, ընթերցվում է նորընտիր Հայրապետի ցավակցական գիրք՝ ուղղված ՀՀ նախագահին եւ համայն հայ ժողովրդին: Նկատի ունենալով Հայ Եկեղեցու սահմանադրության պատրաստման կարեւորությունը՝ օրակարգում ընդգրկվում է միայն այս հարցը, որի վերաբերյալ, ըստ էության, լայն քննարկում չի ծավալվում, այլ կայացվում է մի կարեւոր որոշում: Ազգային Եկեղեցական ժողովի կազմակերպման եւ Հայ Եկեղեցու սահմանադրության մշակման հանձնախմբի ատենապետ Գերաշնորհ Տ. Վաչե արք. Հովսեփյանն առաջարկում է, «որ նորընտիր Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը 2000 թ. հունիս ամսվա մեջ Ներկայացուցչական ժողով հրավիրի՝ բոլոր եպիսկոպոսների եւ թեմական խորհուրդներից մեկական ներկայացուցչի մասնակցությամբ, եւ լիազորի ներկայացուցչական ժողովին, որ այն Նորին Սրբության նախագահությամբ հանգամանորեն նկատի առնի Եպիսկոպոսաց ժողովից բերված հարցերը եւ ներկայացված կանոնադրության վերջին նախագիծը, եւ այն վավերացնելուց հետո ուղարկի բոլոր թեմերին՝ առ ի գործադրություն»⁹:

Վաչե Սրբազանի վերոնշյալ առաջարկը դրվում է քվեարկության, որի արդյունքում որոշվում է նորընտիր Հայրապետի նախագահությամբ՝ 2000 թվականին գումարել Եպիսկոպոսաց եւ թեմական խորհուրդներից լիազորված պատվիրակների համատեղ ժողով՝ քննության առնելու Հայ Եկեղեցու Սահմանադրության նախագիծը: Թեև այս ժողովի գումարումը նախատեսված էր 2000 թվականին, բայց այն հնարավոր եղավ գումարել միայն 2003-ին, որի օրակարգում, սակայն, զարմանալիորեն տեղ չգտավ սահմանադրության նախագծի քննարկումը:

Վերը շարադրյալից կարելի է հետեւություն անել, որ ազգային-եկեղեցական ժողովները հիմնականում գումարվել են կաթողիկոսական ընտրություն-

9 «Էջմիածին», 1999, Ժ.-ԺԱ., էջ 69:

ների համար: Այդպես է եղել է՛ն 1932 թվականին, երբ հրավիրվեց Ի. դարի ազգային-եկեղեցական առաջին ժողովը, է՛ն հետագայում՝ 1941, 1945, 1955, 1995, 1999 թվականներին, բացառությամբ՝ 1962-ի, երբ երջանկահիշատակ Վազգեն Ա. Հայրապետը կաթողիկոսական կոնդակով հրավիրում է ազգային-եկեղեցական ժողով, որի օրակարգում, ինչպես արդեն վերը անդրադարձանք, չկար կաթողիկոսի ընտրության հարց:

Ինչպես տեսնում ենք, Հայ Եկեղեցու կարեւոր հարցերից մեկը՝ սահմանադրության մշակումը, գործնականում հնարավոր եւ արդյունավետ չի եղել քննարկել Ի. դարում գումարված ազգային-եկեղեցական ժողովների ընթացքում: Այդ է պատճառը, որ 1999 թ. ազգային-եկեղեցական ժողովը որոշում է առաջարկել Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին՝ հրավիրել ներկայացուցչական ժողով, որը հանգամանորեն քննության կառնի Հայ Եկեղեցու սահմանադրության նախագիծը եւ գլուխ առ գլուխ կներկայացնի ազգային-եկեղեցական ժողովի վավերացմանը:

РЕЗЮМЕ

Национально-церковный Собор Армянской св. Апостольской церкви является ее верховным органом, правомочным рассматривать и принимать решения по наиболее важным вопросам, относящимся к Армянской Церкви. В XX в. Соборы, за исключением Собора 1927 г., проводились для организации выборов Католикоса.

22 декабря 1925 г. Католикос Геворг Пятый впервые утверждает новый порядок выборов католикоса.

В XX в. состоялись 7 Национально-церковных Соборов, в распорядке дня которых был также вопрос подготовки Уложения (конституции) Армянской церкви.

Впервые решение о разработке Уложения Армянской Церкви было принято в 1930 г. на созванном Верховном духовном собрании, на котором был принят доклад светлой памяти епископа Гарегина Овсепянца о составлении Уложения Армянской Церкви. В нем были представлены те положения, которые легли в основу этого важного документа.

В период с 1932 по 1999 гг. была проделана огромная работа по подготовке Уложения Армянской Церкви. Блаженной памяти Патриарх Вазген Первый в патриаршем кондаке от 22 апреля 1994 г. в связи с составлением нового Уложения Армянской св. Апостольской Церкви определяет порядок, в соответствии с которым должно было утверждаться новое Уложение.

3-5 апреля 1995 г. в ходе Шестого Собора, первого в истории независимой Армении, в связи с выбором членов Верховного духовного собрания принимается решение, что «Верховный Патриарх проведет совещание с Высокочтимыми Отцами-Патриархами для назначения нового состава

Верховного духовного собрания до созыва Национально-церковного Собора”.

Национально-церковный Собор 27-18 октября 1999 г. принимает решение предложить Католикосу Всех Армян созвать представительское собрание, которое всесторонне рассмотрит проект Уложения Армянской Церкви и по главам представит его на утверждение Национально-церковного Собора.

SUMMARY

National-Ecclesiastical Assembly is the highest body of the Armenian Apostolic Holy Church, which is authorized to discuss and make decisions concerning key issues that bother the Church. In the 20th century, the assemblies were mainly convened, except for the one of 1962, for the purpose of organizing elections of the Catholicos.

On October 22, 1925, Gevork V Catholicos for the first time adopted new regulations formulated for elections of the Catholicos.

In the 20th century, seven national-ecclesiastical assemblies were convened and their agendas included also the issue of preparing the constitution of the Armenian Church.

Decision of elaborating the constitution of the Armenian Church for the first time was made in 1930, when a meeting of the Supreme Spiritual Council was convened. During the meeting, the report of late Bishop Karekin Hovsepian on compiling the constitution of the Armenian Church was adopted, which pointed out the principles that would be the cornerstones of this important document.

From 1932 to 1999, a huge work was done in the direction of preparing the Constitution of the Armenian Church. In his encyclical, issued on April 22, 1994 on the occasion of compiling a new constitution of the Armenian Apostolic Holy Church, Catholicos Vasken I of blessed memory defined the procedure, according to which the Constitution of the Armenian Church would be adopted.

On April 3-5, 1995, during the sixth National-Ecclesiastical Assembly convened for the first time after the independence of the Republic of Armenia, a decision was made concerning the election of members of the Supreme Spiritual Council, “His Holiness will consult with Armenian Patriarchs of Jerusalem and Constantinople for appointing a new staff of the Supreme Spiritual Council prior to the convention of a new national-ecclesiastical assembly”.

The National-Ecclesiastical Assembly convened on October 27-28, 1999 decided to suggest the Catholicos of All Armenians inviting a representative assembly, which would discuss in details the project of the Constitution of the Armenian Church and would present it chapter by chapter to the ratification of the National-Ecclesiastical Assembly.

Տ. ՈՍԿԱՆ ՔՀՆ. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

**ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՅՑ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՍՈՒՐԲ ԵԿԵՂԵՑՈՒ
ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ Բ. ԺՈՂՈՎ¹**

(11-13 նոյեմբերի, 2014 թ.)

2014 թ. նոյեմբերի 11-ին Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում, նախագահությամբ Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ծայրագույն Պատրիարք եւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի եւ Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Արամ Ա. Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսի, սկսվեց Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցու Եպիսկոպոսաց ժողովը:

Եպիսկոպոսաց ժողովի մասնակիցները նոյեմբերի 10-ին, գլխավորությամբ Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի եւ Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսի, այցելեցին Ծիծեռնակաբերդի հուշահամալիր: Հայրապետները ծաղկեպսակներ գետեղեցին հուշահամալիրի մոտ, ապա անմար կրակի առջեւ կատարվեց հոգեհանգստյան արարողություն՝ Հայոց Եղեռնի նահատակների հոգիների խաղաղության համար:

Ժողովին Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսության եւ Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսության 76 արքեպիսկոպոսներից ու եպիսկոպոսներից մասնակցում են 58-ը:

Մինչ բացման արարողությունը Հայ Եկեղեցու եպիսկոպոսաց դասը Մայր Տաճարում մասնակցեց Գիշերային ժամերգության՝ Ս. Հոգու առաջնորդությունը հայցելով ժողովի աշխատանքների բարի արդյունավորման համար:

Ժողովն սկսվեց միասնական Տերունական աղոթքով, որից հետո բացման եւ ողջույնի խոսքով հանդես եկավ նախորդ Եպիսկոպոսաց ժողովի դիվանի համատեմնապետ Գերաշնորհ Տ. Խաժակ արք. Պարսամյանը:

Այնուհետեւ ներկաներին իրենց հայրապետական պատգամը բերեցին Նորին Սրբություն Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը եւ Նորին Սրբություն Արամ Ա. Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսը:

¹ Նյութը պատրաստելիս օգտվել ենք Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի պաշտոնական կայքից (<http://www.armenianchurch.org>), որից վերցրած կյութերը փոքր-ինչ խմբագրելով՝ ներառել ենք հոդվածում:

**Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի խոսքը
Եպիսկոպոսաց Ժողովի առիթով**

Միրեցյալ եղբայր ի Զրիստոս, Արամ Ա. Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոս,

Գերաշնորհ Արամ արքեպիսկոպոս Աթեշյան, Պատրիարքական Ընդհանուր Փոխանորդ Կոստանդնուպոլսի Հայոց Պատրիարքության,

Գերաշնորհ Սրբազան հայրեր,

Անհուն ուրախությամբ Մեր ջերմ ողջույնն ենք բերում Ձեզ և փառք ու գոհություն վերառաքում առ Բարձրյալն Աստված, որ վերստին շնորհը սրարգևեց մեր Ս. Եկեղեցու եպիսկոպոսաց դասի հետ համախմբվելու աստվածախնամ հովանու ներքո Զրիստոսակերտ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում:

Անցյալ տարի Եպիսկոպոսաց Ժողովի գումարումը ոչ միայն նշանակալի իրադարձություն էր, այլև՝ կարևոր ձեռքբերում եկեղեցական կյանքում, քանզի դարեր շարունակ ծանր ու դժվարին ժամանակների, անբարենպաստ իրավիճակների ու հանգամանքների, եկեղեցավարչական խնդիրների պատճառով հնարավոր չէր եղել կազմակերպել եպիսկոպոսաց դասի համախմբումը: Նախորդ ժողովական աշխատանքով մենք ունեցանք օգտաշատ քննարկումներ, ընդունեցինք եկեղեցական և ծիսական հարցերին առնչվող, սոցիալական բնագավառներին վերաբերող որոշումներ՝ ի նպաստ մեր Ս. Եկեղեցու առաքելության գորացման ու արդյունավորման և մեր հոգևոր, ազգային ու հայրենական կյանքի առաջընթացի:

Եպիսկոպոսաց Ժողովի պարբերաբար գումարումն անհրաժեշտ է եկեղեցական անդաստանում բարեփոխումներ իրականացնելու, մեր Եկեղեցու ընթացքը ժամանակի զարգացումներին համաքայլ պահելու, արդիական հարցադրումներին արձագանքելու և առկա հրամայականներին ու մարտահրավերներին համապատասխան՝ մեր Ս. Եկեղեցու տեսակետները նորովի բանաձևելու և ներկայացնելու համար: Եպիսկոպոսաց Ժողովի հրավիրումը կարևոր է նաև մեր հոգևոր-եկեղեցական գործունեությունը գորացնելու և ավելի արդյունավորելու համար, որպեսզի մեր Ժողովրդին անսայթաք պահենք ու պահպանենք հավատքի ուղիներում և առավել ճանաչելի դարձնենք մեր Եկեղեցու Զրիստոսավանդ վարդապետությունը, եկեղեցական սրբազան ավանդույթները, ծեսերն ու տոները: Պատմության

փորձություններից հավատքով փրկված ժողովուրդ ենք, և այսօր էլ մեր հավատքը և հավատակերտ գործերը պիտի բարեգարդեն ու լուսավորեն ազգային-եկեղեցական մեր կյանքի անդատանները և ապագայի մեր իդեներն ու տեսլականները:

Եպիսկոպոսաց այս ժողովի օրակարգում մենք անդրադառնալու ենք Յեղասպանության գոհերի սրբադասման հռչակման արարողակարգին և ծիսական կանոնակարգին, Ս. Մկրտության խորհրդի բարեկարգյալ ծիսակարգին, որոնց շրջագծում դեռևս կան վճռման կարող մի շարք հարցեր: Ուրախալի է, որ օրակարգում է նաև Կոմիտաս Վարդապետի սրբադասման գործընթացի ձեռնարկումը: Արդարև, Եկեղեցին գորանում է իր սրբերով, նրանց լուսավոր կյանքի մշտավատ օրինակով և երկինք օթեաններում նրանց բարեխոսական աղոթքով: Յեղասպանության գոհերի սրբադասումով նաև պիտի շարունակվի դարեր ի վեր մեր Եկեղեցում դադարած սրբադասման գործընթացը, իսկ Մկրտության կանոնի վավերացմամբ՝ ծիսաարարողական միօրինակությունը եկեղեցական մեր անդատանում: Իրականացված հետեւողական և ջանադիր աշխատանքների համար գոհունակ սրտով Մեր բարձր գնահատանքն ենք բերում Կենտրոնական հանձնաժողովի, Սրբադասման և Ծիսական միասնական հանձնախմբերի անդամներին:

Մեր Ս. Եկեղեցին իրականացնելով իր գավակների հոգու փրկության և հավիտենական կյանք առաջնորդելու տերունապատվեր առաքելությունը՝ միաժամանակ կարեւորում է բարօրությունը այս կյանքի, ինչպես ուսուցանում է առաքյալը. «Աստուածապաշտութիւնը օգտակար է ամէն ինչի. և նա ունի կեանքի անտիսը, ա՛յս կեանքի և հանդերձեալի» (Ա. Տիմ. Դ. 8): Հայ Եկեղեցին, ինչպես դարեր շարունակ, այսօր էլ ջանք ու նպատակ է բերում մեր Հայրենիքի գորացման, Միջուրքի կենսունակության, մեր ժողովրդի խաղաղ կյանքի ու բարօր կեցության համար: Անվազ նախանձախնդրությամբ պիտի շարունակենք միջազգային հարթակներում անլռելի պահել մեր Ս. Եկեղեցու կոչը՝ հանուն Հայոց Յեղասպանության համընդհանուր դատապարտման, Արցախի մեր ժողովրդի ազատ ապրելու իրավունքի ճանաչման, այլե՛ւ Սիրիայում, Իրաքում, ողջ Մերձավոր Արեւելքում խաղաղության վերահաստատման, կրոնական հալածանքների դադարեցման, քրիստոնեական համայնքների իրավունքների պաշտպանության: Արդի աշխարհին առաջնահերթորեն հուզում են

սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական խնդիրները, քան հոգևորը՝ մարդ-Աստված հարաբերությունների անհաթար սրահայանումը և համընդհանուր բարիքի համար աստվածահաճո կերպով ապրելու ձգտումները: Այս ընթացքները անխուսափելիորեն առաջնորդում են բարոյական ընկալումների խաթարման, ընտանիքի, մարդկային բարձր արժեքների վերաբերյալ հասկացությունների խաթալման, որոնցից, ցավոք, գերծ չէ նաև ազգային մեր կյանքը: Նման իրավիճակը շեշտում է հրամայականը Եպիսկոպոսաց Ժողովի՝ առավել համակարգված և եռանդուն գործելու, ավելի նախանձախնդրությամբ Աստծո կենարար խոսքը մատուցելու մեր հավատավոր զավակներին, որպեսզի մեր Ժողովուրդը հաստատուն լինի դեպի Աստված ընթացքներում և գորանա իր քրիստոնեական կյանքով, որով մեր իրականության շատ խնդիրներ պիտի հաղթահարվեն:

Աղոթքով առ Ամենակայն Աստված հայցում ենք Ս. Հոգու շնորհները և առաջնորդությունը սրբազումար այս Ժողովին՝ համատեղ ու արդյունավոր ջանքերով լուծումներ գտնելու մեր Եկեղեցին հուզող խնդիրներին ու մարտահրավերներին: Թող Տերը Իր օրհնության ներքո հավետ շեն ու պայծառ պահպանի մեր Ս. Եկեղեցին Նվիրապետական իր Աթոռներով, խաղաղ, ապահով ու բարօր՝ Հայաստան ու Արցախ հայրենի մեր երկիրն ու աշխարհասփյուռ Ժողովրդին:

«Թագաւոր երկնաւոր, զԵկեղեցի Բո անշարժ պահեաւ. և զերկր-պագոս անուանդ Բում պահեաւ ի խաղաղութեան»: Ամէն:

Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Արամ Ա. Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսի խօսքը Եպիսկոպոսաց Ժողովի առիթով

Եղբայրական ջերմ սիրով կ'ողջունեմ մեր հոգևոր եղբայր Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը,

Հայրական սիրով կ'ողջունեմ մեր Եկեղեցւոյ եպիսկոպոսաց դասը՝ հոգևոր իշխանները, որոնք կոչուած են առաւել ևս կենսագործելու մեր Եկեղեցւոյ կեանքը:

Գոհութիւն ու փառք կու տամ Աստուծոյ, որ անգամ մը ևս մեր բոլորին այս հոգեպարար առիթը և սքանչելի պահը ստեղծեց, որպեսզի մենք միասնաբար մտածենք, աղօթենք, աշխատինք ու ծրագրենք, որպէսզի աւելիով պայծառացնենք մեր Եկեղեցին և հզօրացնենք անոր առաքելութիւնը մեր Ժողովուրդի կեանքէն ներս: Ես ամէն բանէ

առաջ կ'ուզեմ ողջունել այս գեղեցիկ երեւոյթը մեր Եկեղեցւոյ կեանքէն ներս, երբ մեր հայրապետական զոյգ Աթոռներու Եպիսկոպոսաց դասը քով-քովի եկած, միասնաբար եղբայրական ջերմ սիրով կը տազնաւային, կը մտածեն ու կը փորձեն մեր Եկեղեցւոյ ծառայութիւնը դարձնել աւելի ուժական, աւելի կենսունակ եւ ազդու: Պայմաններու քերոււմով, դարեր շարունակ մեր կաթողիկոսական երկու Աթոռները մնացին իրարմէ հեռու, գործեցին տարբեր մարտահրաւերներու, տազնաւայներու եւ պայմաններու մէջ ու դիմագրաւեցին տարբեր հարցեր. սակայն հիմա, հազար փառք Աստուծոյ, մեր Աթոռները կոչուած են միասնաբար գործելու եւ միասնաբար ծառայելու մեր Եկեղեցւոյ ու մեր ժողովուրդին: Ահաւասիկ, հոգեւորաբար ու գօտեպնդիչ է այս երեւոյթը մեր ժողովուրդի կեանքէն ներս եւս, իրենց ներքին միասնականութիւնը հզօրացնելու, որովհետեւ մեր ազգին ու Եկեղեցւոյ ճամբան եւ նպատակը նոյնն է: Տարբեր պայմաններու մէջ ապրեցանք ու կ'ապրինք, տարբեր մտահոգութիւններ ունեցանք եւ ունինք, սակայն վերջին հաշիւով՝ մեր պատմութիւնը այսօր կը յուշէ մեզ, թէ մենք պիտի գործենք միասնաբար՝ նպատակասլաց կերպով, որպէսզի մենք՝ որպէս Եկեղեցի, հաւատարիմ գտնուինք մեր արմատներուն, մեր անցեալին, մեր պատկերու նուիրական կոտակին եւ այդ հաւատարմութիւնը մենք գործնապէս թարգմանենք մեր Եկեղեցւոյ ու ազգի ծառայութեան դաշտէն ներս: Ես այնպէս կը տեսնեմ, որ այսօր մեր Եկեղեցին կարիքը ունի երկու հիմնական առաջադրանքներու, որոնք պէտք է մեր մտածումներուն եւ մեր աշխատանքներուն մեկնակէտը, հիմքը, հունաւորումը եւ նպատակը դառնան:

Առաջին՝ մենք մեր Եկեղեցին պէտք է տանինք մեր ժողովուրդին: Յաճախ իմ խօսքերուս մէջ կարեւորութեամբ կը շեշտեմ, թէ եկեղեցին վայր չէ, եկեղեցին քարեղէն իրականութիւն չէ, Եկեղեցին առաքելութիւն մըն է, որ պէտք է երթայ մեր ժողովուրդին, եւ Եկեղեցին մեր ժողովուրդին տանողը հոգեւորականն է: Ի՞նչ մակարդակի վրայ ալ գտնուինք, հոգեւորականին կոչումը, Եկեղեցին՝ որպէս Զրիստոսի խորհրդական մարմինը, տանիլն է ժողովուրդին: Զրիստոս պիտի խօսի մեր Եկեղեցւոյ ճամբով, մեր ժողովուրդի կեանքին մէջ. մենք չէ որ պիտի խօսինք, զԶրիստոս պիտի խօսեցնենք մեր կեանքի վարքագծով, մեր խօսքով, մեր օրինակով, մեր ծառայութեամբ: Հետեւաբար, ինչպէ՞ս կարելի է այսօր մեր Եկեղեցին տանիլ մեր ժողովուրդին: Ծիսական բարեկարգութիւնը կենսական է: Մենք չենք կրնար այլեւս այն, ինչ որ անցեալէն ժառանգած ենք, նոյնը կրկնել:

պէտք է անցեալի մեր աւանդութիւններուն հաւատարիմ գտնուինք, բայց միաժամանակ ինչպէ՛ս կրնանք անցեալը ներկայով թարգմանել եւ ներկայ կեանքի մեր սրայմանները իրականութիւնները կարեւորութեամբ նկատի ունենալ մեր ծիսական բարեկարգութեան աշխատանքներուն մէջ:

Երկրորդ՝ ինչպէ՛ս կարելի է մեր Եկեղեցին քանալ ներկայ աշխարհին: Համաշխարհայնացումը ի՞նչ է. սահմանները քանդուած են այսօր, մենք կ'ապրինք նոյն աշխարհին մէջ, շրջապատուած ենք տարրեր մշակոյթներով, տարրեր մտածողութիւններով. այս է համաշխարհայնացումը:

Մենք ինչպէ՛ս կրնանք մեր Եկեղեցին քանալ ուրիշներուն եւ ինչպէ՛ս կրնանք մեր դրացիներէն եւ ուրիշներէն մեզի եկող մարտահրաւերները, տագնապները դիմագրաւել. այլ խօսքով՝ ընկերա-քարոյսագիտական հարցերը մեր ժողովուրդի կեանքին ու մեր Եկեղեցւոյ առաքելութեան մէջ առաջնահերթ հարցեր են՝ ամենօրեայ հարցեր են, տագնապալից հարցեր են, այս հարցերու նկատմամբ մեր Եկեղեցին իր ըսելիքն ու ընելիքը ունի: Ի՞նչ մտածողութիւն պէտք է ձեւաւորենք եւ ունենանք այս հարցերուն գծով, մեր Եկեղեցին ի՞նչ կ'ըսէ, չենք կրնալ անտարրեր մնալ: Հետեւաբար, ընկերա-քարոյսագիտական հարցերը մենք՝ որպէս Եպիսկոպոսաց ժողով, պէտք է մեր օրակարգին վրայ ունենանք յառաջիկայ տարիներու ընթացքին: Ահաւասիկ, երկու հիմնական մտահոգութիւններ, որոնք պէտք է մղեն մեզ մտածելու եւ գործելու այնպէս մը, որ մեր Եկեղեցին այսօր միայն անկիւն մը մնացած աղօթաւայր մը չդառնայ մեր ժողովուրդին գաւակներուն համար, այլ իրապէս վերածուի մեր ժողովուրդը կենսանորոգող, հոգեմտաւոր արժեքներով պայծառացնող եւ հարստացնող հաւատքի առաքելութիւն:

Վերջապէս, բոլորս ալ գիտենք, որ մենք կը գտնուինք հարիւրամեակի սեմին: Այս ուղղութեամբ, թէ քարձրագոյն մակարդակի վրայ՝ համահայկական մակարդակի վրայ, թէ գաղութներէն ներս, նախապատրաստական լուրջ աշխատանքներ կատարուած են, որպէսզի մենք՝ որպէս մէկ Եկեղեցի, մէկ ազգ, միասնաբար դիմագրաւենք այս կարեւոր դէպքը մեր ժողովուրդի կեանքէն ներս եւ մեր յանձնառու մասնակցութեամբ արժեւորենք զայն:

Յաճախ իմ խօսքերուս մէջ եւ յիշած եմ եւ կրկնելու ձեւով շեշտած եմ, թէ մենք հարիւրամեակին առիթով սրարգաստեալ անցեալի տխուր դէպքերուն յիշատակութիւնը պիտի չկատարենք, այլ խօսքով

միայն պիտի չյիշենք, այլ յիշելն անդին աշխարհին պիտի յիշեցնենք, որ տակալին իրաւագրկուած ժողովուրդ մը կայ, եւ այդ ժողովուրդը պահանջատէր է այսօր, իր իրաւունքները կը պահանջէ. մենք չենք կրնար լռել, երբ Արեւմտեան Հայաստանը, Կիլիկիան, մեր ազգապատկան եւ եկեղեցապատկան կայրուածները տակալին կը մնան բռնագրաւուած: Մենք՝ որպէս Եկեղեցի, եւ որպէս ժողովուրդ, չենք կրնար անտարբեր եւ լուռ մնալ այս կացութեան դիմաց. այսօր մենք պահանջատէր ենք, երբ կ'ըսենք մենք պահանջատէր ենք՝ Եկեղեցի եւ ազգ, մէկ ամբողջութիւն, Եկեղեցի, ազգ, Հայրենիք մէկ ամբողջութիւն են: Հետեւաբար, այդ մէկ ամբողջութեան ծիրէն ներս, ահաւասիկ, մենք պիտի նշենք հարիւրամեակը եւ այդ հարիւրամեակի ծիրէն ներս, ինչպէս քիչ առաջ Գարեգին Վեհափառ Հայրապետը յիշեց, սրբադասունը մեր նահատակներուն կարեւոր դէպք մըն է: Մենք կանգնած ենք պատմութեան դիմաց՝ որպէս մէկ Եկեղեցի, Վեհափառ Հայրապետներով, եպիսկոպոսաց դասով պիտի լսենք՝ մեր նահատակները՝ մէկ ու կէս միլիոն նահատակները, Մուրք են. անոնք արդէն իսկ սրբացուած են մեր ժողովուրդի կեանքէն ներս: Ահաւասիկ, այս մտածումներով եւ սպասումներով եւ անգամ մը եւս ուրախութեամբ կ'ողջունեն մեր Եպիսկոպոսաց ժողովի այս երկրորդ գումարունը եւ կը մատչեն, որ յաջողութեամբ պատկուին մեր աշխատանքները յառաջիկայ երեք օրերու ընթացքին:

Բացման արարողության ավարտին կազմվեց ժողովի դիվանը հետեւյալ կազմով. ատենապետներ՝ Գերաշնորհ Տ. Եզնիկ արք. Պետրոսյան եւ Գերաշնորհ Տ. Մեպուհ արք. Սարգիսյան, ատենադպիրներ՝ Գերաշնորհ Տ. Վազգեն եպս. Միրզախանյան եւ Գերաշնորհ Տ. Բաբկեն եպս. Չարյան:

Մինչ օրակարգում ընդգրկված հարցերի քննությունը, ժողովականներն աղոթք բարձրացրին Հայ Եկեղեցու անցնող տարվա ընթացքում ի Տեր հանգչած հոգեւոր սպասավորների հոգիների հանգստության համար:

Եպիսկոպոսաց դասը նաեւ շնորհավորեց Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին օծման եւ գահակալության 15-ամյակի կապակցությամբ՝ մաղթելով արեւշատ բազում տարիների հովվապետություն:

Նոյեմբերի 11-12-ի նիստերը նվիրված էին Հայ Եկեղեցում սրբադասման կանոնի եւ Հայոց Ցեղասպանության նահատակների սրբադասման գործընթացի հետ առնչված հարցերին: Այս առնչությամբ զեկույցներ ներկայացրեցին Սրբադասման հանձնախմբի անդամներ Գերաշնորհ Տ. Մուշեղ արք. Մարտիրոսյանը եւ Գերաշնորհ Տ. Բաբկեն եպս. Չարյանը:

Քննարկելով հանձնախմբի կողմից կատարված աշխատանքները՝ Եպիսկոպոսաց ժողովը հաստատեց Հայ Եկեղեցու սրբադասման ծիսակարգը եւ արարողակարգը:

Հայոց ցեղասպանության նահատակների սրբադասման արարողությունը որոշվեց կատարել 2015 թ. ապրիլի 23-ին Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում: Որպես ամենամյա եկեղեցական հիշատակության տոնացուցային օր սահմանվեց ապրիլի 24-ը:

Ժողովն ընդունեց Հայոց Ծեղասպանության նահատակների ամենամյա տոնակատարության ծիսական կանոնը, որը ներառում է շարականի կանոնը եւ ժամանուտը, ինչպես նաեւ Հայոց Ծեղասպանության նահատակ սրբերի վկայաբանությունը: Որոշվեց վերջնական լրամշակումից հետո հիշյալ փաստաթղթերը որդեգրել:

Սրբադասման հանձնախմբին հանձնարարական տրվեց նաեւ ձեռնամուխ լինել անհատական սրբադասման համար անհրաժեշտ ուսումնասիրություններին՝ նկատի ունենալով Կոմիտաս վարդապետին եւ ուրիշ անհատների:

Նոյեմբերի 12-13-ի նիստերին Եպիսկոպոսաց ժողովի մասնակիցները քննության առան Հայ Եկեղեցու առաջին երկու խորհուրդների՝ Ս. Մկրտության եւ Ս. Դրոշմի առնչությամբ Ծիսական հանձնախմբի կողմից կատարված աշխատանքները: Այս կապակցությամբ Ծիսական հանձնախմբի համատեղապետ Գերաշնորհ Ս. Արշակ եպս. Խաչատրյանը, հանձնախմբի անդամներ Գերաշնորհ Ս. Միքայել եպս. Աջապահյանը եւ Գերաշնորհ Ս. Վահան Եպիսկոպոս Հովհաննիսյանը ներկայացրեցին համապատասխան զեկույցներ, որից հետո Եպիսկոպոսաց դասն ընդունեց Ս. Մկրտության եւ Ս. Դրոշմի խորհուրդների միօրինակ բնագիրը: Մասնակի փոփոխություններով հաստատվեց Ս. Մկրտության եւ Ս. Դրոշմի խորհուրդների կանոնական ուղեցույցը, որը վերանվանվեց՝ Ս. Մկրտության եւ Ս. Դրոշմի խորհուրդների հովվական ուղեցույց: Որդեգրվեց նաեւ նախամկրտական ուսուցողական ձեռնարկը: Ընդունված փաստաթղթերը Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի եւ Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսի տնօրինությամբ կառաքվեն թեմեր առ ի գործադրություն:

Նոյեմբերի 13-ին Եպիսկոպոսաց ժողովը, առաջին նիստի ընթացքում, մասնավոր անդրադարձ ունեցավ Արցախի առաջնագծում աղյթեջանական զինված ուժերի կողմից ԼՂ պաշտպանության բանակի օդուժի ուղղաթիռի խոցման միջադեպին՝ դատապարտելով Աղյթեջանի կողմից սանձազերծված սադրիչ գործողությունները:

Եպիսկոպոսաց դասը աղոթք բարձրացրեց՝ առ Աստված խոցված ուղղաթիռի անձնակազմի գոհված անդամներ մայոր Մերգեյ Սահակյանի, ավագ լեյտենանտ Սարգիս Նազարյանի եւ լեյտենանտ Ազատ Սահակյանի հոգիների հանգստության համար եւ սրտակցություն հայտնեց գոհված հայորդիների ընտանիքներին ու հարազատներին:

Ստեղծված մտահոգիչ կացության առջեւ եպիսկոպոսաց ժողովն իր գորակցությունը հայտնեց ՀՀ եւ ԼՂՀ իշխանություններին՝ հայցելով Տիրոջ խաղաղությունը հայրենի մեր երկրին եւ ժողովրդին:

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը եւ Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսը հանձնարարեցին եպիսկոպոսներին՝ եկեղեցիներում կատարել հոգեհանգստյան արարողություններ գոհված օդաչուների համար: Հանձնարարվեց նաեւ պետական եւ միջազգային լիազոր բոլոր ստյաններում աշխատանքներ իրականացնել՝ կանխարգելելու Ադրբեջանի կողմից ԼՂ հակամարտության խաղաղ կարգավորման գործընթացը խաթարող սադրիչ եւ ռազմատենչ գործողությունները եւ չեզոքացնելու պատերազմի վերսկսման վտանգը:

Նոյեմբերի 13-ի երրորդ նիստին մասնակցեց ՀՀ նախագահի աշխատակազմի ղեկավար, Հայոց Ցեղասպանության 100-րդ տարելիցին նվիրված միջոցառումների աշխատանքները համակարգող տիար Վիգեն Սարգսյանը: Վերջինս հանգամանալից ներկայացրեց Հայոց Ցեղասպանության 100-րդ տարելիցի առիթով 2015 թվականին նախատեսվող պետական ծրագրերը՝ անդրադարձ կատարելով Հայ Եկեղեցու հետ Հայստանում եւ Սփյուռքում համատեղ իրականացվելիք միջոցառումներին: Տեղեկացվեց նաեւ նախապատրաստական աշխատանքների ընթացքի մասին:

Ժողովի վերջին օրն անդրադարձ կատարվեց նաեւ ազգային-եկեղեցական կյանքում առկա զանազան մարտահրավերներին, Եկեղեցու առաքելության առավել արդյունավետ իրականացման ճանապարհին լուծման կարոտ ծիսական, քարոզչական, կրթադաստիարակչական, սոցիալական խնդիրներին, որոնց հիման վրա ձեւավորվեց առաջիկա Եպիսկոպոսաց ժողովների օրակարգը:

Եռօրյա ժողովի ավարտին եպիսկոպոսաց դասը գոհություն հայտնեց Ամենասուրբ Երրորդությանը՝ եղբայրական համախմբման հնարավորության, ինչպես նաեւ ժողովի բարեհաջող ընթացքի համար: Ժողովականները նաեւ իրենց գնահատանքը հայտնեցին Կենտրոնական, Սրբադասման եւ Ծիսական հանձնախմբերի անդամներին՝ ժողովի նախապատրաստման եւ օրակարգում ընդգրկված հարցերի հանգամանալից ուսումնասիրության համար:

**Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցու
Եպիսկոպոսաց Ժողովի հայտարարությունը**

Գոհություն ենք մատուցում Ս. Երրորդությանը՝ Հորը, Որդուն և Ս. Հոգուն, որ շնորհիւ պարգեւեց՝ 2014 թ. նոյեմբերի 11-13-ին Հայոց Յեղասպանության 100-ամյա տարելիցի նախաշեմին Եպիսկոպոսաց Ժողով գումարելու Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում՝ նախագահությանը՝ Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ճայրագույն Պատրիարք և Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի և Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Արամ Ա. Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսի, և քննարկելու մեր Եկեղեցուն ու ժողովրդին հուզող հարցեր:

Աղոթքով ենք հիշում Հայոց Յեղասպանության բյուրավոր զոհերին, ովքեր նահատակվեցին վասն հավատո և վասն հայրենյաց: Հավատում ենք, որ Հայոց Յեղասպանության անմեղ զոհերի սրբադասումը հոգեւոր նորոգություն և մխիթարություն է քերելու մեր ժողովրդի զավակներին: Հորդորում ենք մեր ժողովրդի աշխարհասփյուռ զավակներին՝ գործուն մասնակցություն քերել 100-ամյա տարելիցի ոգեկոչման միջոցառումներին և անմեղ զոհերի սրբադասմանը՝ հիշատակի նվիրական արարողությունները դարձնելով քաջալերանք հավատքի ամրության, հոգեւոր կյանքի նորոգության և հայ ինքնության պահպանության: Եպիսկոպոսաց Ժողովը հրավեր է ուղղում քրիստոնյա ողջ աշխարհին՝ աղոթքով միանալու 2015 թ. Հայոց Յեղասպանության 100-ամյա տարելիցին նվիրված հիշատակի արարողություններին՝ հայցելով նաև Տիրոջ օրհնությունը աշխարհում արդարության, խաղաղության ու համերաշխության հաստատման և մարդկային կյանքը փոթորկող բազում տազնապների ու մարտահրավերների հաղթահարման համար:

Կոչ ենք ուղղում միջազգային հանրությանը՝ վճռականորեն շարունակելու Օսմանյան Թուրքիայի կողմից հայ ժողովրդի դեմ իրագործված՝ 20-րդ դարի առաջին ցեղասպանության ճանաչման և դատապարտման գործընթացը: Կոչ ենք ուղղում նաև Թուրքիայի Հանրապետությանը՝ ճանաչելու հայ ժողովրդի դեմ գործված Յեղասպանությունը և վերահաստատելու մեր ժողովրդի արդար իրավունքները:

Աղոթում ենք առ Աստված մեր նորօրյա նահատակների՝ Հայաստանի և Արցախի սահմանների պաշտպանության հա-

մար զոհված հայորդիների հոգիների հանգստության համար: Դատապարտում ենք Հայաստանի եւ Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետությունների սահմաններին մինչ օրս ադրբեջանական կողմի սանձազերծած ռազմական գործողությունները, որոնց ցավալի վերջին դրսևորումը եղավ նաեւ եպիսկոպոսաց ժողովի գումարման օրերին հայկական ուղղաթիռի խոցումը եւ հայորդիների ողբերգական կորուստը: Ադրբեջանը քարձրացնում զոհված հայորդիների հոգիների հանգստության համար՝ բերելով մեր ցավակցությունն ու գորակցությունը հայրենիքի համար զոհված քաջարի մեր մարտիկների ընտանիքներին: Մեր ժողովրդի արդար իրավունքների եւ պահանջատիրության իրականացման ճանապարհին կարելուր հանգրվան պիտի լինի Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության արդարացի եւ խաղաղ կարգավորումը, համաձայն միջազգային նորմերի՝ Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքի ճանաչմամբ:

Եպիսկոպոսաց ժողովը նաեւ իր մտահոգությունն է հայտնում աշխարհի տարբեր կողմերում՝ մասնավորաբար Միջին Արեւելքում՝ Սիրիայում եւ Իրաքում, ինչպես նաեւ Ուկրաինայում չդադարող հակամարտությունների առիթով, որ պատճառ են դառնում մարդկային բազմաթիվ զոհերի եւ ավերածությունների: Մեր գորակցությունն ենք բերում հակամարտության գոտիներում բնակվող խաղաղ բնակիչներին՝ այդ թվում եւ մեր ժողովրդի զավակներին, աղոթելով ռազմական գործողությունների շուտափույթ դադարի եւ աշխարհում համընդհանուր ու տեւական խաղաղության հաստատման համար:

«Քրիստոս է մեր Աստուած, եւ մեք յուսամք ի նա» վստահությամբ ու Հայոց Յեղասպանության անմեղ նահատակների հիշատակի առջեւ պարտքի գիտակցումով՝ եպիսկոպոսաց ժողովը վերանորոգում է իր սրբազան ուխտը՝ շարունակելու իր նվիրական առաքելությունը՝ հանուն Հայ Եկեղեցու պայծառության, ազգային միասնականության, մեր երկրի գորացման ու աշխարհասփյուռ մեր ժողովրդի բարօրության:

Թող Ամենագորն Աստված պահապան լինի մեր Եկեղեցուն, Հայրենիքին եւ Ազգին Հայոց այսօր եւ հավիտյանս, Ամեն:

Եպիսկոպոսաց հաջորդ ժողովը կգումարվի 2016 թվականին:

Ժողովը փակվեց Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի եւ Արամ Ա. Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսի օրհնության ու գնահատանքի խոսքով եւ աղոթքով:

РЕЗЮМЕ

После шестисотлетнего перерыва по инициативе Его Святейшества Католикоса и Верховного Патриарха Всех Армян Гарегина Второго и Его Святейшества Католикоса Великого Дома Киликийского Арама Первого в Первопрестольном св. Эчмиадзине восстановлена священная традиция созыва Собора епископов Армянской церкви (24-17 сентября 2013 г.). Таким образом, отныне Армянская церковь вступила в новый период реформ во славу Армянской церкви и на благо армянского народа.

На Соборе были рассмотрены вопросы восстановления традиции причисления к лику святых Апостольской Армянской церкви, обрядовые, канонические, богословские проблемы, формулировки их определений.

Второй Собор епископов (11-14 ноября 2014 г.) утвердил порядок ритуала и церемонии причисления к лику святых.

Церемонию причисления к лику святых мучеников Армянского Геноцида решено провести 23 апреля 2015 г. в Первопрестольном св. Эчмиадзине, установив день их ежегодного церковного поминовения 24 апреля.

Епископский Собор принял единый образец св. Крещения и св. Миропомазания, утвердил с частичными изменениями пастырское наставление св. Крещения и св. Миропомазания, а также пастырское пособие по подготовке к обряду Крещения. На Соборе были рассмотрены также проблемы и вызовы, стоящие перед нацией и церковью, на основе которых была сформирована повестка дня предстоящего Епископского Собора, который состоится в 2016 г.

SUMMARY

After the interruption of six centuries, the sacred tradition of convening Episcopal Assemblies in the Armenian Church has been reinstated in the Mother See of Holy Etchmiadzin (24-27 September, 2013), presided by His Holiness Karekin II, Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians and His Holiness Aram I, Catholicos of the Great House of Cilicia. Thus, the Church has entered a new reformed phase for the prosperity of the Armenian Church and for the welfare of the Armenian nation.

Reinstatement of the canonization tradition in the Armenian Apostolic Holy Church, studies of ritual, canonic, dogmatic issues and definition formulations were main questions.

The second Episcopal Assembly (11-14 November, 2014) approved of the rite and ceremony of the canonization of the Armenian Church.

It was decided to celebrate the canonization ceremony of the Armenian Genocide martyrs on April 23, 2015, in the Mother See of Holy Etchmiadzin, setting April 24 as a Church commemoration day.

The Episcopal Assembly adopted a uniform text for the sacraments of baptism and confirmation, with some amendments approved of the pastoral guide of the sacraments of baptism and confirmation, as well as of the pre-baptismal training manual. The assembly reflected on various challenges existing in the national-ecclesiastical life, and on their basis the agenda of the next Episcopal Assembly was formed, which will be held in 2016.

Տ. ԱՐԱՐԱՏ ՔՀՆ. ՊՈՂՈՍՅԱՆ

**Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ Բ. ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ
ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՈԳԵԻՈՐ-ԿՐԹ-ԱԿԱՆ ՈԼՈՐՏՈՒՄ¹**

Հայտնի է, որ կրոնական կառույցները ոչ միայն հոգեւոր քարոզչություն են իրականացնում, այլև՝ կրթադաստիարակչական գործունեություն: Հայ Եկեղեցին եւ նրա սպասավորներն այս գիտակցումն են ունեցել դեռեւս Գրիգոր Լուսավորչի ժամանակներից: Ճիշտ է՝ գիտության լույսն այդ շրջանում հայ ժողովրդի մեջ տարածվում էր օտար լեզվով՝ հիմնականում հունարենով եւ ասորերենով. Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու նախաձեռնությամբ Ե. դարի սկզբին հայ ժողովուրդն ունեցավ իր այբուբենը: Գրերի գյուտից հետո դրվեց հայ դպրության հիմքը, որի համար պարտական ենք Մայր Եկեղեցու մշակներին՝ Հայոց Կաթողիկոս Սահակ Ա. Պարթևին եւ Մեսրոպ Մաշտոցին: Վերջիններս առաջին դպրոցը հիմնեցին Վաղարշապատ քաղաքում, որտեղից եւ հայ դպրության լույսն սկսեց ճառագել Հայաստան աշխարհում՝ օտարալեզու ուսուցումը դարձնելով հայալեզու: Հետագայում, քաղաքական վայրիվերումների պատճառով հայրապետական աթոռը դեգերել է. հայտնի է, որ այն վայրերում, որտեղ հաստատվել է կաթողիկոսական աթոռը, Հայոց հայրապետների, արժանավոր եկեղեցականների եւ երախտավորների ջանքերով հիմնվել են դպրոցներ, կրթական հաստատություններ, գրչության կենտրոններ:

Այս տեսիլքի եւ գաղափարի կրողն է նաեւ Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը: Վերջինիս ստեղծած նյութական մշակույթի մասին չէ, որ հոդվածում ցանկանում ենք խոսել, թեւեւ նյութական բազմաթիվ արժեքներ անվերապահորեն կարող են դիտարկվել որպես հոգեւոր մշակույթի մաս: Կանդիդատնախնայ Վեհափառ Հայրապետի կրթադաստիարակչա-

¹ Նյութը պատրաստելու ժամանակ մեզ տրամադրած տեղեկությունների համար հատուկ շնորհակալություն ենք հայտնում Մայր Աթոռի Դիվանատանը, Քրիստոնեական դաստիարակության կենտրոնին: Օգտվել ենք նաեւ պաշտոնական մի շարք կայքերից (օր.՝ <http://www.armenianchurch.org>, <http://www.hayordyaclner.am>), որոնցից վերցրած նյութերը փորրինջ խմբագրելով՝ ներառել ենք հոդվածում. ամբողջ նյութն առավելապես ունի հավաքչական բնույթ, քան հեղինակային:

կան գործունեությանը, որը, միանշանակ, համարվում է մեր ժողովրդի հոգետոր մշակույթի կարետոր ձեռքբերումներից:

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գարեգին Բ.-ի հոգետոր-մշակութային գործունեությունն սկսվում է դեռեւս Գետրգյան հոգետոր ճեմարանն ավարտելու տարիներից. նորավարտ Կորիճ սրկ. Ներսիսյանը երջանկահիշատակ Վազգեն Ա. Հայրապետի տնօրինությամբ 1972 թ. նշանակվում է ճեմարանի տեսչի օգնական-դաստիարակ եւ Հին ու Նոր Կտակարանների պատմության դասախոս: Իր պարտաճանաչ ու նվիրյալ աշխատանքի շնորհիվ շուտով աչքի է ընկնում եւ ուսումը շարունակելու համար մեկնում Վիեննա:

Գետրգյան հոգետոր ճեմարանում պաշտոնավարելու տարիները հիմք հանդիսացան հոգետոր-կրթական հաստատություններ հիմնելու եւ ղեկավարելու փայլուն կարողությունների ձեւավորման համար: Վեհափառ Հայրապետի բազմաբնույթ գործունեությունից առանձնացնելու ենք կրթության եւ դաստիարակության ոլորտներին վերաբերող կարեւորագույն հանգրվանները:

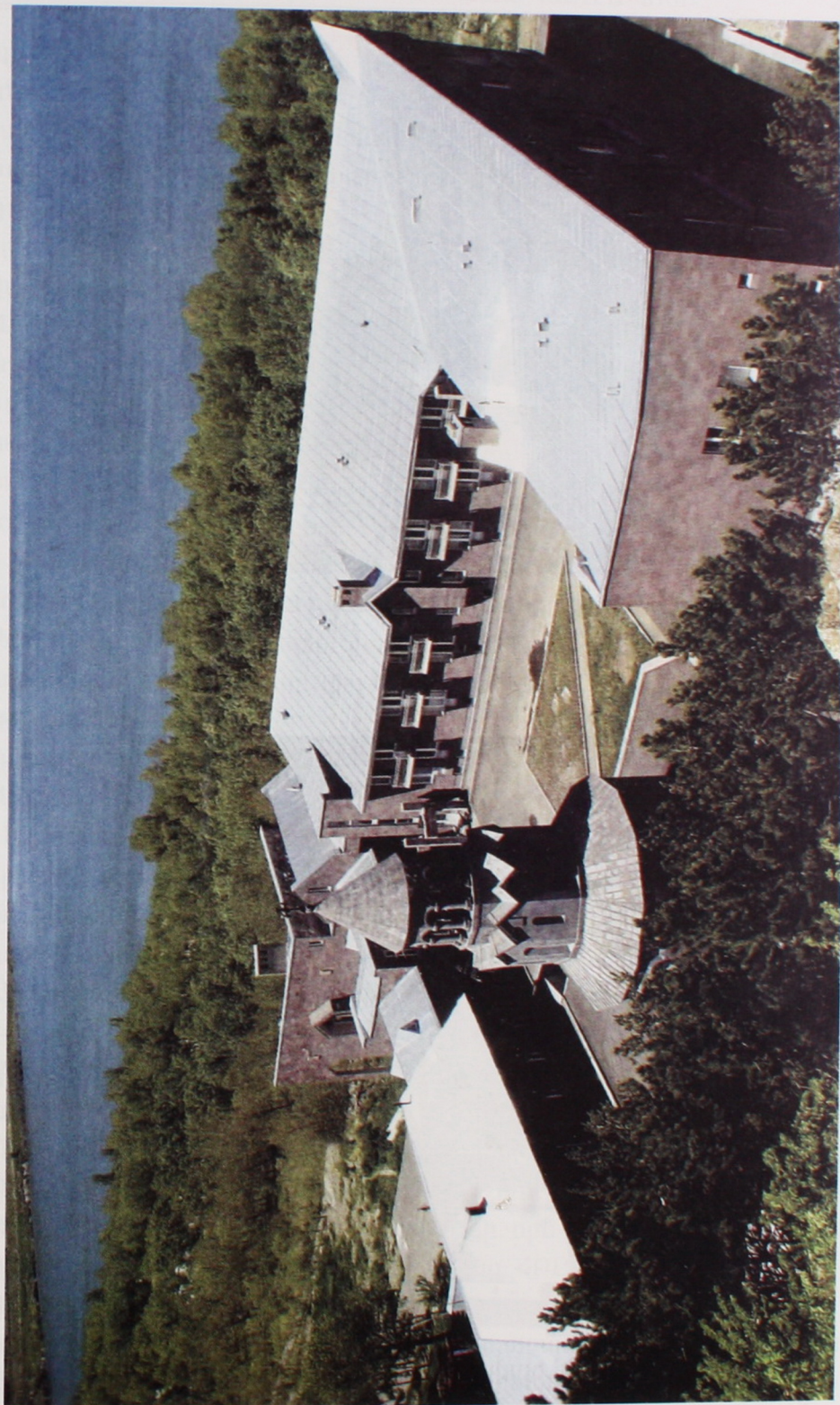
Վազգենյան դպրանոց. Գարեգին արք. Ներսիսյանի ջանքերով 1990 թ. Սեւանում հիմնադրվում է Հոգետոր դպրանոց, որը մեկ տարի անց անվանվում է «Վազգենյան»: Հայ ժողովրդի համար դժվարին ու ծանր օրեր էին. նմանատիպ նախաձեռնության հեղինակը պետք է մեծ համարձակություն ունենար...

Քսանչորս տարի առաջ բացված Սեւանի ճեմարանում² այսօր ապրում եւ կրթվում է 72 ուսանող. նրանք հետագայում պետք է ծառայեն Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու թեմերում՝ թե՛ Հայաստանում, թե՛ Սփյուռքում: Ուսանողների մեծ մասը Հայաստանից է, սակայն սաներ կան նաեւ Վրաստանից, Ռուսաստանից եւ Աբխազիայից:

Գարեգին արք. Ներսիսյանի ջանքերի շնորհիվ, ինչպես նաեւ տիար Գառնիկ եւ տիկին Անահիտ Յակուբյանների բարերարությամբ՝ նոր շենքի ննջասենյակների, դասասենյակների ու գրադարանի կառուցման աշխատանքներն ավարտվեցին 2002 թվականին:

Վերջին տարիներին Զվարթնոցի դասական ճարտարապետական ոճով մի գեղեցիկ մատուռ է կառուցվել, որտեղ ամենօրյա ծեսերն են կատարվում: Ս. Հակոբ Մծբնեցու անունով օծված այս մատուռը եւս կառուցվել է Յակուբյանների բարերարությամբ: Իսկ Խաչատուր Մարտիրոսյանի հովանավորությամբ կառուցվել է դպրանոցի մարզասրահը:

2 Ներկայիս ճեմարանի տեղում Մկրտիչ Ա. Վանեցի Կաթողիկոսի օրոք 1898 թվականին դպրոց է կառուցվել: Հիմքը փորվել է հարեւանությամբ գտնվող՝ Թ. դարի եկեղեցիների երկայնքով: Ըստ ավանդության՝ Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը ճանաչել է այս վայրը որպես սրբատեղի եւ Դ. դարում հեթանոսական տաճարի տեղում հիմնել եկեղեցի: Հետագայում արաբներն ու հայերը ճակատամարտել են այստեղ: Վանքը կրթական, մշակութային կարետոր դերակատարում է ունեցել:

Վազգենյան դպրատուն

Գեորգյան ճեմարանում

Հանուն ապագայի՝ հավատարիմ անցյալի արժեքներին

Դպրանոցի Դ. լսարանն ավարտողներն իրենց ուսումը պետք է շարունակեն Էջմիածնի Գեորգյան հոգեւոր ճեմարանում, որտեղ երկու տարի կրթվելուց հետո կստանան մագիստրոսի աստիճան: Ե՛ւ բակալավրի, ե՛ւ մագիստրոսի աստիճանը ճանաչվում է ՀՀ կրթության եւ գիտության նախարարության կողմից:

Դպրանոցն ունի իր պարբերականը, որտեղ տպագրվում են եկեղեցական տոներին, ավանդույթներին վերաբերող, աստվածաբանական եւ էթիկական թեմաներով հոդվածներ, ինչպես նաեւ օտարազգի հայտնի աստվածաբանների աշխատությունների թարգմանություններ: Պարբերականում հրատարակվում են գիտականների, հոգեւորականների եւ տարբեր լսարանների ուսանողների հոդվածները: Բնապահպանության դասընթացի շրջանակում ուսանողները երբեմն ծառատունկ են կազմակերպում:

Բնությունը եւ քաղաքից հեռու լինելը ճեմարանը դարձնում են եկեղեցական արարողությունների, աղոթքի ու խոկման համար կատարյալ վայր. դպրանոց են այցելում նաեւ բազմաթիվ ուխտավորներ:

Ամենայն Հայոց Հայրապետի օրհնությամբ եւ աջակցությամբ՝ դպրանոցի շրջանավարտներից շատերը գիտական աստիճան են ստանում եւրոպական կրթօջախներում:

Հայորդյաց տներ. Կրթական հաստատությունների շարքում կարելի է ցիւն եւ կործանումից փրկվեցին նախկին մանկապատանեկան ստեղծագործական հաստատությունները:

Գարեգին արք. Ներսիսյանը, իր գործելակերպի համաձայն, արագ նկատեց այդ կենտրոնների կործանման հետեւանքով հայ մանուկների կրթադաստիարակչական ոգու խեղաթյուրման վտանգը: Նրա նախաձեռնությունը դարձավ ազգասիրության լավագույն դրսեւորում, եւ հայ ժողովրդի համար ծանր այդ օրերին եւս մեկ համարձակ քայլ ձեռնարկվեց:

Գարեգին արք. Ներսիսյանի եւ Հայկական բարեգործական ընդհանուր միության այդ օրերի նախագահ տիկին Լուիզ Սիմոն-Մանուկյանի մտահղացմամբ՝ Հայաստանում գործող մանկապատանեկան ստեղծագործական կենտրոններից մի քանիսը Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու հովանու ներքո վերցնելով՝ 1993 թ. հիմը դրվեց այն կառույցի, որն այսօր հայտնի է որպես «հայորդյաց տուն»: Այդ ծրագիրն իրագործվեց ՀԲԸՄ-ի եւ անհատ բարերարների ֆինանսական աջակցությամբ:

Հայորդյաց տներից չորսը գործում է քաղաքամայր Երեւանում՝ Նոր Նորքում, Արաբկիրում, Մալաթիայում, Քանաքեռում (մանրանկարչության կենտրոն), իսկ երեքը՝ շրջաններում՝ Էջմիածին, Վանաձոր եւ Աշտարակ քա-

ղաքներում: Մոտ ապագայում ծրագրվում է հայորդյաց տներ բացել նաև Գյումրիում, Ալաբանում եւ հանրապետության այլ մարզերում:

Ներկայումս հայորդյաց տուն հաճախող սաների թիվը հասնում է գրեթե 3500-ի, իսկ համակարգում աշխատողներինը՝ 300-ից ավելի: Սաներն ուսանում են տարբեր դասարաններում՝ դեկորատիվ-կիրառական արվեստի, կերպարվեստի, երգ-երաժշտության, սպորտի, օտար լեզուների, համակարգչային, լրագրության եւ այլն: Չսահմանափակվելով այսքանով՝ հայորդյաց տներում շարունակաբար իրագործվում են նորանոր ծրագրեր, կազմավորվում նոր դասարաններ:

Ստեղծված է դասավանդման այնպիսի համակարգ, որը հնարավորություն է ընձեռում տիրապետելու ուսուցանվող առարկային: Դրան նպաստում են նաև ավարտական քննություններն ու ստուգաքննությունները: Աշխատանքները ճիշտ եւ գրագետ կազմակերպելու նպատակով կազմակերպվում են դասալսումներ, ստուգայցեր, քննարկումներ: Հայորդյաց տներում ստացած գիտելիքները բուհում կրթությունը շարունակելու կամ համապատասխան ոլորտում աշխատելու հնարավորություն են տալիս: Սաները նաև հոգեուր կրթություն եւ դաստիարակություն են ստանում:

Ամեն տարի կազմակերպվում են զանազան միջոցառումներ՝ ցուցահանդեսներ, սպորտային մրցումներ, բարեգործական եւ տարեվերջյան հաշվետու համերգներ, տոնակատարություններ, ուխտագնացություններ, խաչերթեր: Հայորդյաց տների սաները մասնակցում են հանրապետական եւ միջազգային ցուցահանդես-մրցույթների, սպորտային մրցումների, համերգների՝ հաճախ վերադառնալով բարձր պարգևներով ու մրցանակային տեղեր գրաված: Կատարողական մեծ վարպետության շնորհիվ՝ սաները հաճախ հրավիրվում են ելույթ ունենալու պետական եւ կառավարական ծրագրերի շրջանակներում կազմակերպվող միջոցառումներին:

2005 եւ 2007 թվականներին Նորքի հայորդյաց տան բեմական խմբերը ԱՄՆ-ում, Կանադայում հյուրախաղերի ժամանակ իրենց ելույթներով հիացրին ինչպես հայ, այնպես եւ օտար հանդիսատեսին: Բարձր գնահատվեց մանկավարժների արհեստավարժությունը. սփյուռքահայ երեխաներին հայկական պար եւ խեցեգործություն ուսուցանելու նպատակով՝ հատուկ հրավերով 2009 թ. ԱՄՆ մեկնեց երկու մանկավարժ:

Հայորդյաց տները, դուրս գալով գուտ ուսուցողական շրջանակներից, համագործակցում են ինչպես սկսնակական կազմակերպության կամավորների, այնպես եւ Արգենտինայի, ԱՄՆ-ի Արեւելյան ու Արեւմտյան թեմերի պատանեկան, երիտասարդական հաստատությունների հետ: Ամեն տարի

Հայաստան են այցելում Բուենոս Այրեսի «Մարի Մանուկյան», Լոս Անջելեսի «Մանուկյան-Դեմիրճյան» եւ «Շամյան» ազգային վարժարանների սաներն ու շրջանավարտները:

Հայորդյաց տներն ունեն հայ կամ օտարազգի բարերարներ, աշակցող կազմակերպություններ. «Զինիշյան» հիմնադրամի եւ Փառեն արք. Ավետիքյանի աշակցությամբ ամեն տարի գրեթե հարյուր սան իր ամառային արձակուրդն է անցկացնում Ադվերանի, Հանքավանի կամ Հայաստանի հանգստյան այլ գոտիների ճամբարներում: Իսկ գերմանացի Էրնսթ-Լյուդվիգ Դրայսը, ամեն տարի այցելելով Հայաստան, իր տարաբնույթ աշակցությունն է բերում այս կառույցին:

Հայորդյաց տների գործունեության նպատակն է ճշմարիտ քրիստոնյայի կերպար կերտելը եւ սաներին հիմնավոր գիտելիքներ հաղորդելը, այնպես որ նրանցից յուրաքանչյուրը դառնա իր ազգային արժեքների գիտակից կրողն ու աստվածային խոսքի նվիրյալ հետետորդը: Այսպիսով՝ «հայորդյաց տուն» նշանակում է հայ մանկան հոգեւոր դարբնոց, ուր անձեությունը դառնում է ձեւ, իսկ խմորյալ հոգին՝ կերպարը հայ քրիստոնյա մարդու, որի կյանքի նշանաբանն է. «Վասն հայրենեաց եւ վասն հաւատի»:

Հայորդյաց տների հիմնադրման նպատակն է՝

ա. Բացահայտել դպրոցահասակ հայորդիների նախասիրություններն ու շնորհները, ստեղծել անհրաժեշտ պայմաններ դրանց զարգացման համար:

բ. Զբաղվել նրանց հոգեւոր (համաձայն Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու դավանանքի), ֆիզիկական, գեղագիտական դաստիարակությամբ՝ բարոյապես կայուն, ուսյալ, ստեղծագործական ունակություններով օժտված ՀՀ քաղաքացիներ կրթելու եւ կերտելու նպատակով:

գ. Արհեստի, արվեստի եւ գիտության բնագավառում կազմակերպել մասնագիտական պատշաճ ուսուցում՝ համադրելով տեսականն ու գործնականը, ավանդականն ու ժամանակակիցը, ազգայինն ու համամարդկայինը:

դ. Կազմակերպել քրիստոնեական կրոնի, Հայ Եկեղեցու պատմության ուսուցում՝ հարգելով մասնակցության կամավորության սկզբունքը:

ե. Տարբեր կազմակերպությունների հետ հաստատել սերտ համագործակցություն՝ բազմաբնույթ միջոցառումների կազմակերպմամբ:

զ. Խրախուսել եկեղեցասիրաց եւ հայրենակցական միությունների կազմավորումը, աշակցել դրանց գործունեությանը:

է. Հայորդիներին քաջալերել եւ մղել բարեգործական, բարեսիրական ձեռնարկումների:

Բարեգործական ճաշարաններ. Ջրիստոնեական ողորմածության, բարեգործության եւ մարդասիրության գաղափարները հայորդյաց տների սաներին գործով ուսուցանելու համար Գարեգին Բ. Վեհափառ Հայրապետը 1996 թ. այդ կառույցներին կից հիմնեց բարեգործական ճաշարաններ, որտեղ սոցիալապես անապահովներն իրենց հանապազօրյա սնունդն են ստանում: Սա եւս սովորեցնում է հայ մանկանը, պատանուն, երիտասարդին անտարբեր չլինել նեղության մեջ գտնվողի նկատմամբ: Բարեգործական ճաշարաններ կան Արաբկիրի, Նորքի, Մալաթիայի, Էջմիածնի եւ Վանաձորի հայորդյաց տներին կից. «Աղքատին ողորմություն տվողը փոխ է տալիս Աստծուն, եւ ըստ նրա տվածի էլ Աստված պիտի հատուցի նրան» (Առակ. ԺԹ. 17):

Նագաշյան կենտրոն. Երիտասարդների խնամատարության եւ սոցիալական ծրագրերի շրջանակներում Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի բազմաթիվ ձեռնարկներից կարող ենք առանձնացնել Նագաշյան կենտրոնի բացումը, որտեղ 10 տարեկանից բարձր հասակի 20 աղջիկ ստանում է մասնագիտական կողմնորոշում եւ սոցիալական աջակցություն, հմտանում զանազան արհեստների մեջ: Այսօր «Նագաշյան մանուկների տուն» երեխաների աջակցության կենտրոնն ունի գրեթե մեկ տասնյակից ավելի սան: Մեծ աշխատանք է տարվել կենտրոնի սաների դաստիարակության եւ կրթության ուղղությամբ (աղջիկները մասնակցում են խմբակային եւ անհատական պարապմունքների՝ տարբեր առարկաներից): Կազմակերպվել են միջոցառումներ, սաները մասնակցել են համերգների, հանդիպել տարբեր երգիչների եւ դերասանների հետ:

Էօռնեկյան դպրոց. Նորահաստատ մյուս կրթօջախը Էօռնեկյան դպրոցն է: 2009-ից Մայր Աթոռի հովանու ներքո սկսեց գործել Էջմիածին քաղաքի հանրակրթական դպրոցներից մեկը՝ հովանավորությամբ արգենտինահայ բարերար Էդուարդո Էօռնեկյանի: Հաջողության ուղին բռնած «Էօռնեկյան» դպրոցն անվանակոչված է ի հիշատակ բարերարի ծնողների:

Դպրոցի կյանքում իր ուրույն դերն ունի աշակերտական խորհուրդը, որի բարձրացրած խնդիրները լրջորեն քննարկվում են: Դպրոցում եղել է նաեւ աշակերտների կողմից ուսուցիչների գնահատման փորձ, եւ ամենաբարձր գնահատականներ ստացած մանկավարժները պարգևատրվել են: Տարրական դասարաններում աշակերտները ուսուցողական բեմադրություններ են կազմակերպում ծնողների համար: Ստեղծագործական ազատության ու փոխադարձ հարգանքի մթնոլորտը դրական ազդեցություն է ունենում սաների ընդհանուր զարգացվածության եւ առաջադիմության վրա: Աշակերտները, իրենց ցանկությամբ, դասերից հետո եւ շաբաթ օրերին մասնակցում

Կալկաթայի Հայոց Մարդասիրական ճեմարանում

Աշակերտների օրհնություն

Էռնեսկյան դպրոցում

են արտադասարանական պարապմունքների՝ երգի, պարի խմբակների, թատերախմբի փորձերի:

Վերջին տարիներին են բարձրագույն ուսումնական հաստատություններ ընդունվող, են օլիմպիադաներում հաջողություններ ունեցող սաների թիվը կարուկ աճել է: 2012 թ. օլիմպիադաների հանրապետական փուլին մասնակցել է երկու, իսկ 2013 թ.՝ տասներեք աշակերտ. բոլոր դիմորդներն ընդունվել են բուհեր: Այսօր դպրոցն ունի 20 դասարան, որտեղ սովորում են 311 աշակերտ, իսկ դասավանդում՝ 42 ուսուցիչ:

Աշակերտներն ունեն պատասխանատվության բարձր զգացում, նրանց ջանքերը գնահատվում ու քաջալերվում են: Մրցանակներ են սահմանված ոչ միայն ուսումնական, սպորտի եւ գեղարվեստի բնագավառում, այլեւ բարոյական հատկանիշների համար, օրինակ՝ «ամենաընկերասեր կամ ամենապատասխանատու աշակերտ»: Դպրոցը պատրաստակամ է կրթել եւ դաստիարակել այնպիսի սերունդ, որի գործունեությունը կձառայի ի նպաստ հանրության:

Մրցանակակիրներն ու անապահով ընտանիքների երեխաներն ամառային հանգիստն անց են կացնում Մայր Աթոռի եւ «Զինիշյան» հիմնադրամի կազմակերպած անվճար ճամբարում: Այնտեղ երեխաներն ունենում են օտար լեզուների, երաժշտության, նկարչության, պարի, ասեղնագործության եւ այլ խմբակների, ինչպես նաեւ արշավների, սպորտային խաղերի ու վարժանքների մասնակցելու հնարավորություն: Հոգեւոր գրույցներ են ծավալվում հոգեւորականների ու հոգեբանների հետ:

«Էօռնեկյան» դպրոցում այժմ իրականացվում է «ՆՈԲՈ» (Նոր ուսումնական ռազմավարություն) կրթական ծրագիրը: Այս ծրագիրը, որը նախկինում կոչվում էր «Մեկական համակարգիչ յուրաքանչյուր երեխային», ֆինանսավորվում է Էդուարդո Էօռնեկյանի կողմից: «ՆՈԲՈ»-ի նպատակն է համակարգչով ապահովել աշակերտներին եւ ուսուցիչներին:

«Էօռնեկյան» դպրոցի ուսուցիչներին եւ 1-4-րդ դասարանի աշակերտներին տրամադրվել են Մասաչուսեթսի համալսարանում պատրաստված՝ անձնական օգտագործման XO համակարգիչներ, որոնք ունեն համացանցից անվճար օգտվելու հնարավորություն եւ հայերենով տարբեր ծրագրեր, որոնք օգնում են գրել, նկարել, կատարել մաթեմատիկական գործողություն, ձայնագրություն, լուսանկար ու տեսագրություն, ինչպես նաեւ ունեն ինտելեկտուալ եւ ուսուցողական խաղեր: Այս ամենն օգնում է երեխաներին կենսախնդրությամբ ու եռանդով իրականացնելու իրենց ստեղծագործական մտահղացումները:

Դպրոցի աշխատակազմը ամեն ամիս հանդիպում է ծնողների հետ, քըն-նարկում երեխաների առաջադիմության հարցերը, կազմակերպվում են մի-ջոցառումներ, որոնք նպաստում են դաստիարակչական խնդիրները հաղթա-հարելուն:

«Էռնեսկյան» դպրոցը ծրագրում է զգալիորեն ավելացնել աշակերտնե-րի թիվը. կառուցվում է նոր, առավել ընդարձակ շենք, որը հնարավորություն կընձեռի աշակերտներին եւ աշխատակազմին ապահովել բարձրակարգ սար-քավորումներով, համապատասխան հարմարություններով:

Համիճավանքի Թրքանճյան ընծայարան. Նոր կրթօջախ հաստատելու մյուս կարեւոր հանգրվանը դարձավ Համիճավանքում բացված ընծայարա-նը:

Է. դարից սկսյալ՝ Համիճավանքում գործել է դպրոց, որը ԺԱ. դարում Ալ-փաալանի արշավանքի ժամանակ, Համիճի վանքի հետ կործանվել եւ կրկին վերականգնվել է 1185-1236 թթ.: Համիճը եղել է նաեւ գրչության կենտրոն: Հայտնի է 1209 թ. Մարգարեի ձեռքով գրված հնագույն մի ձեռագիր Ավետա-րան՝ լրացված, ծաղկած եւ Համիճավանքում կազմված, որից միայն մի թերթ է հասել մեզ՝ հիշատակարանի հատվածից: Մեզ հասած հաջորդ ձեռագիրը 1219 թվականի է՝ գրված Աբասի որդի Գրիգորի առաջնորդության ժամանակ, երբ գրչության արվեստը ծաղկում էր Համիճի դպրոցում: Հետագա դարերում Համիճի դպրոցի գործունեության մասին հավաստի տվյալներ չկան:

Հռչակավոր Համիճավանքը նորից վերակենդանացավ ԺԸ. դարի առա-ջին կեսին, երբ ռուս-թուրքական պատերազմի հետեւանքով տասնյակ հա-զարավոր հայեր Արեւմտյան Հայաստանից գաղթեցին դեպի արեւելք եւ բնակություն հաստատեցին Շիրակում, Գուգարքում եւ այլուր: Այդ շրջանից Համիճի վանքը՝ իբրեւ արքեպիսկոպոսանիստ, դարձավ նորագաղթ հայերի մտավոր եւ մշակութային կենտրոնը:

1850-ական թվականների սկզբին Ալեքսանդրապոլում, վանքի կարիքնե-րը հոգալու համար, հիմնվեց հայ երիտասարդներից կազմված մի ընկերույթ-յուն:

1856-1857 թթ. Համիճավանքում բացվել է կիսագիշերօթիկ դպրոց: 1872 թ. այն ունեցել է 63 աշակերտ, 32-ը՝ գիշերօթիկ, 32-ը՝ երթելեկ: 1887 թ. եղել է երկդասյա դպրոց՝ հինգ բաժանմունքով: 1896 թ. ցարական կառավարութ-յունը փակել է դպրոցը, որը վերաբացվել է տաս տարի անց: 1907 թ. դար-ձել է երկսեռ ծխական դպրոց՝ գործելով Ղփչաղ (Համիճ) գյուղում: 1907-1908 ուսումնական տարում ունեցել է հինգ ուսուցիչ, 109 աշակերտ: 1913-1914

Հայոց Հայրապետը կրթության մշակույթի հետ

Հայոց Հայրապետը օրհնում է կրթության մշակերին

ուս. տարում դարձել է վեցամյա, հետագայում՝ միջնակարգ: 1887-1889 թթ. Հառիճի դպրոցում է սովորել Ավ. Իսահակյանը:

2012 թ. Գեորգյան հոգեւոր ճեմարանին կից՝ Հառիճավանքում վերաբացվեց հոգեւոր ընծայարան, որն ունի ավագ դպրոցի կարգավիճակ: 2013 թ. փետրվարի 1-ից Հառիճի վանական համալիրը փոխանցվել է Արթիկի թեմին: Իսկ ապրիլին ՀՀ կրթության եւ գիտության նախարարության կողմից Հառիճավանքի ընծայարանին տրամադրվել է ավագ դպրոցի կրթական ծրագրեր իրականացնելու արտոնագիր:

2012-2013 թթ. ընծայարանում առաջին անգամ կազմակերպվել են պետական ավարտական քննություններ, որոնք հանձնել են 12-րդ դասարանի սաները: Հառիճավանքի ընծայարանի գրադարանը համալրվել է ավագ դպրոցի հումանիտար հոսքի դասագրքերով: Այսօր ընծայարանում սովորող աշակերտների թիվը հասնում է շուրջ չորս տասնյակի:

Կալկաթայի Հայոց մարդասիրական ճեմարան. Վեհափառ Հայրապետն իր ամենօրյա հոգածության ներքո է պահում ոչ միայն իր հաստատած կրթօջախները, այլեւ մեծագույն ջանասիրությամբ հետեւում է նախկինում հիմնադրված եւ ներկայումս կրթական գործունեություն իրականացնող հաստատություններին. դրանցից կարելի է առանձնացնել Կալկաթայի Հայոց մարդասիրական ճեմարանը: Պետք է նշել, որ Մարդասիրական ճեմարանի հիմնումը կարելի է ձեռքբերում է հնդկահայերի մշակութային կյանքում: Ճեմարան հիմնելու ցանկություն առաջին անգամ հայտնել է Աստվածատուր Մուրադխանյանը (1797 թ.): 1816 թ. Մեյդաբադից մի ջուղայեցի հայ եւս ճեմարան բացելու հարց է բարձրացնում: Ի վերջո, 1821 թ. տեղի է ունենում Հայկական մարդասիրական ճեմարանի բացման արարողությունը: Մինչեւ 1842 թ. դպրոցը եղել է երկսեռ, ունեցել է աղջիկների եւ տղաների առանձին բաժիններ, սակայն աղջիկների խումբը փակվել է: Ուսման վարձից ազատված էին անապահով ընտանիքների երեխաները: Աշակերտները սովորել են գրաբար, անգլերեն, ֆրանսերեն, լատիներեն, հունարեն, պարսկերեն, բնագիտություն, աշխարհագրություն, աստղաբաշխություն եւ մաթեմատիկա: Դըպրոցն ունեցել է երթեւեկ ու գիշերօթիկ բաժիններ:

Չորս հոգուց բաղկացած հոգաբարձուների խորհուրդը, որն ընտրվում էր համայնքի կողմից, ղեկավարում էր ճեմարանը: Կարելի է դերակատարում ուներ նաեւ «գլխավոր վարժապետը»: Առաջին ուսուցիչներն են եղել մշակույթի սկանավոր գործիչներ Մարտիրոս Դավթյանը, Մեսրոպ Թադիս-դյանը, Հովհաննես Ավդալյանը եւ այլք: 150 տարվա գործունեության ըն-

թացքում ճեմարանը տվել է նշանավոր շրջանավարտներ: Հայ երեխաների հետ սովորել են նաև հնդիկներ:

Վեհափառ Հայրապետը դեռես իր տեղապահության շրջանում սկսեց մեծ ուշադրություն դարձնել Մարդասիրական ճեմարանի գործունեությանը, գիտակցելով, որ այն Սփյուռքի գործող ամենահին կրթօջախներից է, նրա հետևողական ջանքերի շնորհիվ 1999-ին այն հանձնվեց Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի խնամքին, որից հետո սկսվեց եւ այսօր էլ շարունակվում է Մարդասիրական ճեմարանի վերելքն ու զարթոնքը: Հիացմունքի է արժանի, որ Հայոց Հայրապետը, լինելով բազմազբաղ, առանձնահատուկ հոգատարություն եւ ուշադրություն է ցուցաբերում Մարդասիրական ճեմարանի գործունեության նկատմամբ, հետաքրքրվում յուրաքանչյուր աշակերտով:

Ճեմարանում հրատարակվում է «Հնդկահայք-2009» երկլեզու՝ հայերեն-անգլերեն տարեգիրքը: Արդեն 2011 թ. ապրիլի 6-ին Կալկաթայում հրատարակվեց «Հնդկահայք-2010» տարեգիրքը:

1999-2012 թթ. Հայոց մարդասիրական ճեմարանն ավարտել է 49 աշակերտ: Նորին Սրբության օրհնությամբ՝ բարձր առաջադիմություն ունեցողները Եկեղեցու հովանավորությամբ իրենց կրթությունը շարունակում են Հնդկաստանի լավագույն համալսարաններում ու քոլեջներում: Ներկայումս Հայոց մարդասիրական ճեմարանում ուսանում են հայորդիներ Հնդկաստանից, Հայաստանից, Պարսկաստանից ու Իրաքից:

Գեորգյան հոգեւոր ճեմարան. Հայ դպրոցի եւ մշակույթի պատմության մեջ առանձնահատուկ տեղ ու դերակատարում ունի Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի Գեորգյան հոգեւոր ճեմարանը (1874-1917 թթ., ապա՝ 1945-ից մեր օրեր): Այս ճեմարանը շուրջ չորս տասնամյակ զբաղվել է սերունդների կրթությամբ եւ դաստիարակությամբ: Դժվար է պատկերացնել ԺԹ. դարավերջի եւ Ի. դարասկզբի հայ մտավոր կյանքն ու Եկեղեցին՝ առանց Գեորգյան ճեմարանի գործունեության: Այն ներառել եւ ամփոփել է հայ մշակույթը, նոր թափ հաղորդել գիտությանն ու հասարակական-քաղաքական մտքին, ամրացրել Հայ Եկեղեցու հիմքերը եւ վերանորոգել հայ հոգեւոր կյանքը:

Հոգեւոր ճեմարանի հիմնումը հնարավոր եղավ միայն Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գեորգ Դ. Կոստանդնուպոլսեցու (1866-1882 թթ.) հետևողական ջանքերի շնորհիվ:

Կաթողիկոսի՝ 1867 թ. հունիսի 14-ի հրահանգով ստեղծվեց ուսումնական հանձնաժողով, որին հանձնարարվեց դպրոցներ բացել թեմերում: Բացի թեմական դպրոցներից՝ ծխական հարյուրավոր դպրոցներ բացվեցին գյուղերում եւ քաղաքներում: Ավելի ուշ՝ 1875 թ., սահմանվեց թեմական

Վեհափառ Հայրապետը մանուկների հետ...

Վեհափառ Հայրապետը մանուկների հետ...

տեսուչների պաշտոնը. նրանց հրահանգված էր ապահովել դպրոցների անխափան գործունեությունը:

Այս ամենի նպատակը դպրոցն ու Հայ Եկեղեցին ուսյալ, համակողմանի զարգացած ուսուցիչներով և եկեղեցականներով ապահովելն էր, ուստի հոգեւոր բարձրագույն ուսումնական հաստատություն ստեղծելու անհրաժեշտություն առաջացավ: Ուսումնական այսպիսի հաստատության հիմնադրումը դարձավ Հայոց Կաթողիկոսի ամենօրյա մտածումների հիմնական առարկան և հետագա գործունեության գլխավոր ուղենիշը: Պատահական չէ, որ դեռեւս 1866 թ.՝ Ս. Պետերբուրգում Ալեքսանդր Բ.-ի հետ հանդիպման ժամանակ, Գեորգ Դ. Կաթողիկոսը խոսել էր ճեմարանի հիմնադրման մասին և ստացել կայսեր հաճությունը: Համապատասխան պայմանավորվածություն էր ձեռք բերվել նաեւ ներքին գործոց և լուսավորության նախարարությունների, Կովկասի փոխարքայի գրասենյակի համապատասխան բաժինների հետ: Լուսավորության նախարարության պահանջով 1869 թ. մշակվել և կայսերական հաստատմանն է ներկայացվել ճեմարանի կանոնադրությունը, որի համաձայն՝ բացվելիք կրթօջախը պետք է լիներ վեցամյա դպրոցական հաստատություն՝ նման թեմականին: Սակայն լուսավորության նախարարության փորձագետները կանոնադրությունը մանրամասն ուսումնասիրելուց հետո մի շարք լուրջ փոփոխություններ էին կատարել. ճեմարանում ուսման տեւողությունը պետք է լիներ իննամյա, որից 6-ը՝ դպրոցական, իսկ 3-ը՝ լսարանական բաժիններում: Այսինքն՝ ճեմարանին տրվելու էր բարձրագույն ուսումնական հաստատության կարգավիճակ: Ի վերջո, որոշ ձգձգումներից հետո՝ 1874 թ. հոկտեմբերի 1-ին, ճեմարանի կանոնադրությունը հաստատվեց Ալեքսանդր Բ.-ի կողմից:

Հոգեւոր բարձրագույն ուսումնական հաստատություն բացելու հարցը վճռված էր: Ճեմարանի կառուցման վայրի վերաբերյալ բազմաթիվ առաջարկություններ էին արվում... Գեորգ Դ. Կաթողիկոսն այս հարցում չափազանց վճռական ու կտրուկ էր՝ ճեմարանը պետք է կառուցվեր Մայր Աթոռի հարեւանությամբ և հովանու ներքո:

Շենքի հիմնարկերը մեծ շուքով և հանդիսավորությամբ տեղի ունեցավ 1869 թ. մայիսի 28-ին՝ Գեորգ Դ. Կաթողիկոսի օծման երկրորդ տարեդարձի օրը: Սակայն ճեմարանի շենքի կառուցումը տարբեր պատճառներով ձգձգվեց մինչեւ 1874 թ. կեսերը:

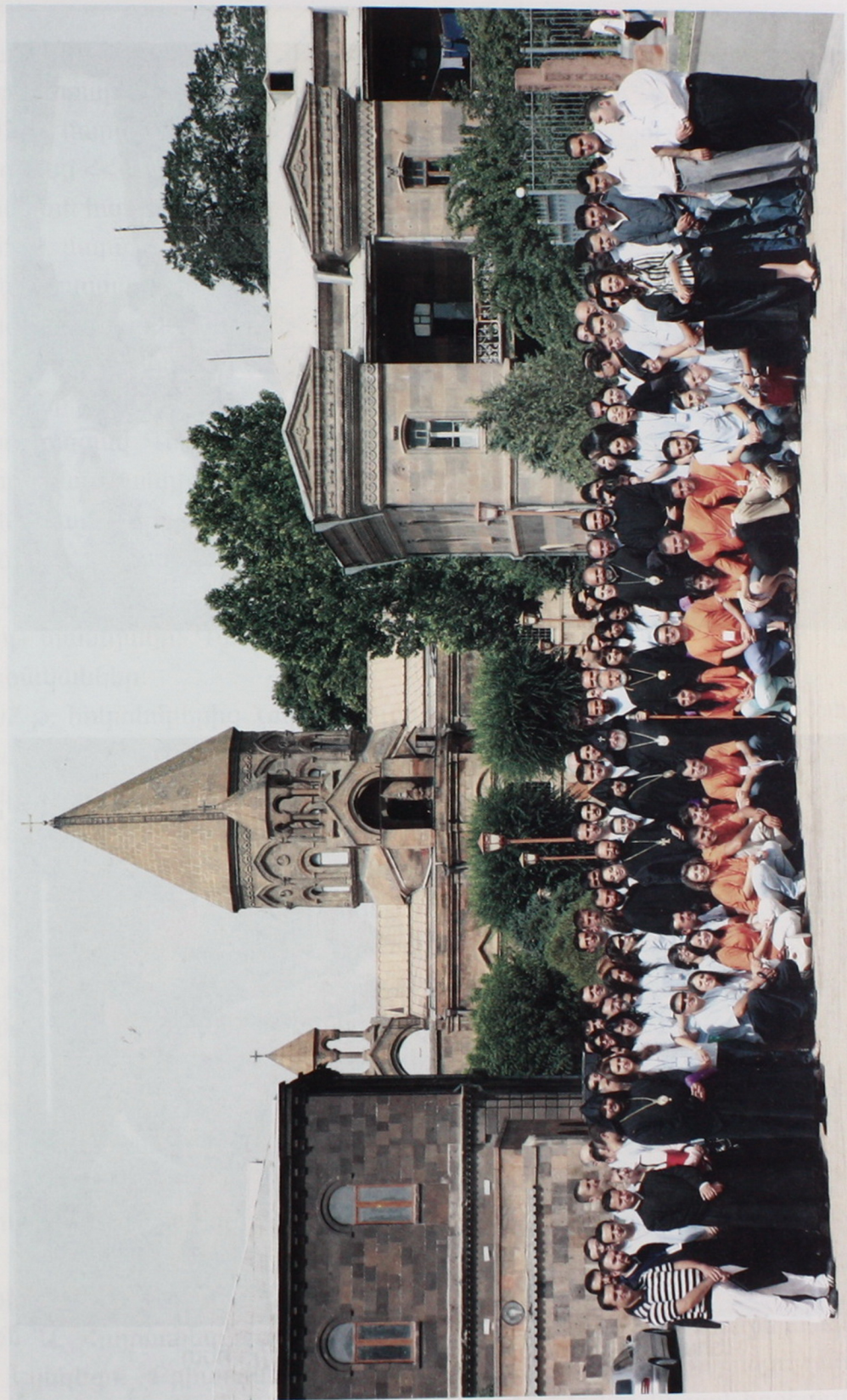
1874 թ. ամռանը նախատեսված 75-ի փոխարեն ընտրվեց 59 ուշիմ և խելացի սան: Ի վերջո, 1874 թ. սեպտեմբերի 28-ին՝ Ս. Գեորգ գորավարի տոնին, որը նաեւ Կաթողիկոսի անվանակոչության օրն էր, տեղի ունեցավ

ճեմարանի բացման հանդիսավոր արարողությունը: Ճեմարանական կանոնավոր պարապմունքներն սկսվեցին սեպտեմբերի 30-ին:

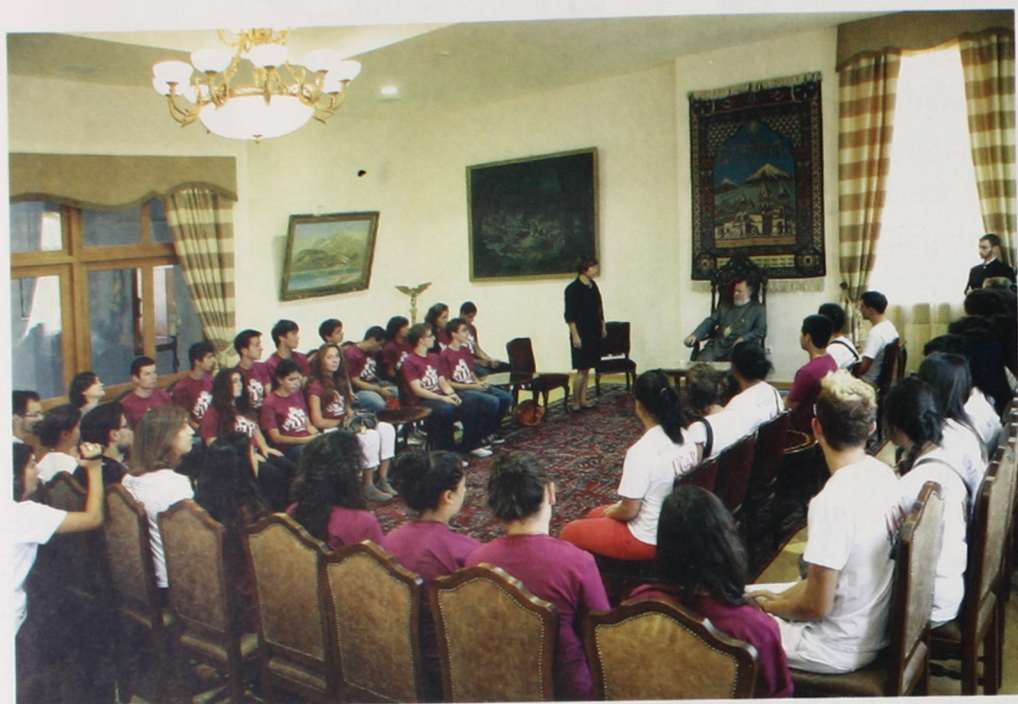
Ցավոք, քաղաքական ու ռազմական անբարենպաստ պայմանների հետևանքով 1917 թ. դեկտեմբերի 21-ին, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գեորգ Ե. Սուրենյանցի որոշմամբ, Հոգեւոր ճեմարանը դադարեցնում է պարապմունքները, իսկ ուսումնական հաստատության շենքը՝ տրամադրվում գինվորական հրամանատարությանը:

Հայաստանի առաջին Հանրապետության տարիներին (1918-1920 թթ.) Գեորգյան հոգեւոր ճեմարանը վերաբացելու որոշ փորձեր եղել են, սակայն՝ ավարդյուն: Այդ ուղղությամբ կատարված աշխատանքների մանրամասն վերլուծությանն է նվիրված արխիվագետ Սանդրո Բեքրուդյանի «Ճեմարանի վերաբացման փորձերը» գրքույկը: Այստեղ անդրադարձ կա նաեւ խորհրդային տարիներին ճեմարանը վերաբացելու ուղղությամբ ձեռնարկված ավարդյուն քայլերին. հնարավոր չեղավ հաղթահարել խորհրդային վարչարարների կարծրացած, մերժողական ու թշնամական վերաբերմունքն այս նախաձեռնության նկատմամբ: Բարեբախտաբար, վիճակը փոխվեց, երբ 1945 թ. ապրիլի 5-ին երջանկահիշատակ Գեորգ Զ. Չորեքյան Կաթողիկոսը ԽՍՀՄ ղեկավար Ի. Ստալինի հետ անձնական հանդիպման ժամանակ բազում առաջարկությունների հետ մեկտեղ խնդրել է վերականգնել Ս. Էջմիածնի հոգեւոր ճեմարանը: Որոշ ժամանակ անց ստացվեց ճեմարանի վերաբացման թույլտվությունը, եւ 1945 թ. նոյեմբերի 1-ին հանդիսավոր պայմաններում այն սկսեց իր գործունեության երկրորդ շրջանը:

Ճեմարանի գործունեության երրորդ եւ չորրորդ շրջանները սերտորեն կապված են Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գարեգին Բ.-ի անվան հետ: Անգնահատելի են Վեհափառ Հայրապետի ջանքերը Գեորգյան հոգեւոր ճեմարանի գործունեության ուղղությամբ. նա անձամբ ղեկավարում է ճեմարանի խնդիրների առավել արդյունավետ լուծման ուղղությամբ տարվող աշխատանքները, մասնակցում մանկավարժական ժողովներին: Հայոց Հայրապետի ցուցումով է, որ վերականգնվեցին ավարտաճառների պաշտպանությունը եւ սարկավագության ձեռնադրության քննությունները: Նա ջանք չի խնայում, որ Գեորգյան հոգեւոր ճեմարանը դառնա գիտա-ուսումնական կարեւոր կենտրոն եւ համալրվի անհրաժեշտ գրականությամբ, համակարգչային նոր սարքավորումներով, որոնք կնպաստեն սաների գիտելիքների հարստացմանն ու մտահորիզոնի ընդլայնմանը: Ճեմարանում դասավանդում է շուրջ հինգ տասնյակ դասախոս (երկու տասնյակից ավելին՝ հոգեւորական): Վեհափառ

Վեհափառ Հայրապետը երիտասարդների հետ...

Վեհափառ Հայրապետը երիտասարդների հետ...

Հայրապետի օրհնությամբ եւ ճեմարանականների շանքերով վերականգնվել ու պարբերաբար հրատարակվում է «Տաթեւ» տարեգիրքը:

2002 թ. մարտի 29-ին Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը պաշտոնական նամակով դիմեց ՀՀ վարչապետին՝ Գեորգյան ճեմարանը որպես բարձրագույն ուսումնական հաստատություն ճանաչելու:

2005 թ. մարտի 18-ի թ. 322 լիցենզիայով ԳՀՃ-ն ճանաչվել է աստվածաբանական համալսարան:

Այսօր եւս շարունակվում են ճեմարանի սաների կրթական, դաստիարակչական մակարդակի բարձրացման ուղղությամբ տարվող աշխատանքները, որոնք գտնվում են Նորին Սրբության ուշադրության կենտրոնում: Վերջերս լրացավ Գեորգյան հոգեւոր ճեմարանի 140-ամյակը, որի տոնակատարության հանդիսությունը գլխավորում էր Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը. ճեմարանի արդյունավետ գործունեությունը հենց նրա հոգատարության արդյունքն է: Ճեմարանն ունի 104 ուսանող, դասավանդվող առարկաների թիվը անցնում է վեց տասնյակից, իսկ դասախոսների թիվը հասնում է շուրջ յոթ տասնյակի: Դասախոսներից 27-ը հոգևորականներ են, իսկ 41-ը՝ աշխարհականներ:

2002 թ. հոկտեմբերից Նորին Սուրբ Օծության տնօրինությամբ եւ օրհնությամբ վերականգնվեց քահանայից պատրաստման լսարանը, որը գործում է ճեմարանին կից, եւ կրթադաստիարակչական ողջ գործունեությունը վերահսկվում է տեսչության կողմից: 2005 թ. շուրջ 20 հոգի ավարտեց քահանայից պատրաստման լսարանը եւ ձեռնադրվելով քահանա՝ համալրեց Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու հոգեւորականաց դասը: Այսօր Գեորգյան հոգեւոր ճեմարանում գործում է քահանայից պատրաստման երեք լսարան, որտեղ ուսանում է շուրջ 23 ունկնդիր:

Վեհափառ Հայրապետի անմիջական տնօրինությամբ եւ օրհնությամբ Մայր Աթոռի չորս տասնյակից ավելի միաբան սովորել եւ շարունակում է ուսանել արտասահմանյան տարբեր երկրների հեղինակավոր համալսարաններում՝ ստանալով աստվածաբանական համապատասխան կրթություն: Վերջին տարիներին Նորին Սրբության օրհնությամբ մի շարք հոգեւորականներ ուսանում են նաեւ հայաստանյան բուհերում՝ խորացնելով իրենց գիտելիքները:

Քրիստոնեական դաստիարակության կենտրոն. Երջանկահիշատակ Վազգեն Ա. Հայրապետի օրոք՝ 1991 թ., հիմնադրվեց Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու Քրիստոնեական դաստիարակության եւ քարոզչության կենտրոնը (ՔԴԿ), որի պաշտոնական բացումը տեղի ունեցավ հոգեւույս

Գարեգին Ա. Կաթողիկոսի օրոք՝ 1996 թվականին, Էջմիածնի Ս. Գայանե վանքի տարածքում գտնվող շենքում:

Կենտրոնի գործունեության անդրանիկ պտուղը մեկօրյա (կիրակնօրյա) դպրոցական համակարգի ստեղծումն էր եւ կրոնի ուսուցիչների վերապատրաստման դասընթացների կազմակերպումը: Կենտրոնը նաեւ զբաղվում էր հոգեւոր գրականության, «Քրիստոնյա Հայաստան» թերթի պատրաստմամբ եւ հրատարակությամբ, ինչպես նաեւ քրիստոնեական դաստիարակության եւ քարոզչության բովանդակային հաղորդաշարերի հեռարձակմամբ:

Ն.Ս.Օ.Տ.Տ Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի բարձր տնօրինությամբ 2005 թ. սեպտեմբերի 1-ից ՔԴԿ-ն վերակազմավորվեց, ամբողջովին փոխեց իր ռազմավարությունը եւ ստանձնեց Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի կողմից հանրակրթական ոլորտում իրականացվող բոլոր ծրագրերի՝ կյանքի կոչման առաքելությունը՝ անվանվելով Քրիստոնեական դաստիարակության կենտրոն (ՔԴԿ):

Այսօր ՔԴԿ-ի գործունեության շրջանակում ընդգրկված են նախադպրոցական, միջնակարգ ընդհանուր, հատուկ տիպի դպրոցների ու մանկատների, կիրակնօրյա կրթության ոլորտները:

Կենտրոնի գործունեությունը համակազմվում է ՔԴԿ-ի գրասենյակային ու տարածաշրջանային աշխատակիցների գործունեությամբ: Գրասենյակային աշխատակիցները ստանձնում են կենտրոնի գործունեության ոլորտի, ծրագրերի համակարգման, հասարակայնության եւ արտաքին կապերի պատասխանատվությունը, իսկ տարածաշրջանային պատասխանատուները տեղայնացնում են այդ գործունեությունը: Կենտրոնը համագործակցում է ՀՀ տարբեր նախարարությունների, հայաստանյան եւ միջազգային, հասարակական ու բարեգործական տարբեր կազմակերպությունների հետ:

2002 թ. Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի եւ ՀՀ կառավարության միջեւ կնքվեց համաձայնագիր հանրակրթական դպրոցներում «Հայոց Եկեղեցու պատմություն» (ՀԵՊ) առարկան ներդնելու վերաբերյալ: Սույն համաձայնագիրը ամրապնդվեց Վեհափառ Հայրապետի եւ ՀՀ ԿԳՆ նախարարի միջեւ 2005 թ. կնքված համաձայնագրով՝ կարգավորելով յուրաքանչյուր կողմին վերապահված աշխատանքները ՀԵՊ առարկայի առնչությամբ: Առարկան 2005-ից ընդգրկված է հանրակրթական դպրոցի պետական ուսումնական ծրագրի 4-10-րդ (այսօր՝ 5-10-րդ) դասարանների առարկայացանկում:

ՔԴԿ-ն (2005-2006 ուս. տարվանից սկսյալ) Կրթության ազգային ինստիտուտի եւ Հայաստանի Աստվածաշնչային ընկերության հետ համատեղ

իրականացրել է ՀԵՊ ուսուցիչների վերապատրաստման մեկնարկային դասընթացներ երեսնում եւ ՀՀ մարզերում:

ԿԳՆ-ի հետ փոխադարձ համաձայնությամբ՝ 2005 թ. սեպտեմբերից ՔԴԿ-ն ստանձնել է հանրակրթական դպրոցներում Հայոց Եկեղեցու պատմություն առարկայի դասավանդման հետ առնչվող խնդիրների վերահսկողությունը: ՔԴԿ-ի պատասխանատուները պարբերաբար այցելում են դպրոցներ, իրականացնում ՀԵՊ առարկայի դասալսումներ, մատնանշում ուսուցիչների բացթողումները, օգնում շտկել դրանք: Տարածաշրջաններում շարունակաբար կազմակերպվում են մասնագիտական սեմինարներ ՀԵՊ առարկայի ուսուցիչների համար, հանդիպումներ հոգեուրականների հետ, ուխտագնացություններ եւ այլն:

ՀԵՊ առարկայի կայացմանը մեծապես նպաստում է նաեւ առարկայական օլիմպիադայի անցկացումը, որի արդյունավետությունը թույլ է տալիս նկատել, որ այս նախաձեռնությունը կիրառելի է նաեւ ապագայում: Նշյալ գործընթացի վերահսկողությունն ու կազմակերպումը եւս վստահված է ՔԴԿ-ին:

Առօրյա աշխատանքային գործունեությանը զուգահեռ՝ ՔԴԿ-ն իրականացնում է կրթադաստիարակչական տարաբնույթ ծրագրեր: Նախադպրոցական ուսումնական հաստատություններում իրականացվել է «Ս. Զատիկը մանուկների աչքերով», «Ծաղկազարդը տոնում են մանուկները», հանդիպում մանկապարտեզների տնօրենների հետ ծրագրերը: Հանրակրթական դպրոցներում իրականացվել են «Ս. Պատարագն աշակերտի շուրթերով», «Հոգեուր աջակցություն ընտանիքներին», «Գրերի գյուտից մինչեւ գրատպություն», «Դեռահասների ռիսկային վարքագծի կանխարգելում», ընթացիկ տարում՝ «Ավետարանական առակները դպրոցներում» ծրագրերը, ինչպես նաեւ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում պարբերաբար կազմակերպվում են աշակերտների ընդունելություն, օրհնություն եւ շրջայցեր:

Նորին Սրբության օրհնությամբ 2013-2014 թթ. մի քանի փուլով իրականացվել է «Օգնություն սիրիահայ երեխաներին» ծրագիրը, որին մասնակցել են ինչպես դպրոցահասակ, այնպես եւ մանկապարտեզ հաճախող երեխաներ:

ՔԴԿ-ն կազմակերպում է նաեւ վերապատրաստման ամենամյա դասընթացներ կիրակնօրյա կրթօջախների ուսուցիչների համար, ինչպես նաեւ՝ թեմական ներկայացուցչական հավաքներ եւ այցելություններ վարժարաններ: Հայաստանյան թեմերում գործում է շուրջ 120 կիրակնօրյա վարժարան: Կիրակնօրյա կրթության ոլորտում ՔԴԿ-ի ծրագրերի իրագործ-

մանը մեծապես աջակցում է «World Vision» միջազգային բարեգործական կազմակերպության Հայաստանի ներկայացուցչությունը:

Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի ՔԴԿ-ի կողմից մշակվել է «Հատուկ դպրոցների եւ մանկատների սաների հետկրթական կամ հետմանկատունյան կյանքում հասարակության մեջ ինտեգրման» ծրագիր:

Հայաստանի Աստվածաշնչային ընկերության հետ համատեղ հրատարակվել է ՀԵՊ 5-րդ դասարանի դասագրքի Բրալյան տարբերակը, որը տրամադրվել է Երեւանի թիվ 14 հատուկ դպրոցի՝ տեսողության խանգարում ունեցող երեխաներին: Համապատասխան աշխատանքներ են տարվում հաջորդ դասարանների դասագրքերի հրատարակման ուղղությամբ:

ՔԴԿ-ն գործունեության արդյունավետության բարձրացման համար նախանշել է ռազմավարական հետեւյալ ուղղությունները.

ա. կրթադաստիարակչական գործունեության իրականացում,

բ. համագործակցության ընդլայնում,

գ. ՔԴԿ-ի ինստիտուցիոնալ կարողության զարգացում:

ՔԴԿ-ն նախաձեռնել է իրականացրել է «Իմ գանձարանը» գունազարդման գրքի հրատարակությունը. գրքում գետեղված են նաեւ նկարին համապատասխանող պատմություններ:

Վեհափառ Հայրապետի օրհնությամբ 2013 թ. առաջին անգամ իրականացվեց «ՆՈՒՀ-ի լավագույն տնօրեն, լավագույն մանկավարժ, լավագույն դաստիարակ, լավագույն երիտասարդ դաստիարակ» հանրապետական մրցույթը, որի արդյունքում պարգևատրվեցին անվանակարգերում լավագույնը ճանաչված մասնակիցները:

Սույն թվականի հունիսի 23-ին Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Քարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի օրհնությամբ եռակողմ համագործակցության հուշագիր ստորագրվեց ՔԴԿ-ի, ՄԱԿ-ի Մանկական հիմնադրամի (UNICEF) եւ «Մաքուր ջուր» (MGA WATERS) ՍՊԸ-ի հետ՝ երեխաների հոգեւոր, բարոյական դաստիարակության, գիտական ու հրատարակչական ծրագրերի կյանքի կոչման, մասնագիտական կրթության որակի բարձրացման ուղղությամբ իրականացվող աշխատանքներում համագործակցելու պատրաստակամություն հայտնելով:

Արդի ժամանակներում հրամայական է դարձել նաեւ կենտրոնի պաշտոնական կայքի ստեղծումը, որի միջոցով ոչ միայն կապահովվի ՔԴԿ-ի աշխատանքների լուսաբանումը, այլեւ՝ տարատեսակ կրթադաստիարակչական ծրագրերի իրականացումը: Այս ուղղությամբ տարվում են համա-

պատասխան աշխատանքներ, եւ առաջիկայում կայքը ամբողջապէս կգործարկվի:

Հրատարակչական բաժին եւ տպարան. Կրթադաստիարակչական կարեւոր նշանակություն ունի նաեւ Մայր Աթոռի հրատարակչական գործունեությունը. 2006 թ. ապրիլից Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի տնօրինությամբ ստեղծվեց Հրատարակչական բաժինը: Այն ունի իր խորհուրդը, որում ընդգրկված են լավագույն մասնագետներ: Հրատարակչական բաժինը տպագրում է մեկնողական, դավանաբանական, հակաճառական, հայրաբանական, հոգեւոր-բարոյախրատական, հայագիտական բնույթի գրքեր, Հայ Եկեղեցու ծեսը ներկայացնող եւ մեկնաբանող աշխատություններ, արդթագրքեր, տոնախոսական քարոզչերթիկներ: Առանց այս հրատարակությունների անհնար է պատկերացնել Մայր Աթոռի կրթական եւ քարոզչական կառույցների արդյունավետ գործունեությունը:

Վեհափառ Հայրապետի օրհնությամբ եւ անմիջական աջակցությամբ այս բաժինն իր գործունեության 9 տարվա ընթացքում հրատարակել է շուրջ 300 անուն գիրք:

Կարեւոր ու նշանակալի է նաեւ «Էջմիածին» կրոնագիտական-հայագիտական ամսագրի եւ «Քրիստոնյա Հայաստան» երկշաբաթաթերթի հրատարակությունը: 2013 թվականից «Էջմիածին» ամսագրի եւ «Քրիստոնյա Հայաստան» երկշաբաթաթերթի խմբագրություններն ընդգրկվել են Պաշտոնական մամուլի նորաստեղծ բաժնում, որը նպաստում է աշխատանքների առավել համակարգված ու նպատակային կազմակերպմանը: Նշենք, որ այս տարիներին բարեփոխումներ են կատարվել թե՛ ամսագրում, թե՛ երկշաբաթաթերթում: Այս ոլորտին սերտորեն առնչվում է նաեւ Մայր Աթոռի տպարանի գործունեությունը:

Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին այսօր եւս հավատարիմ է տպագիր գրքի հանդեպ իր ունեցած ավանդական վերաբերմունքին. հրատարակչական գործը գտնվում է Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի հոգաձության եւ ուշադրության կենտրոնում:

«Վաչե եւ Թամար Մանուկյան Մատենադարան». Հայ Եկեղեցին իր ձեւավորման շրջանից սկսած եղել եւ մնում է հայ ժողովրդի հոգեւոր-մշակութային գանձարանը հարստացնող համագգային եզակի կառույցներից:

Հայ Եկեղեցու եւ ժողովրդի հոգեւոր կենտրոն Միաձնաէջ այս սուրբ վայրում Մատենադարանի անհրաժեշտությունը գիտակցվել է դեռեւս Ե. դարում: Եւ պատահական չէ, որ կաթողիկոսական նստավայրին կից է

ստեղծվել առաջին գրապահոցը, որտեղ հազարավոր ձեռագիր մատյաններ են գրվել ու ընդօրինակվել:

Գարեգին Բ. Վեհափառ Հայրապետի գահակալության առաջին իսկ տարիներից Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում նոր զարկ տրվեց գրադարանային գործի կազմակերպմանը: Նորին Սրբության բարձր տնօրինությամբ եւ Վաչե ու Թամար Մանուկյանների ազնիվ նվիրատվությամբ կարճ ժամանակահատվածում վեր խոյացավ գիրքը ստեղծող, պաշտող ժողովրդին հարիր՝ Ս. Էջմիածնի Մատենադարանի շենքը: Այն Հայ Եկեղեցու բազմադարյա գրավոր հարուստ ժառանգության հանդեպ անսահման ակնածանքի խտացյալ նյութական խորհրդանիշն է:

«Վաչե եւ Թամար Մանուկյան» Մատենադարանը պաշտոնապես բացվել է 2012 թ. հոկտեմբերի 18-ին: Մատենադարանի բազմահարուստ ֆոնդի հիմքն է դեռեւս երջանկահիշատակ Վազգեն Ա. Կաթողիկոսի գահակալության շրջանում Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում հիմնադրված գրադարանը, երանաշնորհ Գարեգին Ա. Հայրապետի անձնական գրադարանային ֆոնդը, Հայաստանի Աստվածաշնչային ընկերության նվիրաբերած կրոնագիտական բացառիկ գրականությունը: Տարիներ շարունակ համարվելով միայն գահակալ հայրապետների անձնական գրադարան եւ չունենալով շենքային համապատասխան պայմաններ՝ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի գրադարանը, ըստ էության, փակ է եղել հասարակության լայն զանգվածների համար: Վեհափառ Հայրապետի բարձր տնօրինությամբ՝ նորակառույց Մատենադարանի դռները բաց են բոլորի առջեւ:

Մատենադարանի ֆոնդերի համալրումն իրականացվում է նվիրատվությունների շնորհիվ: Այս կառույցն ունի առանձին բյուջե, որից տարեկան մի քանի միլիոն դրամ է հատկացվում միայն գրականության ձեռքբերմանը:

Մինչ այժմ հիմնական աշխատանքներն ուղղված են եղել առկա եւ հրնթացս համալրվող գրականության հաշվառմանը, քարտագրմանը, դասակարգմանն ու ընթերցողների սպասարկմանը:

Այս տարի Ս. Էջմիածնի Մատենադարանը Ազգային գրադարանի հետ համատեղ նախագիծ է մշակել՝ Մայր Աթոռի «Արարատ» եւ «Էջմիածին» պաշտոնական ամսագրերը թվայնացնելու, հայ մամուլի համահավաք գրացուցակում ազատ օգտագործման սկզբունքով ներկայացնելու. նախագիծն արդեն իսկ ընթացքի մեջ է:

Մայր Աթոռի Մատենադարանն իր հնատիպ գրականության բաց ֆոնդում ունի շուրջ 400 միավոր գիրք: Ազգային գրադարանի եւ ՀՀ ԳԱԱ Հիմնարար գիտական գրադարանի հետ համագործակցությամբ Ս. Էջմիածնի

Ս. Էջմիածնի Մատենադարանի բացումը

Սահմանամերձ դիրքերում

Բանակի իղգևոր սպասավորությունը

Ս. Էջմիածնի Մատենադարանը

Մատենադարանը եւս ընդգրկվեց այդ գործընթացում՝ տրամադրելով միայն այն գրականության թվայնացված ձեւաչափերը, որոնց եզակի օրինակները պահպանված էին մեզ մոտ եւ չկային համընդհանուր քարտարանում:

Ներկայումս Մատենադարանի ֆոնդերի թվայնացման հիմնական աշխատանքներն ուղղված են լրիվ բնագրային շտեմարանի ձեւավորմանը: Էջ առ էջ սկանավորման միջոցով թվայնացվում է առկա գրականությունը՝ առաջին անհրաժեշտության եւ բացառիկության սկզբունքով՝ նախապատվություն տալով կրոնական, ապա եւ՝ հայագիտական գրականությանը: Կատարված աշխատանքները պահպանվում են տվյալների բազայում, ինչպես անմշակ, այնպես եւ վերջնական տարբերակներով՝ հետագայում ծրագրատեխնիկական ապահովում ունենալու պարագայում, շտեմարանի արագ ձեւավորման համար:

Նախատեսվում է ձեւավորել էլեկտրոնային քարտարան՝ հիմնված ստանդարտացման միջազգային կազմակերպության ընդունած համաձայնագրերի վրա, որպեսզի հնարավոր լինի միանալ տարբեր գրադարանների միջեւ տեղեկատվական պաշարների փոխանակման գործընթացին: Աշխատանքները կշարունակվեն լրիվ բնագրային շտեմարանների կազմման եւ ձեւավորման ուղղությամբ: Նորագույն տեխնիկական սարքերի ձեռքբերման արդյունքում կարագնա Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի Մատենադարանի գրքերի թվայնացման եւ ընթերցողների էլեկտրոնային սպասարկման գործընթացը:

Մատենադարանը ներքին պայմանավորվածություն ունի Մայր Աթոռի Հրատարակչական բաժնի հետ, ըստ որի՝ տպագրված գրքերը համապատասխան ձեւաչափով ու համակարգված կտեղադրվեն նախատեսվող կայքում՝ ազատ ներբեռնման սկզբունքով:

Նախատեսվում է եկող տարի՝ Մեծ Եղեռնի 100-ամյա տարելիցին ընդառաջ լծվել մի կարեւոր ծրագրի իրականացմանը. ցեղասպանության մատենագիտության մեջ նկարագրված շուրջ 17.000 միավոր գիրքը թվայնացնել եւ տեսանելի դարձնել ողջ հանրությանը: Այս փուլում, առաջնահերթության սկզբունքից ելնելով, խնդիր է դրվել թվայնացնել Հայկական հարցին եւ Հայոց ցեղասպանությանը վերաբերող օտարալեզու, ապա՝ նաեւ հայերեն գրականությունը:

Պետք է նշել, որ Ս. Էջմիածնի Մատենադարանն իրականացնելու է ոչ միայն գրադարանային ու գիտական գործունեություն, այլեւ արդեն ավարտական փուլում են գտնվում ներսում թանգարան ունենալու աշխատանքները: Նախատեսվում է երեք սրահ հատկացնել թանգարանին, որն ընդհանուր անվամբ կոչվելու է «Գրքի թանգարան»՝ ներառելով երեք բաժին: Առաջին

մեծ բաժնում, որը կոչվելու է «Գիրքը Ս. Էջմիածնում», նախատեսվում է ցուցադրել 1771-2014 թթ. տպագրված արժեքավոր գրքերը, երկրորդ բաժինը նվիրված է հնատիպ գրքի ցուցադրությանը, իսկ երրորդ բաժինը կկոչվի «Թեմատիկ փոփոխությունների սրահ», որտեղ կցուցադրվեն համազգային նշանակության որեւէ երեսույթի, ազգային-եկեղեցական հայտնի գործչի վերաբերյալ գրքեր, որոնք որոշակի պարբերականությամբ կփոփոխվեն:

Անշուշտ, Մատենադարանն ունի նաեւ հեռահար ծրագրեր, որոնց մասին դեռեւս վաղ է խոսել, սակայն ցանկանում ենք ընդգծել, որ այս կառույցը գտնվում է Հայոց Հայրապետի ուշադրության եւ հոգածության կենտրոնում:

Թանգարաններ. Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Հայրապետի մշակութային եւ կրթադաստիարակչական գործունեության անքակտելի մասն է կազմում թանգարանային գոտու ստեղծումը: Վեհափառ Հայրապետը հոգ է տանում ոչ միայն իր օրոք ստեղծված կառույցների, այլ իր կաթողիկոսությանը նախորդող շրջաններում կառուցված շինությունների մասին: Նորին Սրբության տնօրինությամբ եւ օրհնությամբ ստեղծվել են նոր թանգարաններ, օրինակ՝ Ռուբեն Մեակի անվան թանգարանը, մեկուկես տասնամյակում հիմնովին վերանորոգվել եւ բարեկարգվել են Մայր Աթոռի մյուս բոլոր թանգարանները: Այս ոլորտում ոչ միայն ժամանակի պահանջներին եւ ոգուն համապատասխան վերանորոգվել են թանգարանային կառույցները, այլեւ համալրվել ու վերականգնվել են բազմաթիվ ցուցանմուշներ:

Երիտասարդական ծրագրեր. Համառոտ նշենք Վեհափառ Հայրապետի՝ երիտասարդների շրջանում հոգեւոր զարթոնքի ուղղությամբ տարվող աշխատանքները, այս ոլորտում Նորին Սրբության դերը չափազանց կարեւոր է: Նրա օրոք զարկ տրվեց եկեղեցիներին կից երիտասարդաց միությունների գործունեությանը: Այս լույսի ներքո է ընկալվում նաեւ Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու՝ համաշխարհային երիտասարդական կազմակերպության եւ հոգեւոր ծառայությունը բուհերում բաժինների գործունեությունը, ինչպես նաեւ երիտասարդական բազմաթիվ հոգեւոր ծրագրերը, կրոնական միությունների ստեղծումը. նշակալի աշխատանք է տարվում հայ երիտասարդին, ուսանողին կրթելու, Հայ Եկեղեցու եւ ժողովրդի ավանդույթների համաձայն դաստիարակելու, հոգեւոր գիտելիքներով զինելու ուղղությամբ:

Բանակ եւ կալանավայր. Մեր օրերում մի կարեւոր իրողություն եւս չի վրիպել Ամենայն Հայոց Հայրապետի հոգածությունից եւ ուշադրությունից. դա բանակում եւ ազատագրկման վայրերում հոգեւոր ծառայության իրականացման խնդիրն է: Գարեգին Բ. Հայրապետը վերականգնեց Եկեղեցու ավանդույթին ու ոգուն հարիր այս գործունեությունը եւ մեծ ուշադրությամբ հետեւում է այս ոլորտում տարվող աշխատանքներին: Այդ են վկայում Հայ

Եկեղեցու եւ ՀՀ կառավարության միջեւ կնքված բազմաթիվ պայմանագրերն ու հուշագրերը՝ ուղղված հոգեւորականի դերի եւ հեղինակության բարձրացմանը, այսօր հայ հոգեւորականը սահմանին կանգնած զինվորի եւ ազատությունը կորցրաց յուրաքանչյուր քաղաքացու կողքին է:

Իհարկե, այս հոդվածի սահմաններում չենք կարող նկարագրել այն հսկայածավալ աշխատանքը, որ իրականացրել է Վեհափառ Հայրապետը 15-ամյա գործունեության ընթացքում: Սակայն Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի հայրենական եւ եկեղեցաշէն գործունեության այս համառոտ ակնարկն իսկ վկայում է, որ Վեհափառ Հայրապետը լի է եռանդով, հաստատականությամբ եւ վճռականությամբ՝ շարունակելու իր հոգեւոր ծառայությունը՝ ի բարօրություն համայն հայ ժողովրդի, ի սպաս Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու եւ Հայաստանի բարգավաճման:

Բարեգութ եւ ամենագոր Տիրոջից հայցում ենք, որ Նորին Սրբությանը շնորհի անկտարում կամք եւ անբեկանելի կորով՝ շարունակելու եւ լրումին հասցնելու ժողովրդավեր ու եկեղեցաւապատ բոլոր ծրագրերը, Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին ցանկանում ենք նորանոր հաջողություններ՝ քրիստոսահաստատ Ս. Էջմիածնին եւ հայ ժողովրդին ծառայելու սրբազան առաքելության մեջ:

РЕЗЮМЕ

Не оценимы усилия Его Святейшества Католикоса Всех Армян на ниве организации бесперебойной работы духовно-просветительских учебных заведений и их дальнейшего развития. Образование и просвещение, которые он всегда считал одной из первостепенных задач своей деятельности, постоянно находятся в центре внимания Его Святейшества. Результатом этой деятельности Его Святейшества на престоле Св. Эчмиадзина стал и целый ряд духовных, образовательных и культурных программ, постоянная работа по повышению уровня обучения, преследующие цель всемерного повышения и образовательного, и научного, и морально-духовного уровня армянского народа.

SUMMARY

His Holiness' efforts are valuable in the spheres of organizing the persistent activity of spiritual-educational institutions and of providing their further development. The education has always been important for His Holiness, and it has been a priority in his activity. Activities carried out during the pontificate of His Holiness resulted in a series of spiritual, educational-cultural projects, works aimed at raising the level of studies in educational institutions. And their main goal is to advance the borders of the abilities of the Armenian nation in both the educational, scientific and moral conditions.

ՆՈՐԱՅՐ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

Բանասիրական գիտ. թեկնածու

ՀՈԳԵԻՈՐ ԳԱՐՆԱՆ ԱՎԱՆԴՈՒՅԹԸ «ՅԱՃԱԽԱՊԱՏՈՒՄ ԾԱՌ-Ք»-ՈՒՄ ԵՒ «ՎԱՐՂԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ»-ՈՒՄ

Հոգեւոր գարնան ավանդույթը հայ դպրության մեջ սկզբնավորվել է «Յաճախապատում ճառք»-ում եւ ավելի ընդարձակ շարադրվել Ագաթանգեղոսի «Պատմութիւն Հայոց»-ում գետեղված «Վարդապետութիւն»-ում:

Նպատակ չունենք քննելու «Յաճախապատում ճառք»-ի հեղինակային խնդիրը, ինչի մասին շատ է գրվել: Միայն նշենք, որ «Յաճախապատում» ճառերի հեղինակ կարող էին լինել տարբեր անձինք: Այդ հիմնավորվում է նրանով, որ «յաճախապատում», ըստ ՆԲՀԼ-ի, նշանակում է «յաճախաբան», «ճառք եւ մեկնությունք վարդապետականք, որպիսին է մատեան Լուսավորչին...» (Էջ 318): Ճառը, ուրեմն, քարոզ է, վարդապետություն, երկար գրույց, ներբող: Գրիգոր Լուսավորչի «Յաճախապատում ճառք»-ը անվանվել է նաեւ «Վարդապետութիւնս»՝ «Սրբոյ Գրիգորի հայոց Լուսավորչի ասացեալ ճառս յաճախապատումս եւ լուսաւոր Վարդապետութիւնս յաղագս աւգտի խողաց»:

Ագաթանգեղոսը Գրիգոր Լուսավորչին է հիշատակում «Յաճախապատում ճառք»-ի հեղինակ, Կորյունը՝ Մաշտոցին: Երկուսն էլ ճիշտ են, որովհետեւ Լուսավորիչը եւ Մաշտոցը զբաղվել են վարդապետական մեկնությամբ, քարոզով, «երկար գրույցով», ներբողով:

Եւ եթե Կորյունը Մաշտոցին գիտի որպէս հաճախապատում ճառերի հեղինակ, ապա խոսքը «Վարդապետութեան» մասին է, քանզի այն եւս ճառերի, քարոզների, ներբողների, վարդապետական մեկնությունների, «երկար գրույցների» գիրք է, ինչպիսին է Լուսավորչի «Յաճախապատում ճառք»-ը, միայն թե Լուսավորչի ամեն մի ճառի վրա գրված է՝ «Երանելոյն սրբոյն Գրիգորի Հայոց Լուսավորչի»:

Այժմ վերադառնանք քննվող խնդրին՝ «Յաճախապատում ճառք»-ում եւ «Վարդապետութիւն»-ում հոգեւոր գարնան ավանդույթի սկզբնավորմանը:

Մ. Աբեղյանը «Հայոց հին գրականության պատմություն» աշխատության մեջ, անդրադառնալով «Յաճախապատում ճառք»-ին, նրանում մատնանշում է հոգեւոր գարնանը վերաբերող հատվածը՝ «Որ սաստիկ ունի զվերս մեղաց... բազում ջանք (եւ) ջերմեռանդ արտասուօք եւ բեկումն սրտի... ի ներքս բերիցէ առ ի լուծանել գոժնդակ ձմեռն խստութեան մեղացն. զի գարունն հոգեւոր երեւեսցի ի շնչել հարաւոյ ջերմութեան հոգոյն: Եւ ի վերուստ սաստիկ անձրեւով... որ(պէս) երկիր զբոյսս եւ զծաղիկս բացայայտէ, եւ տունկք՝ զսահարոյս եւ զպտուղս առ ի վայելս թագաւորաց եւ ռամկաց, որովք զուարճանան,– սոյնպէս եւ որ ջերմութեամբ հոգոյն զհոսանս արտասուացն հեղու եւ լուծանէ զկապանս ձմեռնային մեղացն, արձակին բոյսք առաքինութեանն եւ պտուղք արդարութեան տնկոյն, որով ուրախանան երկնաւորք եւ երկրաւորք ի փառս Աստուծոյ»:¹

«Յաճախապատում ճառք»-ը հոգեւոր գարունը ներկայացնում է որպէս հավատի եւ մաքուր սիրո, առաքինության եւ արդարության ժամանակ: Ահա նմանօրինակ մեկ այլ հատված. «Եւ հրով Հոգոյն հալել զձմեռնային խստութիւն սառնամանեաց ջերմեռանդ արտասուաւք: Եւ արձակել արմատս զքաղցր սրբութիւն եւ զանոյշ խոնարհութիւն եւ զբարի հնազանդութիւն ամենայն ճշմարտութեամբ ի Քրիստոս: Եւ բարձրացուցանէ զոստս հաւանութեան հաւատով յամենայն առաքինութեան աճմունս որպէս ծառս՝ որ տնկեալ են ի գնացս ջուրց: Որ մեծաւ ցանկութեամբ ի շնորհացն Աստուծոյ շարժին վտակք արտասուացն, որով մաքրին երեւելիք եւ աներեւոյթք. եւ խաղաղ եւ հեզ ցաւղով արբուցանէ զտունկս եւ զբոյսս զկանուխ եւ զանազան. եւ յորդորէ զամենայն անդամսն յաճումն արդարութեան ի լաւն եւ յառաւելն...»:²

Հոգեւոր գարնան խորհուրդը «Յաճախապատում ճառք»-ի եւ «Վարդապետութեան» միասնական տեղիներից մեկն է:

«Վարդապետութիւն»-ում հոգեւոր գարնան նկարագրությունը ավելի մեծ տեղ է զբաղեցնում: Այնտեղ այն անվանվում է Մեծ Գարուն, որը «զօրինակ մարդկան յարության մեռելոցն ուսուցանէ»: Հարության արձագանքը հնչում է «Մատենան ողբերգութեան» երկում.

Յորժամ անմահն աստուած յարուցեալ փառաւք,
Ընդ իւր նորոգեաց զբնաւ մահացեալս... (ԿԶ, գ)

«Յաճախապատում ճառք»-ում եւ «Վարդապետութիւն»-ում մեղքի եւ անմեղության խորհրդանիշը փուշը եւ դալար խոտն են («Եղիցին մեղաւորք

1 Մ. Աբեղյան, Երկեր, հ. Գ., Երևան, 1968, էջ 144:

2 «Մատենագիրք հայոց», հ. Ա., Ե. դար, Անթիլիաս, 2003, էջ 75:

իբրեւ զփուշ այրեցեալք եւ ընկեցեալք», «Իսկ դալարովքն խնամարկեալ կենդանի ջրովն յարքայութեանն յայն գարուն նորոգեալ պարարեացէ»: Երբ մարդը մեղքերով է թաղվել, փուշը շրջապատում է գերեզմանը: Դրան հակառակ, արդար ննջեցյալի հետ հարության ժամանակ «բուսանին... արդարութիւնքն»:

Հոգեւոր գարնան խորհուրդը «Յաճախապատում ճառք»-ից եւ «Վարդապետութիւն»-ից անցել է հետագա հայ բանաստեղծությանն ու պատմագրությանը: Առաջին հերթին նկատի ունենք Գրիգոր Նարեկացու ստեղծագործությունը, հատկապէս «Մատեան»-ը, որտեղ օգտագործվել է փուշ եւ դալար բույս հակադրությունը: Բերենք մի քանի օրինակ.

...Ի յանդաստանէ մաւրն սենեկի փուշս

դժնկի մեղաց շառաւիղի...

Զի՛արդ ոչ կոչեցից զանձն իմ զարշէլի անդաստան՝

Անիծաբէր փշովք մեղաց հեղձեալ: (ԶԳ., գ)

Մի յայտնեացին փուշք, մեղանաց ի սրբութիւնս մտացս... (ՀԸ., գ)

«Յաճախապատում ճառք»-ում հանդիպում ենք «Զանիծիցն զտատասկ մեղացն...» կապակցությանը: «Փուշք մեղացն» արտահայտությունն օգտագործված է Անանիա Նարեկացու «Յաղագս զղջման եւ արտասուաց» խրատում՝ «այրին փուշք մեղացն ի զարութենէ արտասուացն»:

«Մատեան ողբերգութեան»-ն եւն անցել ավետարանական սկիզբ ունեցող, «Յաճախապատում ճառք»-ի եւ «Վարդապետութեան» ոչ քիչ պատկերներ, ինչպէս ասենք, փուշ եւ դալար բույս հակադրության կողքին «անպտուղ մարդկան» օրինակ հանդիսացող թզենին (Թ, բ եւ ԼԶ, բ):

Ծառս ամբարձուղեշ, ստուարաստեղն,

Տերեւալից՝ ունայն ի ստղոց,

Նմանակից յաւեւ հարագատ այնր թզենւոյ,

Զոր տէրն գոսացոյց (Թ., բ):

Նարեկացին մեկ անգամ չէ, որ օգտագործում է «գաւսացի»-ն: Ահա, օրինակ, ԿԶ, ե հատվածից.

Ի գառութենէ նշանիդ լուսոյ խլեալ գաւսացի...

Իսկ «Վարդապետութիւն»-ում թզենու մասին այսպէս է ասված՝ «արդ՝ ոչ գրադատ ինչ զայն գօտութիւն ծառոյն հասուցանէր...»:

«Մատեան»-ի Թ, բ գլխում անպտուղ ծառի օրինակի հետ բերվում է «բազմապատիկ բերք չմատուցած», «ցողով ոռոգուած» հողի օրինակը (ինչպէս թզենին):

Թզենու պատկերին հանդիպում ենք Թ,բ-ի հետագա՝ 30-33 տողերում եւ ՁԱ. գլխում:

*Զի եթե ապաժաման յանգգոյշ ժամուն
Հերասպանձ տունկն պողակորոյս, անկենդան,
Որ դոյզն պատկեր է անպատրաստից
Եկն ընդ անիծիւք (Թ,բ):*

*Որք եւ պողակորոյս տնկոյ թզենոյն՝
եռամեանն դատարկութեամբ... (ՁԱ)*

Թզենու օրինակակիցն է ձիթենին՝ «Իւղընձիւղ փայտս պողակորոյս (Հատանելի ծառս ունայնաբոյս) Կրկնամեռ խաւսուն տունկս անյոյս...» (ԼԹ, բ):

Մարգարեությունների եւ Ավետարանների առանձին տողեր ու պատկերներ, որոնք առկա են «Վարդապետութիւն»-ում, օգտագործված են «Մատեան»-ում: Այսպես, օրինակ, «ո՛վ եղ լերինս ի կշիռս, եւ գդաշտս կշռորդ եբարձ» (մարգարեության տող է՝ օգտագործված «Վարդապետութիւն»-ում):

Մեջբերված տողի հիմամբ «Մատեան»-ում կերտվել է Թ,ա-ի հետեւյալ մեծանշանակ մասը.

*Նա զի թէ գմայրս Լիբանանու ի մի լուծ կշռոց զաւդեցից,
Եւ կամ զլեռոն Արարատեան
Ի կէտ ամբարձման նժարի միոյ
Արդարութեան միջնորդ կացուցից,
Ոչ հաւասարէ այնր հարթութեան համագուգակցել:*

«Մատեան»-ի ՁԼ,գ-ից մեջբերենք մի հատված, որն ավելի ուղղակի է առնչվում «Վարդապետութեան»-ը, որտեղ նշվում է, որ հոգեւոր գարնանը «միանգամայն կազմեցին զոսկերօքն չորացելովք՝ միսքն եւ ջիղքն...»:

Եւ թագաւորեսցեն կեանքդ շնորհաց ողորմութեան Քոյ, Քրիստոս,

*Ի գանձս սրահաստի ոսկերացն ցամաքելոց,
Որով ի ժամանակս կենդանականս,-
Սկզբնաւոր լուսոյ մտի գարնանոյն՝
Նորոգման աւուրն պայծառութեան՝
Քոյովդ ցաւդով յոգի աճեցեալ
Այսու փրկութեամբ անմահականաւ
Եւ անցամաքելի վերամբարձութեամբ
Շառաւիղս ձգեալ իմանալեացն բարեաց՝
Դարձեալ դալարեցայց եւ կրկին ծաղկեցայց
Ըստ քոյինաշունչ Գրոյն յուսադրութեան:*

Բանաստեղծը հավատացած է, որ Քրիստոսի ողորմության շնորհիվ կյանքը պիտի թագավորի «ցամաքած ոսկորների զանձարանի պահեստում»: «Վարդապետություն»-ում «ցամաքած ոսկորների» դիմաց «չորացած ոսկորներ» են: Հարության հավատը նույնն է՝ «միանգամայն կազմիցին զոսկերօքն չորացելովք՝ միսքն եւ ջիղքն եւ աճառքն եւ նեարդքն, մորթովքն զգեցեալք եւ մագովքն զարդարեալք»: «Վարդապետություն»-ում Եզեկիելի՝ չորացած ոսկորների միմյանց միանալու եւ կյանք ստանալու մասին խոսքն օգտագործվում է եւս մեկ անգամ՝ «Ի միտ առ եւ զաստվածահրաման գործոցն զօրութիւն ի վերայ թանձրախառն ոսկերացն հնացելոց, թէ որպէս առ իւրաքանչիւր յօյս յարեալք եւ պատուաստեալք եւ կենդանացեալք՝ կանգնեցան կացին...»³:

ԶԸ. գ-ի «Քոյովդ ցաւով յոգի աճեցեալ» տողը կապված է «Վարդապետութեան» «...աստուածական ցողովն ի մեծ գարունն պարարեալք» կապակցության հետ: Անանիա Նարեկացին աստվածային ցողի փոխարեն բնական ցողն է դիտում բույսի զվարթության միջոց. «Եւ զոր արինակի ցաւոյ զուարթանա բոյս, Այսպէս եւ յարտասուաց զուարթանայ հոգին» («Յաղագս զղջման եւ արտասուաց» խրատ): «Վարդապետություն»-ում նշվում է, որ հուր է վառվելու՝ հալեցնելու, այրելու, վերացնելու ամենայն մարդկանց մեղքերը: Գրիգոր Նարեկացին «Գանձառետր»-ի ԴԲ փոխում ունի տողեր՝ սառն մեղքերը հոգու հրով հալեցնելու մաղթանքով.

*Սառնացեալ մեղաւք անձանց մեքոց մաղթել
Հրով Հոգւոյն ծագմամբ զնոյն ի հոգւոց հալել:*

Հրացա Թամրազյանը «Գրիգոր Նարեկացին եւ Կիլիկիայի բանաստեղծական արվեստի դպրոցը» (Երեւան, 2007) աշխատության մեջ ներկայացնում է հայ բանաստեղծության էջեր՝ հոգեւոր գարնան ավանդույթի բազմազան դրսեւորումներով, եւ այդ ամենը՝ Նարեկյան դպրոցի փորձի շրջանակում: Նա անդրադառնում է Անանիա Նարեկացու «Յաղագս զղջման եւ արտասուաց» խրատին եւ մատնանշում խրատի կապը Լուսավորչի ճառերի հետ («Նարեկյան դպրոցը», Եր., 1999):

Խոսքով Անձեւացին «Մեկնություն ժամակարգութեան» գրքում հոգեւոր գարնան խորհուրդը տեսել է Լուսավորչի ճառում. «Կամ որպէս Սուրբ Լուսավորիչն զգարունն ի գալուստն Քրիստոսի օրինակեալ, ցուցանէ զբարի ցուցումն բարեաց՝ բուսովք տնկովք ծաղկովք հոտովք, համով մրգոցն եւ երեւմամբ բիւրազգի ծաղկաց եւ որ ի նոցանէն հեշտութիւնք աջաց եւ քնաց եւ ճաշակելեաց:

³ «Վարդապետություն», էջ 278:

Իսկ մեղացն յայտբերումն՝ զանազան փշովք եւ վնասակար բուսովք, յորս ասէ, ընդ քեզ բուսանին գորս ընդ քեզ թաղեցեր, արդարութիւնքն կամ մեղքն»⁴:

Խոսքով Անձեւացին, Լուսավորչի ճառ ասելով, «Յաճախապատում»-ի փոխարեն ի նկատի է ունեցել «Վարդապետութիւն»-ը, քանզի նրա կողմից մեջբերումը ուղղակի քաղվածք չէ, այլ ընդամենը վերարտադրություն է «Վարդապետութիւն»-ից է: Ուրեմն՝ Անձեւացին «Վարդապետութիւն»-ը համարում է Լուսավորչի գործը: Սա ասում է Ժ. դարի հեղինակը, իսկ մեր ժամանակներում, ցավոք, փորձում են Լուսավորչի գրական ժառանգությունը նրանը չհամարել: Անանիա Նարեկացին «Գիր խոստովանութեան» երկում գրում է Լուսավորչի վարդապետության (ուսմունքի – Ն.Ղ.) մասին. «Կամ զինչ եւ իցէ մարդ ի վիճակէ սրբոյն Գրիգորի, եւ արտաքոյ նորա վարդապետութեանն խորհիցի կամ ուսուցէ... յարինութենէն հեռի եղիցի»⁵:

Ինչեւէ, զուգահեռներ Խոսքով Անձեւացու մեջբերումը եւ «Վարդապետութեան» համընկնող տեղիները: Մեջբերում. «Բուսովք տնկովք, ծաղկովք հոտովք, համով մրգոյն եւ երեւմամբ բիրազգի ծաղկաց»:
«Վարդապետութիւն». «Եւ ոչ երբէք փոխեն զգոյնս գոյնս ծաղկանցն, համոցն եւ հոտոցն եւ տերեւոցն», «... բոյսով, համով, հոտով, բողբոջով, ծաղկով եւ պտղով»:

Մեջբերում. «Իսկ զմեղացն յայտնաբերումն զանազան փշովք եւ վնասակար բուսովք»: «Վարդապետութիւն». «... մեղօք թաղեցար... ընդ քեզ բուսեալք ի քո գարունն փուշքն...»:

Վերադառնանք Անանիա Նարեկացու «Յաղագս զղջման եւ արտասուաց» խրատ-«Յաճախապատում ճառք»-«Վարդապետութիւն» կապին:

Զոր արինակ գայ ձմեռն

Եւ ի խոտաշունչ սառնամանեացն խամրացեալ՝

Մեռանին ամենայն բոյսք եւ ծաղիկք դալարստանք,

Իսկ դու, ամենակալ,

Ի ժամանակի գարնանոյն ցաւդես անձրեւ,

Առաքես ջերմութիւն հարաւոյ,

Հալին սառնամանիք ձմերանոյն,

Յառնեն դարձեալ ի մեռելոց

Եւ նորոգին վերստին

Զանազան վայելչութիւնք ծաղկանց...

4 Խոսքով Անձեւացի, Մեկնություն ժամակագրության, Օրթագյուղ, 1840, էջ 34:

5 «Մատենագիրք հայոց», հ. Ժ., Ժ. դար, Երևան, 2011, էջ 652:

Իւրաքանչիւրքն առանձին զհոտ արձակեն...
 Դու ի կամաց քոց առնես զարուն
 Եւ զնոսա նորոգես.-
 Իսկ ես, կենդանի գոյով
 Եւ սոնդծեալ ի քո սրտկերդ,
 Մեղանչելով յաճախ՝
 Արարի ինձ ձմեռն խստաշունչ,
 Խամրեցան ծաղիկք առաքինութեան իմոյ:
 Այժմ աղաչեմ, բարերար,
 Արա՛ ինձ զարուն հոգեւոր,
 Հալածեա՛ զսառնամանիս մեղաց իմոց,
 Ցաւդեա՛ ի սիրտ իմ անձրեւ ողորմութեան,
 Առաքեա՛ զջերմութիւն հարաւոյ երկիւղի քո ի հոգի իմ,
 Այսու փրկութեամբ անմահականաւ
 Եւ անցամաքի վերամբարձութեամբ
 Շառաւիղս ձգեալ իմանալեացն բարեաց՝
 Դարձեալ դախարացայց եւ կրկին ծաղկեցայց
 Լստ քոյինաշունչ գրոյն յուսադրութեան:

Ուշադիր լինելով կնկատենք, որ «Յաղագս գղջման եւ արտասուաց» խրատի հիմքում թե՛ «Յաճախապատում ճառք»-ն է եւ թե՛ «Վարդապետութիւն»-ը: Վերջինիս հետեւյալ տողերը յորովի են արտացոլվել խրատում. «Ծառոցն բոյսք բողբոջոյն զարնանոյն երեւեցին յետ ձմերանոյն», «զարնանոյն յետ հնութեան ձմերանոյն բերիցեն», «ցուցանեն զժամանակ վարուց կենաց ուրախութեան մարդկան», «ուստի եւ ձայն ազդոյ փողոյն յարութեանն հարկանիցի», «Սոյն օրինակ եւ յարութիւն մեռելոց»:

«Յաղագս գղջման եւ արտասուաց» խրատը իմաստով եւ բառապատկերային հյուսվածքով ակնբախորեն նման է «Յաճախապատում ճառք»-ին:

Հալածեա զսառնամանիս մեղաց իմոց... (խրատ)
 Լուծանէ՛ զկապանս ձմեռային մեղացն,
 «Զդժնդակ ձմեռն խստութեան մեղացն» («Ճառք»)
 Ցողեա՛ ի սիրտ իմ անձրեւ ողորմութեան... (խրատ)
 Եւ ի վերուստ սաստիկ անձրեւով զհոսանս արոտասուաց («Ճառք»)
 Առաքեա՛ զջերմութիւն հարաւոյ... (խրատ)
 Զի զարունն հոգեւոր երեւեցի ի շնչել

հարաւոյ ջերմութեան հոգւոյն... («Ճառք»)

Արա զսիրտ իմ ընդունարան արտաստուաց (խրատ)

Զհոսանս արտաստուաց հեղու... («Ճառք»)

Հոգեւոր գարնան ներշնչանքն անթաքույց է Գրիգոր Նարեկացու «Մեկնութիւն «Ո՛վ է դա»-ի հետեւյալ հատվածում. «... նորին զորութեամբ հաււեսցուք պատրաստեալ անձրեւն երկնաւոր, հոսեալ ի բերանոյ Որդւոյն Աստուծոյ, զաւետարանական լուսաւոր գիտութիւնս արբցուք, իբրեւ զծարաւիս, եւ զանապատացեալ անձինս մեր կանաչագգեստս եւ ծաղկածինս եւ զշալիղս ցողոյ սրբութեամբ մեր...»⁶:

«Ով է դա»-ի մեկնության այլ հատվածներում եւս Գրիգոր Նարեկացին ապավինում է հոգեւոր գարնան խորհրդին, փոխաբերաբար ներկայացնում «հեթանոսների անապատների»՝ Սուրբ Հոգու զորությամբ դալարացումը. «... դալարացան այսպիսի երկնաբուղիս եւ լուսաշիթ անձրեւ(ա)ք անապատք հեթանոսաց եւ կանաչագգեստք եղեն եւ լուսագգեստք՝ աւազանաւն, եւ պայծառացան եկեղեցաբոյս ուղիսի քաղցրութեան ճաշակով դալարացեալ մեղացն ձմեռնային չորութենէ... եւ յագեցան լիապէս կենդանական անձրեւին առատութեամբ եւ զուարթացան ծաղկախիթ պայծառութեամբ ի փշագգաճն թառամութենէ»⁷:

Գրիգոր Նարեկացին հոգեւոր գարնան խորհրդի պատկերն է օգտագործել «Սուրբ Յակոբ Մծբնայ բան նուիրական գովեստի» ներբողում. «... ի գեղեցկատեսն ոստոց ընծիւղեալ... ի յամպոց մաքրոց անձրեւեալ, ի նորոգ գոյութեանց ցաւղեալ, ի յելիցն արեւու փայլեալ... յաշողակն հողմոց զաւրացեալ...»⁸:

Հոգեւոր գարնան խորհուրդը գրավել է նաեւ միջնադարի մեր երեւելի մյուս բանաստեղծին՝ Կոնստանդին Երզնկացուն: Նրա համառոտյալ անվամբ «Գարուն» բանաստեղծության մասին Մանուկ Աբեղյանը գրում է. «Գարնան նկարագիրը նա անում է իբրեւ օրինակ Քրիստոսի, ինչպես ասում են, «երկրորդ գալստեան»... Մեղավորների համար բերված չոր ու անպիտան, լավ պտուղ չտվող ծառերը, փուշն ու հրով այրելը... ինքնուրույն գյուտեր չեն»⁹:

Աբեղյանն ակնարկում է «Վարդապետութիւն»-ից բերված տող-պատկերները:

6 «Մատենագիրք հայոց», հ. ԺԲ., Ժ. դար, Անթիլիաս-Լիբանան, 2008, էջ 909:

7 Անդ, էջ 890:

8 Անդ, էջ 992:

9 Մ. Աբեղյան, հ. Դ., Երեւան, 1970, էջ 360-361:

Հոգեւոր գարնան խորհուրդը, որը հայ հայրաբանական գրականության մեջ ծավալուն տեղ է գրավել, չէր կարող չթափանցել պատմագրություն: Այդ է վկայում Եղիշեի «Վասն Վարդանայ եւ Հայոց պատերազմին» երկը, որն ավարտվում է «Տիկնայք փափկասունք Հայոց աշխարհին» հատվածով: «Բազում ձմերաց հալեցան սառնամանիք. եհաս գարուն եւ եկին նորեկ ծիծռունք. տեսին եւ խնդացին կենցաղասէր մարդիկ...»: Եղիշեն պատմում է արդարների կրած նեղությունների, նրանց ժուժկալության, նեղություններին համբերելու, Աստծո սիրո համար փորձությունները տանելու մասին, ինչը «Վարդապետության» պատգամներից է:

Փափկասուն տիկիները «...անպտուղ ճպռանց նմանեցին, որ երգոցն քաղցրութեամբ առանց կերակրանաց կեան...», «Արտաքնոցն երեւէին, իբրեւ սգաւորք եւ չարչարեալք եւ մխիթարեալք երկնաւոր սիրով»:

Եղիշեի երկում հոգեւոր գարնան բովանդակած գլխավոր իմաստը փորձությունների հաղթահարմամբ Աստծո սիրուն արժանանալն է, այդ սիրո, առաքինության եւ արդարության հարակցությունն է: Նույն խորհուրդն է «Յաճախապատում ճառք»-ում. «Այլ որք մտերմութեամբ կացին մնացին համբերութեամբ յամենայնս նեղութիւնս...»:

Հոգեւոր գարնան խորհուրդն ամփոփված է Գրիգոր Նարեկացու «Վասն ուղիղ հաւատոյ եւ մաքուր վարուց առաքինութեան» խրատում այսպես. «Որք թէպէտ եւ մեղաւորք են, այլ խոստովանութեամբ եւ ապաշխարութեամբ սրբեալ՝ մոտենան յիս ճաշակմամբ ի ճշմարիտ կենդանութիւնս եւ յիս բնակին, եւ ես՝ ի նոսա, որ թէեւ մարմնով մեռանին, այլ գտերմն ճշմարիտ կենացս յինքեան ունելով, ի հոգեւոր գարունն՝ որ է հասարակաց յարութիւն՝ բողբոջեալ վերանորոգին ճշմարիտ եւ անմահ կենդանութեամբ, ոչ առնելով գղառնաշունչ հոգւոց մահուն ճաշակ հաւիտեան»¹⁰:

РЕЗЮМЕ

Традиция духовной весны в армянской литературе ознаменована созданием “Строматов Св. Григория Просветителя” и более обширно представлена в “Учении”, вошедшем в труд Агапангелоса “История Армении”.

“Строматы” представляют традицию духовной весны в качестве времени чистой любви, веры, справедливости и добродетели.

10 «Մատենագիրք հայոց», հ. ԺԲ., Ժ. դար, Անթիլիաս-Լիբանան, 2008, էջ 1030:

В “Учении Св. Григория” изображение традиции духовной весны занимает более значительное место. В нем она именуется Великой весной, которая учит примеру воскрешения умерших.

Символика духовной весны “Стромата” и “Учения” проявилась в последующих поэтических произведениях и в историографии, в особенности в “Книге скорбных песнопений” Григора Нарекаци. К примеру, в одной из глав (89:3) “Книги” автор прямо ссылается на “Учение”, где отмечается, что во время духовной весны “иссохшие мощи и жилы ожили”.

В “Книге” используются пророческие и евангельские образы, которые имеются в “Учении”. В статье приведены соответствующие образцы.

Проведенное исследование выявило, что автор 10-го века Хосров Андзеваци считал “Учение” произведением Григория Просветителя.

Пафос духовной весны ошутим в назиданиях и одах Гр. Нарекаци, полное отражение он нашел в 5-ом веке в поэтике Егише.

SUMMARY

Spiritual spring tradition in the works of Armenian historiographers is sourced from “Stromates of Saint Gregory the Illuminator” and more broadly presented in “Teaching of Saint Gregory”, a part of “History of Armenia” written by Agathangelos.

“Stromates” represents the tradition of spiritual spring as a time of pure love, faith, justice and virtue.

The description of spiritual spring has much more important role in “Teaching”. Here it is referred to as Great Spring, which gives the example of resurrection.

Symbolism of spiritual spring passed from “Stromates” and “Teaching” to further poetic and historiography works, especially the “Book of Lamentations” by Gregory of Narek. For example, chapter 88.3 of the “Book of Lamentations” directly refers to “Teaching”, which mentions that “dry bones and muscles” revitalize during the spiritual spring.

“Book of Lamentations” contains prophecy images and descriptions from Gospels that are available in “Teaching”. The article gives relevant examples.

The research revealed that the 10th century writer Khosrov Andzevatsi considered “Teaching” one of the works authored by Gregory the Illuminator.

The pathos of spiritual spring is perceivable in Gregory of Narek’s books of edifications and odds, and it was totally reflected in the 5th century poetics of Yeghishe.

ԷԴՈՒԱՐԴ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ

պատմական գիտ. թեկնածու

ԺԹ. ԴԱՐԻ 90-ԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԿՈՏՈՐԱԾՆԵՐԻ ԼՈՒՍԱԲԱՆՈՒՄԸ Մ. ՆԵՐՍԻՍՅԱՆԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

1878 թվականի Բեռլինի կոնգրեսի 61-րդ հոդվածով միջազգայնացված Հայկական հարցը, ըստ էության, թողնվեց բախտի քմահաճույքին: Այն նոր, անօրինակ ողբերգություններ, զանգվածային կոտորածներ ու ցեղասպանություն բերեց արեւմտահայերին: Բեռլինի պայմանագիրն ակնհայտորեն ցույց տվեց արեւմտյան տերությունների՝ Աբդուլ Համիդին եւ նրա շուրջը համախմբված պանիսլամիստներին պաշտպանելու հանգամանքը: Շատ ժամանակ չպահանջվեց այդ իրողությունը հասկանալու համար: Արեւմտահայությունը կանգնած էր բացարձակ ոչնչացման վտանգի առջեւ:

Օսմանյան խորհրդարանի հույն անդամ Սուլիդեսը գրում է. «Բոլոր գազանությունները, որ գործում են չերքեզներն ու բաշիբոզուկները Ռոմելիայում եւ Բուլղարիայում, ոչինչ են համեմատած նրա հետ, ինչ կատարվել ու կատարվում է Հայաստանում»¹:

Թուրքիան մերժեց բարենորոգումներ նախատեսող բոլոր առաջարկները, ինչից խուսափելու լավագույն միջոցը հայերի բնաջնջումն էր, եւ ավելի ուժեղացրեց ազգային ճնշումներն ու հարստահարությունները ինչպես հայերի, այնպես էլ քրիստոնյա մյուս ժողովուրդների նկատմամբ: Սկսվեց, այսպես կոչված, «զուլումի» շրջանը: 1880 թ. արդեն սուլթան Աբդուլ Համիդ 2-րդը, ուժեղացնելով գրաքննությունը, արգելեց գործածել «Հայաստան», «հայրենիք» բառերը, կատարեց զանգվածային ձերբակալություններ, կախաղան հանեց մի շարք հայ գործիչների եւ տենդորեն նախապատրաստվեց 1890-ական թվականների ցեղասպանությանը: Եւ այս ամենը արեւմտյան տերությունների լուռ հայացքի առաջ, որոնք ոչինչ ձեռնարկեցին ջարդարարներին կանգնեցնելու համար, չհանդիմանելով անգամ արյունաբերու սուլթանին: Հագուրդ

1 «Մեղու Հայաստանի», Թիֆլիս, 1878, թ. 37:

տալով իր արյան ծարավին՝ Աբդուլ Համիդը 1894-1896 թթ. բնաջնջեց 300 հազար մարդ:

ԺԹ. դարի 90-ական թվականների հայկական կոտորածների պատմությունն իր վրա է բեռնել ինչպես հասարակական-քաղաքական մտքի, այնպես էլ պատմաբանների ուշադրությունը: Այդ հարցի լուսաբանման գործում իր արժանի տեղն է զբաղեցնում ակադեմիկոս Մկրտիչ Ներսիսյանը: Նա, անդրադառնալով արեւմտահայության զանգվածային ջարդերին նախորդած ժամանակաշրջանին եւ տալով դրա նախապատմությունը՝ եզրակացնում է, որ Հայկական հարցը ծագեց ազգային, սոցիալական անտանելի ճնշման, թալանի ու բարբարոսական կոտորածների իրադրության պայմաններում եւ դարձավ մեծ տերությունների դիվանագիտական խաղերի առարկա:

Նա նկատում է, որ արեւմտահայության մեջ ուժեղացավ ձգտումը դեպի ազատությունը, պայքարը հանուն իր պատվի եւ մարդկային տարրական իրավունքների, մանավանդ, որ կար սերբերի, հույների ու բուլղարների ոգեւորիչ օրինակը: Ի պատասխան թուրքական իշխանությունների դաժան ճնշումների՝ հայերը, որտեղ հնարավոր էր, դիմում էին ինքնապաշտպանության, ազատագրական պայքարի, որը, ըստ պատմաբանի, եղել եւ մնում է ամեն մի ճնշված ժողովրդի անսասան իրավունքը եւ սրբազան պարտականությունը:

Մ. Ներսիսյանը նշում է, որ թուրքական ռազմավարական բռնապետությունը լսել իսկ չէր ուզում ենթակա ժողովուրդների իրավունքների մասին, եւ ավելացնում. «Ազգային հարցի լուծման համար նա գիտեր միայն մեկ ուղի՝ զանգվածային կոտորածների, ֆիզիկական ոչնչացման ուղին: Իշխանությունները գործում էին հրով ու սրով, անլուր դաժանությամբ»²:

Պատմաբանը գտնում է, որ սուլթանական կառավարությունը վարում էր պետական ապարատը եւ ռազմական ձեռնարկությունները հայերից մաքրելու քաղաքականություն, եւ, որպես օրինակ, մատնանշում վառողի արտադրության վերատեսչությունը Տատյան գերդաստանից վերցնելու փաստը³:

Բեռլինի 1878 թ. վեհաժողովից հետո սուլթան Աբդուլ Համիդը եւ նրան շրջապատող բարձր պաշտոնյաները ցինիկորեն հայտարարում էին, որ Հայկական հարցի լուծման կարճ ճանապարհը հայ ժողովրդի բնաջնջումն է, ինչը շուտով սկսեց իրագործվել հրեշավոր միջոցներով⁴: Համիդյան քա-

2 «Հայերի ցեղասպանությունը Օսմանյան կայսրությունում». Փաստաթղթերի եւ նյութերի ժողովածու Մ. Ներսիսյանի խմբագրությամբ: Կազմ.՝ Մ. Ներսիսյան, Ռ. Սահակյան, Երեւան, 1991, Նախաբան, էջ VI (այսուհետ՝ «Հայերի ցեղասպանությունը Օսմանյան կայսրությունում»):

3 Տե՛ս Հայաստանի Ազգային արխիվ (այսուհետեւ՝ ՀԱԱ), ֆ. 818, ց. 1, գ. 113, թ. 126, տե՛ս նաեւ Մ. Ներսիսյան, Հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարը թուրքական բռնապետության դեմ 1850-1890 թթ., Երեւան, 2002, էջ 71:

4 Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 818, ց. 1, գ. 256, թ. 99:

ղաքականությունը լայնածավալ իրականացվեց 1890-ական թվականներին: Արեւմտյան Հայաստանի լեռնային շրջաններից մեկը՝ Սասունը, 1894 թ. օգոստոս-սեպտեմբերին կողոպտվեց եւ ավերվեց, բնակչությունը սրի քաշվեց առանց սեռի եւ տարիքի խտրության, սպանվեց ավելի քան 10 000 մարդ: Այդ կապակցությամբ Մ. Ներսիսյանը ներկայացնում է ականատեսների ցուցմունքների հիման վրա կազմված հետետյալ միտքը. «Գելիեգուզանում երիտասարդներից շատերի ձեռն ու ոտը կապկպել են, շարել կողք կողքի, վրաները ցախ լցրել եւ ողջ-ողջ այրել... Մի ուրիշ գյուղում տղամարդիկ կանանց ու երեխաների հետ թաքնվել են քարայրում... թույլերը մեռել են քաղցից. մնացածներին էլ հայտնաբերել են զինվորները եւ սվինահար արել: Սվինն էր այն զենքը, որ հիմնականում գործադրվում էր բոլոր այդ իրադարձությունների ընթացքում...»⁵:

Մ. Ներսիսյանը, դիմելով մի շարք վկայությունների, ներկայացնում է Սասունի իրադարձություններից մեկ տարի անց Կ. Պոլսում, Տրապիզոնում, Էրզրումում, Մարաշում, Սեբաստիայում, Երզնկայում, Վանում, Բաղեշում, Դիարբեքիրում եւ այլ վայրերում սկսված նոր ջարդերը:

Դիմենք մի շարք փաստերի:

Սասունի իրադարձություններն են ներկայացված Էրզրումի ժուսական գլխավոր հյուպատոսի՝ 1894 թ. հոկտեմբերի 29-ին Կ. Պոլսում դեսպան Ա. Նելիդովին ուղարկած զեկույցում: Այնտեղ նշվում է, որ թուրքերը Սասունում ոչնչացրել են մոտ 4 000 հայ: Իր դաժանությամբ աչքի է ընկել գնդապետ Իսմայիլ բեյը, որը հրամայել է բռնել գյուղերի ազդեցիկ մարդկանց եւ տանջամահ անել: Բնակիչները, իմանալով այդ մասին, պատսպարվել են սարերում, եւ երբ պահանջել են հանձնվել՝ նրանց անգթորեն ոչնչացրել են եւ վայրագություններ կատարել 25 օր շարունակ ու կործանել 30 գյուղ⁶:

1895 թ. նոյեմբերի 9-ի Մարզվանի հայ բնակչության՝ Սասունում Ռուսաստանի հյուպատոս Նալյոտովին ուղղված նամակում նկարագրվում է այն սարսափելի իրավիճակը, որում հայտնվել են իրենք:

«1895 թ. նոյեմբերի 3/15-ը՝ ուրբաթ օրը, մեր քաղաքի համար սեւ օր դարձավ, - սսված է նամակում, - վշտալի ու սարսափելի օր: Այդ օրը Թուրքիան իր արյունոտ պատմությունը հարստացրեց եւս մի «փառավոր» էջով, արյունոտ էջով, գրված սեւ տառերով՝ ի սոսկումն եւ ի վրդովմունք համայն քաղա-

5 Տե՛ս «Հայերի ցեղասպանությունը Օսմանյան կայսրությունում», Նախաբան, էջ VII:

6 Տե՛ս անդ, էջ 32:

քակիրթ աշխարհի... Թուրքիան մեկ անգամ եւս իր արյունոտ գահն օծեց անմեղ քրիստոնյաների արյամբ»⁷:

Նամակում խոսվում է թուրքերի մեծաթիվ ամբոխի՝ շուկայում գտնվող հայերի կրպակների վրա հանկարծակի հարձակման մասին, ինչին հետեւել է սարսափելի ջարդն ու կողոպուտը: Հայերը սպանվել են դաժան ու սարսափելի մահով, թուրքերը կարել էին նրանց գլուխները եւ մարմնի մյուս մասերը: Դիակներն այնքան այլանդակված էին, որ անհնար էր ճանաչել: Նրանց բարձել են այն սայլերին, որոնք աղբ էին կրում, եւ տարել հայկական գերեզմանոցը, դարսել չորս շարքով եւ թաղել մեծ փոսում: «Ինչպիսի անհանդուրժելի բարբարոսություն, ինչպիսի մեծ ոճրագործություն, ինչպիսի դաժանություն, ինչպիսի սարսափելի հանդգնություն ու բռնություն թուրքերի կողմից, հանցագործություններ, որոնք աներեւակայելի են նույնիսկ հեթանոսական երկրներում...»⁸: Մ. Ներսիսյանն ուշագրավ է համարում, որ նամակում նախագրուշացվում էր, թե չի բացառվում, որ կառավարությունն իր մեղքը եւ ողջ պատասխանատվությունը բարդի հայերի վրա: Նրանք միաժամանակ ավելացնում են, որ իրենք պատրաստ են ապացուցելու, որ կատարվածի կազմակերպիչը թուրքական կառավարությունն էր⁹:

Ահա մի փաստաթուղթ Չարսանջակի հայ հասարակության կողմից ուղղված նույն՝ Ռուսաստանի հյուպատոս Նալյոտովին (28 նոյեմբերի, 1895 թ.): Այն 13 հոգու ստորագրությամբ խնդրանք էր, աղերսանք՝ պաշտպանության տակ առնելու քրիստոնյա բնակչությանը, որն իր վերջին ժամերն ու թուլեներն է ապրում թուրք բնակչության ու կառավարության թշնամական վերաբերմունքի հետեւանքով¹⁰:

Խարբերդում ու նրա շրջակայքում տեղի ունեցած սարսափելի իրադարձությունների մասին է գրված 1895 թ. դեկտեմբերի 14-ին Կ. Պոլսի հայոց պատրիարքարանին ուղարկված նամակում, որտեղ ասված էր, թե ինչպես հարձակվողներին օգնության էին հասնում կանոնավոր գործերը, եւ, ներխուժելով գյուղ, սկսում էին կոտորածը: Հայերը Բուզուում թաքնվել են եկեղեցում, բայց հարձակվողները այնպես էին շղթայել եկեղեցին, որ ոչ ոք չի կարողացել փախչել, եկեղեցին այրել են: Հայերի մի մասը կրակի գոհ է դարձել: Ուլքեր փորձել են փախչել, դաշույնից են ընկել: Առեւանգված ջահել կանայք եւ աղջիկները պատվազրկվել են¹¹:

7 Տե՛ս «Հայերի ցեղասպանությունը Օսմանյան կայսրությունում», էջ 109:

8 Անդ, էջ 112:

9 Տե՛ս անդ, էջ 109-112:

10 Տե՛ս անդ, էջ 114-115:

11 Տե՛ս անդ, էջ 118:

Հրոսակապետերից մեկը՝ Սուլեյման բեյը եւ նրա եղբայրը, որոնք հռչակված էին քրիստոնյաների նկատմամբ իրենց դաժան վերաբերմունքով, աչքի ընկան նոր գազանություններով: Նրանք անասունի պես խողխողում էին ամեն մի ձեռքն ընկած հայի: Գազանային սպանություններ ու կողոպուտներ տեղի ունեցան նաեւ Խարբերդի շրջակայքում:

Աղթամարի կաթողիկոսի՝ 1895 թ. դեկտեմբերի 19-ին Կ. Պոլսի հայոց պատրիարք Իզմիրլյանին ուղարկված նամակում խոսվում է հազարավոր անմեղ մարդկանց ոչնչացման, հոգեւորականներին կտտանքների ենթարկելու, կանանց ու աղջիկների գազանային բռնաբարությունների մասին եւ բերվում վիճակագրական տվյալներ կատարվածի վերաբերյալ¹²:

Մ. Ներսիսյանը դիմում է ականատեսների վկայություններին: Ահա Կ.Պոլսի հայերի կոտորածի մասին Օ. Կայդանովայի նամակը հենց Կ. Պոլսից 1896 թ. օգոստոսի 14-ին եւ 15-ին, ով դարձավ թուրքերի կողմից հայերի կոտորածի վկա: Եւ երբ մարդկային երեւակայությունից վեր սարսափելի տեսարանները դիտելուց հետո հարցնում էին, թե ինչ է պատահել, պատասխանը հնչում էր. «Թուրքերը ջարդում են հայերին»¹³:

«Դիակները, որոնք, ինչպես տեսնում էինք, տանում էին ձիասայլերով, հետո լցնում էին մեծ շոգեմակույկները եւ առանց հաշվելու ջուրն էին թափում այն մասում, որտեղ Բոսֆորից Մարմարա ծովը մտնելիս բավականին ուժեղ հոսանք կա... Ասում են, թե սպանվածների դիակներով ծանրաբեռնված 42 շոգեմակույկներ են իրենց բեռը թափել գիշերվա ընթացքում...»¹⁴:

Նամակում շատ պատկերավոր եւ դիպուկ ասված է. «Այս ամբողջ կոտորածը... մայրաքաղաքում, բոլոր իշխանությունների ներկայությամբ՝ տեղական, թե օտարերկրյա, ընդհարում չէր, պատերազմ չէր, ապստամբության ճնշում չէր, այլ պարզապես զագրելի, համատարած, զանգվածային մի սպանություն, մարդորսություն...»¹⁵:

Տեղին է ասվածը, ինչը բնութագրում է մի ամբողջ պատկեր, պաշտոնական մակարդակի հասցված մի քաղաքականություն, որի երդվյալ շարունակողն ու սրբությամբ իրագործողները դարձան երիտթուրքերը, եւ չնայած գահընկեց արվեց «կարմիր սուլթանը», բայց նրան հաջորդողներն էլ չտարբերվեցին եւ շարունակեցին այն, ինչը ավարտին չէր հասցրել սուլթան Համիդը: Եվ այդ բոլորը կատարվում էր արեւմտյան տերությունների տեսադաշտում:

12 Տե՛ս անդ, էջ 122:

13 Անդ, էջ 158:

14 Անդ, էջ 161:

15 Տե՛ս անդ, էջ 163:

Պատահական չէ, որ Մ. Ներսիսյանն անդրադառնում է նաեւ ԺԹ. դարի վերջին եւ Ի. դարի սկզբին արեւմտյան տերությունների դիրքորոշմանը, ինչպես նաեւ հայ-ռուսական հարաբերությունների պատմությանը, ինչի վերաբերյալ սխալ տեսակետներ են արտահայտվել: Նշենք, որ նա հերքում է այն տեսակետը, թե ցարական կառավարությունը վարում էր Արեւմտյան Հայաստանը հայազրկելու քաղաքականություն, ցանկանում էր ձեռք բերել «Հայաստանն առանց հայերի»: Գիտնականի համոզմամբ՝ այս շինծու առասպելը, որն ուղղված էր Ռուսաստանի դեմ, հորինել են անգլիացի ռուսատյացները:

Հայկական հարցում 1890-ական թվականների ցարական կառավարության վարած քաղաքականության կապակցությամբ Մ. Ներսիսյանը զարգացնում է գիտականորեն հիմնավորված, միեւնոյն ժամանակ անկողմնակալ այն տեսակետը, որ Ռուսաստանն այդ տարիներին պաշտպանեց Օսմանյան կայսրության ամբողջականությունը եւ անձեռնմխելիությունը՝ հակառակ իր դարավոր հակաօսմանյան քաղաքականության. պատճառը Ռուսաստանի դեմ ուղղված Անգլիայի մերձավորարեւելյան քաղաքականությունն էր: Ստեղծված իրավիճակում ցարական կառավարության եւ Թուրքիայի շահերը համընկան, եւ ստեղծվեցին «բարեկամական» հարաբերություններ ցարի եւ սուլթանի միջեւ: Մյուս կողմից, ցարիզմը փակեց հայկական ծխական դպրոցները, բարեգործական ընկերությունները, ուժեղացավ մեծապետական ազգայնամոլությունը: Ցարական իշխանությունները Կովկասից Թուրքիա գնացող հայ կամավորների դեմ պայքար ծավալեցին, ինչպես նաեւ նույնը կատարվեց Հնչակյան եւ ՀՀԴ կուսակցությունների դեմ եւ այդ խնդրում հաճախ համագործակցում էին թուրքական եւ ցարական կառավարությունները, վերջինս էլ դեմ էր, որ իր սահմանների վրա, տվյալ դեպքում Արեւելյան Հայաստանում, ստեղծվի հայկական ինքնավարություն կամ «անկախ» պետականություն, քանի որ դա ձեռնադր էր Մեծ Բրիտանիային՝ ռուսական առաջխաղացումը Մերձավոր Արեւելքում կանգնեցնելու համար¹⁶: Եւ չնայած դրան, Մ. Ներսիսյանը գտնում է, որ ցարական կառավարությունը նպատակ չի ունեցել ոչնչացնել արեւմտահայությանը, քանի որ դա չէր համապատասխանում Մերձավոր Արեւելքում ռուսական կառավարության ռազմավարական քաղաքականության հիմնական սկզբունքներին: Ելնելով դրանից՝ ցարական կառավարությունը արեւմտահայության կոտորածները դադարեցնելու համար դիմել է վճռական միջոցների: Այդ ժամանակ ցարական կառավարությունը երկակի քաղաքականություն էր վարում արեւմտահայե-

16 Տե՛ս Մ. Ներսիսյան, Պատմության կեղծարարները, Երևան, 1998, էջ 88:

րի նկատմամբ: Մի կողմից՝ ցանկանում էր բարելավել նրանց ծանր վիճակը, ապահովել ֆիզիկական գոյությունը, իսկ մյուս կողմից՝ պայքարում էր հայ ազգային կուսակցությունների «քաղաքական բաղձանքների» ու «սեպարատիստական» ձգտումների դեմ:

Մ. Ներսիսյանն ավելացնում է նաեւ, որ ցարական կառավարությանն անհանգստացնում էր Արեւմտյան Հայաստանում ծավալված ազգային-ազատագրական շարժումն արեւելահայության մեջ տարածվելու հանգամանքը, որ այն կարող է արձագանքներ գտնել Կովկասում ¹⁷:

Այս հարցի կապակցությամբ պատմաբանը մատնանշում է 1895-1896 թթ. Ռուսաստանի արտաքին գործերի նախարար Ա. Լոբանով-Ռոստովսկուն հանիրավի վերագրվող «Ռուսաստանին Արեւմտյան Հայաստանը պետք է առանց հայերի» հայտարարության փաստագուրկ լինելը: Ինչպես հեղինակն է նշում, ռուսոֆոբներն իրենց հորինած առասպելը հիմնավորելու նպատակով վկայակոչում են այդ հայտարարությունը: Մ. Ներսիսյանը հավաստում է, որ իշխանը մի քանի անգամ առիթներ է ունեցել հայտարարելու, թե Ռուսաստանը դեմ է, որ իր հարավային սահմաններում ստեղծվի հայերի թագավորություն՝ Նոր Բուլղարիա: Այս խոսքերի եւ հորինված առասպելի միջեւ կա մեծ տարբերություն:

Ի դեպ, բրիտանական դեսպանի հետ ունեցած մի գրույցի ժամանակ նույն Ա. Լոբանով-Ռոստովսկին ասել է, թե Ռուսաստանը բախտավոր կլինի, եթե ապահովվեն սուլթանի ենթակա հպատակ քրիստոնյաների կյանքն ու գույքը ¹⁸: Մ. Ներսիսյանի համոզմամբ, ռուսատյացները կարծեք թե կան տեղյակ չեն, կան էլ շրջանցում են այդ խոսքերը: Իհարկե, նա չի ժխտում, որ Ռուսաստանում միշտ եղել են ազգայնամոլ բարձրաստիճան պաշտոնյաներ, ովքեր քարոզել են հետադիմական գաղափարներ, բայց նրանց հայտարարությունները պատմաբանն իրավամբ չի նույնացնում ռուսական պետական քաղաքականության հետ ¹⁹:

Ցավոք, հայ իրականության մեջ որոշ հեղինակների կողմից նույնպես շրջանառության մեջ է դրվել այդ տեսակետը: Այսպես, Բ. Բորյանը, Լեոն, հայ բոլշևիկները, սփյուռքահայ հեղինակ Գ. Լազյանը եւ ուրիշներ բացահայտորեն միակողմանի, սեւ գույներով են ներկայացրել Ռուսաստանի արտաքին քաղաքականությունը Մերձավոր Արեւելքում, Հայկական հարցում 1890-ական թվականներին:

¹⁷ Տե՛ս անդ, էջ 89:

¹⁸ Տե՛ս Ա. Կիրակոսյան, *Великобритания и Армянский вопрос (90-ые годы XIX века)*, Ереван, 1990, էջ 135:

¹⁹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 818, ց. 1, գ. 278, թ. 107, տե՛ս նաեւ Մ. Ներսիսյան, *Պատմության կեղծարարները*, էջ 91:

Բայց ո՞րն է ճշմարտությունը: Մ. Ներսիսյանի հավաստմամբ՝ Ռուսաստանը հանդես է եկել արեւմտահայության պաշտպանությամբ՝ ընդդեմ զանգվածային կոտորածների՝ պահանջելով Աբդուլ Համիդից անհապաղ վերջ տալ դրանք: Անգլիական չիրապարակված խիստ գաղտնի փաստաթղթերի հիման վրա նա ցույց է տալիս, որ հայկական կոտորածների դեմ Կ.Պոլսում գործող եւրոպական դեսպաններից վճռականորեն հանդես է եկել միայն ռուսական դեսպան Ա. Նելիդովը, որ, անձնական տեսակցություն ունենալով Աբդուլ Համիդի հետ, անգամ սպառնացել է, որ հրաման կտա ռուսական նավատորմին ռմբակոծել սուլթանի պալատները, եթե անհապաղ չդադարեցնեն կոտորածները: Սուլթանը տեղի է տվել, հաջորդ օրը, իսկապես, դադարել են կոտորածները Կ. Պոլսում²⁰:

Համապատասխան քաղվածքների միջոցով Մ. Ներսիսյանը ցույց է տալիս, որ Ռուսաստանի դեմ այդ շինծու առասպելը ժխտում են նաեւ գերմանական եւ ֆրանսիական հեղինակավոր աղբյուրները:

Նա 1890-ական թթ. պատմական իրադարձությունների աղավաղման ու կեղծման գլխավոր մեղավոր համարում է Մեծ Բրիտանիայի ղեկավար շրջաններին եւ հավաստի փաստարկումներով ժխտում նաեւ Ա. Նելիդովին վերագրվող եւ սուլթանին ուղղված՝ «Կոտորեցե՛ք, Ձերդ մեծություն, կոտորեցե՛ք հայերին» արտահայտության իսկությունը: Ապա ավելացնում է, որ այդ ժամանակաշրջանում Ռուսաստանի հետ էին կապում իրենց փրկության հույսը Մ. Խրիմյանը, Ա. Չոպանյանը, Գ. Զոհրապը, Կոմիտասը, Հ. Թումանյանը, Անդրանիկը եւ ուրիշներ, ովքեր այնքան գովեստով են խոսել Ռուսաստանի մասին: Իսկ նենգամիտ Ալբիոնի իրական դեմքը Մ. Ներսիսյանը մերկացնում է անգլիական նշանավոր պետական ու քաղաքական գործիչ Լյուդ Ջորջի խոսքերով. «Հայաստանը զոհաբերվեց մեր կերտած հաղթական զոհասեղանին... Բրիտանական կառավարության քաղաքականությունը ճակատագրական անխուսափելիությամբ հանգեցրեց 1895-1897 եւ 1909 թվականների ահավոր սպանդներին եւ 1915 թ. զարհուրելի եղեռնին»²¹:

Մ. Ներսիսյանն ընդգծում է, որ արեւմտահայության բնաջնջման ծրագիրը եղել է Օսմանյան պետության եւ ոչ Ռուսաստանի նպատակը: Դեռ ավելին, անվանի գործիչներ Գ. Բրանդեսը, Է. Բեռնշտայնը եւ ուրիշներ ժամանակին ընդգծել են, որ Բեռլինի կոնգրեսի որոշումները կործանարար եղան հայության համար, որ մեծ տերությունները, բացի Ռուսաստանից, օգնության

20 Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 818, ց. 1, գ. 278, թ. 101, տե՛ս նաեւ Մ. Ներսիսյան, նշվ. աշխ., էջ 85:

21 ՀԱԱ, ֆ. 818, ց. 1, գ. 278, թ. 101, տե՛ս նաեւ «Հայերի ցեղասպանությունը Օսմանյան կայսրությունում», Նախաբան, էջ XXII, տե՛ս նաեւ Մ. Ներսիսյան, Պատմության կեղծարարները, էջ 94-95:

ձեռք չմեկնեցին սուլթանական Թուրքիայում կոտորվող արեւմտահայերին: Ուստի Մ. Ներսիսյանն իրավացիորեն գրում է. «Որոշ հեղինակներ, չխորանալով գործի էության մեջ, հավատ ընծայեցին անգլիացի այն գործիչներին, որոնք, կեղծելով պատմական փաստերը, փորձում էին հայկական կոտորածների մեղքը գցել Ռուսաստանի վրա»²²:

Նա միաժամանակ ուշադրություն է դարձնում պարբերական մամուլում արտահայտված այն մտայնության վրա, ըստ որի՝ հայ ժողովուրդը չպետք է ոտքի ելներ օսմանյան տիրապետության դեմ, որ ազատագրական շարժումն ավելորդ էր ու վնասակար, որ արեւմտահայությունը պետք է ունենար ոչ թե ռուսական, այլ արեւմտյան կողմնորոշում, քննադատվում են հայ քաղաքական գործիչներն այն «մեղքի» համար, որ օտարի լուծը թոթափելու նպատակով դիմել են «երրորդ ուժի» օգնությանը, փոխանակ հենվելն սեփական ուժի (ընդգծումները Մ. Ներսիսյանինն են - Է. Մ.) վրա:

Ըստ Մ. Ներսիսյանի՝ հայ ժողովուրդն ապրում էր թվական գերակշռություն ունեցող մահմեդական բնակչության մեջ, միաձույլ ու հավաքական ուժ չէր, հետեւաբար, սեփական ուժով չէր կարող դա անել: Պատմաբանը միաժամանակ պարզաբանում է, որ քրիստոնյա շատ ժողովուրդներ պատմական որոշ իրադրությունում իրենց ազատությունը եւ անկախությունը ձեռք են բերել մեծ տերությունների միջամտության շնորհիվ²³:

Այստեղ է, որ տեղի է ունեցել «մեծերի» եւ «փոքրերի» շահերի համընկնում: Առնվազն ամբարտաւանություն է նրանց մեղադրել «պրիմիտիվության» կամ «քծնանքի» մեջ: Նրանք լավ են հասկացել մեծ տերությունների քաղաքականության ինչպես բացասական, այնպես էլ դրական հետեւանքները, երբեք չեն հակադրել «սեփական» եւ «երրորդ» ուժերը եւ անհրաժեշտ են համարել, եթե այդ հնարավորությունը եղել է, դիմել են մեկին, եւ մյուսին: Այսպիսին է պատմաբանի եզրակացությունը²⁴:

Մ. Ներսիսյանը հատուկ ուշադրություն է դարձնում այն վերաբերմունքին, որ ռուս մտավորականությունը ցուցաբերել է 1894-1896 թթ. տեղի ունեցած հայոց ողբերգության նկատմամբ:

Իր հոդվածներից մեկում²⁵ Մ. Ներսիսյանը ներկայացնում է ռուս գիտնականների, հասարակական-քաղաքական գործիչների, գրողների դիրքորո-

22 Մ. Ներսիսյան, Հայկական հարցի ծագումը եւ մեծ տերությունները, «ՊԲՀ», 1999, թ. 1, էջ 104:

23 Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 818, ց. 1, գ. 278, թ. 113, տե՛ս նաեւ Մ. Ներսիսյան, Պատմության կեղծարարները, էջ 97:

24 Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 818, ց. 1, գ. 278, թ. 113-114, տե՛ս նաեւ Մ. Ներսիսյան, նշվ. աշխ., էջ 97-98:

25 ՀԱԱ, ֆ. 818, ց. 1, գ. 256, թ. 172-187, նաեւ գ. 274, տե՛ս նաեւ Մ. Ներսիսյան, Արեւմտահայերի կոտորածները եւ ռուս մտավորականությունը 1894-1896 թվականներին, «ՊԲՀ», 1997, թ. 1, էջ 15-24, տե՛ս նաեւ Նույնի՝ Պատմության կեղծարարները, էջ 151-163:

շուրը: Այդ տեսակետից նա բարձր է գնահատում 1896 թ. Մոսկվայում նրանց ջանքերով լույս տեսած, արեւմտահայության կոտորածներին նվիրված հոդվածների եւ այլ նյութերի արժեքավոր ժողովածուն²⁶:

Ժողովածուի առաջաբանը գրել է Մոսկվայի համալսարանի միջազգային իրավունքի ամբիոնի վարիչ, պրոֆեսոր, կոմս Լ. Կամարովսկին: Նա ընդգծել է, որ «հայերի, հույների ու այլ քրիստոնյա ժողովուրդների ազատագրական պայքարի դրդապատճառը Օսմանյան կայսրությունում տիրող բռնապետական ծանր լուծն էր», ապա նշել, որ «եւրոպական մեծ տերությունները չօգնեցին հայերին, այդ պետք է անի մեր հայրենիքը՝ Ռուսաստանը»²⁷:

Մ. Ներսիսյանը մեծ տեղ է հատկացնում Մ. Ռուլեն-Ժեկմենի, Մակոլմ Մակկոլի, Էմ. Դիլոնի, Ֆր. Գրինի՝ ժողովածուում հրատարակված աշխատություններին՝ հիմնավորելով, որ միջազգային համբավ ունեցող այս հեղինակների ուսումնասիրություններում տեղ գտած փաստառատ նյութերն անհերքելի վկայություններ են հայկական կոտորածների վերաբերյալ:

«Հայաստանը, հայերը եւ միջազգային պայմանագրերը» արժեքավոր ուսումնասիրության մեջ բելգիացի իրավագետ Մ. Ռուլեն-Ժեկմենը ուշադրություն է դարձրել Հայկական հարցին: Մ. Ներսիսյանը հավանություն է տալիս հեղինակի այն կարծիքին, ըստ որի՝ արեւմտահայերի ճակատագրում բացասական դեր է խաղացել անգլիական կառավարությունը: Վերջինս վարում էր հակառուսական քաղաքականություն եւ պաշտպանում սուլթանական պետությանը²⁸:

Նույն միտքն է արտահայտված անգլիացի հեղինակ Մ. Մակկոլի «Անգլիայի պատասխանատվությունը Հայաստանի նկատմամբ» հոդվածում, ինչը վկայակոչում է Մ. Ներսիսյանը: Այնտեղ բերված փաստերը վկայում են թուրքական ծանր լծի տակ գտնվող հայերի ողբերգական վիճակի մասին:

Հեղինակը հայկական կոտորածների մեղավոր է ճանաչում սուլթան Աբդուլ Համիդին: Նա էր, որ դեռեւս 1890 թ. ծրագիր մշակեց քրիստոնյա բնակչությանը ոչնչացնելու վերաբերյալ: Ինչպես Մ. Ներսիսյանն է նկատում, նա եւս ժխտել է այն հերյուրանքը, որ իբր հայերի կազմակերպած ապստամբություններն են կոտորածների պատճառը, նշել, որ հայերի ապստամբություն կոչվածը միայն առասպել է: Նա ուշագրավ է համարում այն եզրակացությունը, որ կատարել է անգլիացի հեղինակը. «Օսմանյան բռնապետության գլխավոր պաշտպանը անգլիական կառավարությունն է: Եթե վերջինս ցանկանար,

26 Stén Положение армян в Турции до вмешательства держав в 1895 году, М., 1896:

27 Stén ՀԱԱ, ֆ. 818, ց. 1, գ. 256, թ. 172-173, 187, 188, տե՛ս նաեւ Մ. Ներսիսյան, Պատմության կեղծարարները, էջ 152:

28 Stén ՀԱԱ, ֆ. 818, ց. 1, գ. 256, թ. 173-174, 188-189, տե՛ս նաեւ Մ. Ներսիսյան, նշվ. աշխ., էջ 152:

ապա սուլթան Աբդուլ Համիդը ստիպված կլիներ իրագործել խոստացված բարեփոխությունները Արեւմտյան Հայաստանում»²⁹:

Մ. Ներսիսյանը բարձր է գնահատում իռլանդացի լրագրող Է. գիտնական Էմ. Դիլոնի «Գործերի վիճակը Թուրքահայաստանում» վերնագրով հոդվածը, որն առաջին անգամ տպագրվել է 1895 թ. անգլերեն, այնուհետև ռուսերեն՝ վերոնշյալ ժողովածուում՝ համընդհանուր ուշադրություն ու կարեկցանք հարուցելով արեւմտահայերի նկատմամբ: Էմ. Դիլոնը մի քանի տարի ապրել է Ռուսաստանում, եղել է արեւելյան լեզուների մագիստրոս Պետերբուրգի համալսարանում, տիրապետել ռուսերենին, ֆրանսերենին, գերմաներենին եւ հայերենին՝ գրաբարին: Չորս տարի արեւելագիտություն է դասավանդել Խարկովի համալսարանում: Այդ ընթացքում էլ նա անգլերեն է թարգմանել Եղիշեի՝ Վարդանանց պատերազմին նվիրված գիրքը:

Որպես լոնդոնյան թերթի թղթակից՝ նա 1895 թ. գնաց Թուրքիա՝ տեղում անձամբ ստուգելու ու պարզելու հայկական կոտորածների մասին տարածված լուրերը: Նշենք, որ թուրքական իշխանությունները խուսափում եւ ձգտում էին թույլ չտալ օտարագիներին այցելել Մասուն, բայց Էմ. Դիլոնը, վտանգի ենթարկելով իր կյանքը, գնաց Արեւմտյան Հայաստան, այցելեց Մասունի շատ գյուղեր: 1895 թ. ապրիլի 3-ին նա մտավ Մասուն, երբ դեռ ծխում էին հրդեհված գյուղերը, եւ սասունցին հողին չէր հանձնել գոհերին, գրեց 25 նամակ-թղթակցություն, որոնք տպագրվեցին «Daily telegraph» թերթում: Իր նամակներից մեկում, որը վերնագրված է «Հայերին բնաջնջելու պաշտոնական քաղաքականությունը», Էմ. Դիլոնը գրում է, որ «Հայաստանը հայաթափելու քաղաքականությունը այնպիսի ծավալներ ունի, որ եւս մեկ կամ երկու տարի ու Եւրոպան կհայտնվի այն իրողության առջեւ, երբ հայ տարրի թիվը չափազանց կրճատված լինելու պատճառով նրա համար առանձին բարենորոգում մտցնելը դառնում է անիմաստ»³⁰:

Թաքցնելով իր ճանապարհորդության նպատակը եւ հնարավոր վտանգը, Էմ. Դիլոնը գրուցել է դեպքերի ականատեսների, եւ անգամ այն մարդկանց հետ, ովքեր իրագործել այդ ոճրագործությունը: Նա հավաքել է հայ բնակչության զանգվածային կոտորածների կազմակերպման մեջ թուրքական կառավարության ոճրագործությունը հաստատող հավաստի տեղեկություններ եւ հրապարակել դրանք: Բնաջնջման եւ Հայկական հարցի լուծման քաղաքականությունը նա որակել է որպես ծաղրուծանակ քաղաքակրթության նկատ-

29 ՀԱԱ, ֆ. 818, ց. 1, գ. 256, թ. 174-175, 189-190, տե՛ս նաեւ Մ. Ներսիսյան, նշվ. աշխ., էջ 153:

30 ՀԱԱ, ֆ. 818, ց. 1, գ. 256, թ. 174, 190, տե՛ս նաեւ Է. Դիլոն, Իրավիճակը Թուրքահայաստանում, Երևան, 1997, էջ 10:

մամբ. «Այժմ ապացուցված է, որ Սասունի կոտորածը եղել է Բ. Դռան կանխամտածված գործը եւ նախապատրաստվել է խնամքով ու ի կատար ածվել անգթորեն...», - գրել է նա³¹:

Շարունակելով իր միտքը՝ Էմ. Դիլոնը մեջբերել է օտարերկրացի թուրքասեր պետական մի գործչի վկայություն, ըստ որի՝ «թուրքական տիրապետությունը Հայաստանում կարելի էր ճիշտ բնորոշել որպես կազմակերպված ավագակություն, օրինականացված սպանություն եւ վարձատրվող անբարոյականություն»³²:

Այնուհետեւ խոսելով Արեւմտյան Հայաստանում տիրող իրավիճակի մասին՝ Էմ. Դիլոնը պատկերավոր գրել է. «Սասունի կոտորածը սահմնեցրեց ամենասառը սրտերն անգամ: Բայց այս ջարդը երկնային ողորմածություն էր՝ համեմատած այն դժոխային արարքների հետ, որոնք կատարվում են տարվա յուրաքանչյուր շաբաթ եւ յուրաքանչյուր ժամ: Սովալլուկ երեխաների սրտակեղեք հեծեծանքներ, ծերունիների հառաչանքներ, որոնց վիճակվել է տեսնել այնպիսի բաներ, որ նկարագրել չի լինի, բռնաբարվող աղջիկների ու նրբին մանկիկների սարսափելի ճիչեր, մայրերի ողբ, որոնք իրենց զավակներից զրկվել են այնպիսի ոճրագործ եղանակներով, որոնց համեմատությամբ սպանությունը բարերարություն կլիներ, կանանց անմարդկային ծղրտոցներ, որոնք զավարվում են վագերի տակ...

Այսպիսին են այն գործերը, որոնց համար մենք բարոյական պատասխանատվություն ենք կրում...»³³: Նա գրել է հենց այն ոճրագործությունների մասին, որոնք դեռ շարունակվել են կոտորածներից մեկ տարի անց, գտել, որ այդ հանցագործությունների համար բարոյական պատասխանատվությունն ընկնում է թուրքասեր Անգլիայի վրա: «Նա չի մոռացել նշել, որ, ի տարբերություն Մեծ Բրիտանիայի, Ռուսաստանը հայերի նկատմամբ վարել է բարեկամական եւ հովանավորող քաղաքականություն: Ինչպես տեսնում ենք, Էմ. Դիլոնը հանդես եկավ որպես ազնիվ, մարդասեր, իսկական քաղաքացի ու սկզբունքային գիտնական», - եզրակացնում է Մ. Ներսիսյանը³⁴:

Ժողովածուի մեջ զետեղված է ամերիկյան միսիոներ Ֆ. Գրինի «Հայկական ճգնաժամը եւ թուրքերի տիրապետությունը» աշխատությունը, որը նվիրված է 1894 թ. Սասունի կոտորածների գոհերի հիշատակին: Նա աշխատել է Կ.

31 ՀԱԱ, ֆ. 818, ց. 1, գ. 256, թ. 174, 190, տե՛ս նաեւ «Հայերի ցեղասպանությունը Օսմանյան կայսրությունում», էջ 87, տե՛ս նաեւ Է. Դիլոն, նշվ. աշխ., էջ 10-11:

32 ՀԱԱ, ֆ. 818, ց. 1, գ. 256, թ. 175, տե՛ս նաեւ Է. Դիլոն, նշվ. աշխ., էջ 11:

33 ՀԱԱ, ֆ. 818, ց. 1, գ. 256, թ. 174, 190, տե՛ս նաեւ «Հայերի ցեղասպանությունը Օսմանյան կայսրությունում», էջ 98, տե՛ս նաեւ Է. Դիլոն, նշվ. աշխ., էջ 12:

34 ՀԱԱ, ֆ. 818, ց. 1, գ. 256, թ. 175, տե՛ս նաեւ Մ. Ներսիսյան, Պատմության կեղծարարները, էջ 153-154:

Պոլսում, Վանում եւ Արեւմտյան Հայաստանի շատ վայրերում, լսել Սասունից փախած հայերի, ականատեսների պատմածները: Ֆ. Գրինը գրել է, որ այդ ահավոր կոտորածների մեջ հայերը, չունենալով այլ ելք, դիմում էին գեների եւ զոհվում արժանավայել ձեռով՝ հանդուգն խիզախությամբ: Մ. Ներսիսյանը կարեւորում է այն հանգամանքը, որ ամերիկյան միսիոները նույնպես ժխտել է այն կարծիքը, թե իբր կոտորածների պատճառը իրենք՝ հայերն էին³⁵:

Վերոնշյալ ժողովածուի սկզբում գետեղված է անգլիացի լիբերալների առաջնորդ Վ. Գլադստոնի ճառը, որն արտասանվել է 1895 թ. հուլիսի 26-ին՝ Չեսթերի հանրահավաքի ժամանակ: Դատապարտելով «կարմիր սուլթան» Աբդուլ Համիդի վայրագությունները եւ ջերմ խոսքեր հնչեցնելով հայերի հասցեին՝ անգլիացի հանրահայտ պետական գործիչը, անդրադառնալով Սասունի սարսափելի կոտորածին, ասել է. «Ով անձամբ ծանոթանա փաստերին, կհամոզվի, որ մարդկային լեզվի ուժը հազիվ թե ի գործ լինի նկարագրելու այն, ինչ իրականում տեղի է ունեցել ու տեղի է ունենում, եւ որ չափազանցությունը, անգամ եթե մենք հակված էլ լինեինք դրան, մեր ուժերից վեր կլինեին...»³⁶:

«Հայկական հարցը Թուրքիայում» հոդվածում Գր. Դիելը (Գր. Ջանշյան) մերժել է վճռականորեն հանդես եկել ռուս հայապաշտ մի շարք հետադեմ պարբերականների դեմ՝ համոզված լինելով, որ Ռուսաստանը պետք է օգնի հայ ժողովրդին, որովհետեւ կար դրա նախադեպը, այն է՝ բալկանյան ժողովուրդների ազատագրումը օսմանյան ծանր լծից:

Մ. Ներսիսյանը բարձր է գնահատում նաեւ 1897 թ. դարձյալ Մոսկվայում լույս տեսած հոդվածների մյուս ժողովածուն³⁷: Հարուստ ու բազմաբովանդակ այդ հատորի խմբագիրն էր հայ անվանի հասարակական գործիչ Գրիգոր Ջանշիելը (Ջանշյան), որին զգալի չափով օգնել է ռուս գիտնականների, գրողների, հրապարակախոսների մի ամբողջ խումբ:

Իրավացի է Մ. Ներսիսյանը, որ նրանց հաջողվել էր արեւմտահայերի ծանր վիճակի մասին տեղյակ պահել ռուս ընթերցողին եւ բողոքի ձայն բարձրացնել թուրք ջարդարարների դեմ: Մատնանշվում է ռուս անվանի հրապարակախոս Վ. Գոլմստերնի «Հայ եղբայրներ» հոդվածը: Այնտեղ խոսվել է Անգլիայի հակահայկական քաղաքականության մասին, ընդգծվել այն, որ հայ ժողովրդին իրական օգնություն ցույց կտա միայն Ռուսաստանը:

Վ. Գոլմստերնի երկրորդ հոդվածը նույնպես գետեղված է ժողովածուում, որի հիմքում ընկած են ամերիկյան միսիոներներ Ռիմոն Էլ Զեյն Հարիս ամուսինների անգլերեն հրատարակած գրքի նյութերը: 1896 թ. շրջե-

35 Տե՛ս ՀԱՄ, ֆ. 818, ց. 1, գ. 256, թ. 175, 191, տե՛ս նաեւ Մ. Ներսիսյան, նշվ. աշխ., էջ 154:

36 ՀԱՄ, ֆ. 818, ց. 1, գ. 256, թ. 175, 191, տե՛ս նաեւ «Հայերի ցեղասպանությունը Օսմանյան կայսրությունում», էջ 99, տե՛ս նաեւ Մ. Ներսիսյան, նշվ. աշխ., էջ 154:

37 «Братская помощь пострадавшим в Турции армянам», М., 1897.

լով Արեւմտյան Հայաստանում, նրանք, որպէս ականատես, պատմում են թուրքական ոճրագործությունների մասին: Վ. Գոլմատրեմը, ելնելով այդ փաստերից, Ուրֆայում տեղի ունեցած չարագործությունների մասին գրել է. «Զարդերը կազմակերպվել են պարբերաբար, զինվորների մի խումբ սպանում էր տղամարդկանց քաղաքի կենտրոնական թաղամասում, երկրորդ խումբը հետապնդում էր կանանց եւ երեխաներին, վերջապէս, երրորդ խումբը թալանում էր դատարկ տները: Թուրքերը ձգտում էին սպանել 10 տարեկանից բարձր արական սեռի բոլոր մարդկանց»³⁸:

Ըստ ամերիկյան միսիոներների վկայությունների՝ նման գազանություններ են տեղի ունեցել նաեւ Մուշում, Վանում, Բիթլիսում, Զեյթունում եւ ամբողջ Փոքր Ասիայում:

Հարուստ նյութեր են պարունակվում ժողովածուի երկրորդ մասում: Այնտեղ կան հայկական, ռուսական, ֆրանսիական ու գերմանական աղբյուրներ, որոնցից Մ. Ներսիսյանը մատնանշում է երկուսը: Գերմանացի մարդասեր Յոհաննես Լեփսիուսը երկար տարիներ Օսմանյան կայսրության հայերի վիճակի մասին փաստեր է հավաքել եւ ուսումնասիրել: 1896 թ. Բեռլինում լույս տեսավ նրա առաջին գիրքը՝ «Հայաստանն ու Երուսալան», որտեղ բազմաթիվ վավերագրական տեղեկություններ էին հավաքված 1894-1896 թթ. հայկական կոտորածների մասին³⁹:

Իր մտքերը հիմնավորելու համար Մ. Ներսիսյանն օգտագործել է 1897 թ. Փարիզում հրապարակված ֆրանսիական կառավարության պաշտոնական վավերագրերը, որոնք պարունակում են հարուստ տվյալներ հայկական կոտորածների մասին: Նա շեշտում է, որ Ֆրանսիայի արտաքին գործերի նախարար, թուրքամետ Գ. Հանոտոն, խոսելով Տրապիզոնում 1895 թ. հոկտեմբերին տեղի ունեցած ջարդերի մասին, խոստովանել է, որ ջարդերը ղեկավարում էին թուրքական իշխանության ներկայացուցիչները⁴⁰:

Մ. Ներսիսյանը կարեւոր նշանակություն է տալիս ժողովածուում հրապարակված Լ. Տոլստոյի՝ Գ. Զանշյանին ուղղված նամակին, որտեղ ռուս աշխարհահռչակ գրողը ողջունել է ժողովածուի հրատարակությունը եւ այն քայլերը, որ կատարվում էին ողբերգական վիճակում գտնվող արեւմտահայությանն օգնելու համար⁴¹:

Պատմաբանը կարեւորում է, որ ժողովածուի խմբագրությունը, բացի իր հիմնական խնդրից՝ բողոքել հայկական կոտորածների դեմ, նպատակ ուներ

38 ՀԱԱ, ֆ. 818, ց. 1, գ. 256, թ. 179, տե՛ս նաեւ Մ. Ներսիսյան, Պատմության կեղծարարները, էջ 156:

39 Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 818, ց. 1, գ. 256, թ. 179, 194, տե՛ս նաեւ Մ. Ներսիսյան, Պատմության կեղծարարները, էջ 157-158:

40 Անդ:

41 Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 818, ց. 1, գ. 256, թ. 179, 195, տե՛ս նաեւ Մ. Ներսիսյան, նշվ. աշխ., էջ 157:

ստեղծել հետաքրքիր բովանդակությամբ մի գիրք, որի վաճառքից ստացած գումարը տրամադրվել որք երեխաներին ու մյուս հայ սովյալներին: Այդ խնդիրը նույնպես լուծվել է հաջողությամբ: 1898 թ. հուլիսին գրքի վաճառքից գոյացած գումարը կազմել է մոտ 30000 ռուբլի (ռսկով), որից շուրջ 16 000-ը փոխանցվել է Կ.Պոլսի ռուսական դեսպան Ա. Նելիդովին, որն էլ տրամադրել է Կ. Պոլսի հայոց պատրիարքին, ում խնամքին էին հանձնված մոտ 30000 որբեր⁴²:

Նշենք բնորոշ մի հանգամանք եւս: Ժամանակի հայ մամուլը՝ «Մշակը», «Հնչակը» եւ այլն, գրել են, որ ռուս շատ մտավորականներ հանդես են եկել հայ ժողովրդի պաշտպանությամբ: Եւ ի պաշտպանություն արեւմտահայերի՝ արտահայտել են իրենց բողոքը հայ ժողովրդի դահիճների դեմ եւ տպագրել հոդվածներ ռուսական մի շարք թերթերում եւ հանդեսներում:

Մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում Մ. Ներսիսյանի հաղորդումն այն մասին, որ ողբերգական վիճակում գտնվող արեւմտահայությանը զգալի օգնություն ցույց տվեցին նաեւ Ռուսաստանի պաշտոնական շրջանները: Վկայակոչելով 1897 թ. դեկտեմբերի 11-ին Նիկոլայ 2-րդ կայսեր ստորագրած հրամանագիրը՝ ըստ որի՝ ամբողջ երկրում անցկացվեց հանգանակություն՝ հայ գաղթականներին նյութական ու բարոյական օգնություն կազմակերպելու համար, Մ. Ներսիսյանը նշում է, որ այդ բարեկամական ավանդույթը շարունակվեց նաեւ Մեծ եղեռնի տարիներին⁴³:

Այս խոսուն կռվաններով էլ նա հակահարված է տալիս արեւմտյան պատմագիտության մեջ իշխող այն տեսակետին, թե իբր ցարական կառավարությունն ու ռուս մտավորականությունն անտարբեր են եղել արեւմտահայերի ողբերգության նկատմամբ: Արժանի հակահարված են ստանում նաեւ այն հեղինակները, ովքեր հայկական կոտորածների գործում հավասարաչափ մեղավոր են համարում թուրքիային եւ ցարական Ռուսաստանին, ինչը, Մ. Ներսիսյանի կարծիքով, արտառոց, սխալ տեսակետ է: Փաստերը, ինչպես տեսնում ենք, հակառակն են ապացուցում:

Այսպիսով՝ սուլթան Աբդուլ Համիդ 2-րդը, խուսափելով բարենորոգումներից, տեղորոքն նախապատրաստեց եւ ԺԹ. դարի 90-ական թվականներին արեւմտյան տերությունների թողտվությամբ իրականացրեց արեւմտահայության զանգվածային կոտորածներ: Ի դեպ, ակադեմիկոս Մ. Ներսիսյանն այն նույնպես որակում է որպես ցեղասպանություն:

42 Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 818, ց. 1, գ. 256, թ. 180, 181, 182, 196-197, տե՛ս նաեւ Մ. Ներսիսյան, նշվ. աշխ., էջ 159:

43 Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 818, ց. 1, գ. 256, թ. 181-182, 198, 199-200, տե՛ս նաեւ Մ. Ներսիսյան, Պատմության կեղծարարները, էջ 160-161:

РЕЗЮМЕ

Рассматривая период, предшествующий армянской резне 90-ых годов 19-ого столетия и обсуждая предисторию, академик Мкртыч Нерсисян приходит к выводу, что армянский вопрос возник в условиях невыносимого национального и социального гнета, грабежа и варварской резни и стал предметом дипломатических игр Великих Держав.

Следовательно, Армянский вопрос, который стал международным благодаря 61-ой статье Берлинского конгресса, по существу был брошен на произвол судьбы. Турция отвергла все предложения относительно реформ и нашла наилучший и кратчайший путь избежать его путем физического уничтожения армян.

Таким образом, султан Абдул Гамид 2-ой, избегая реформ, лихорадочно подготовил и попустительством Великих держав осуществил массовую резню армян.

SUMMARY

Coming to the previous time of the Western Armenian massacres of the 1890s and giving the prehistory, academician M. Nersisyan comes to the conclusion, that The Armenian Issue originated in the conditions of unbearable national and social pressure, of robbery and barbarian massacres and became a subject of diplomatic games of the Great Powers.

Hence, The Armenian Issue, which became international at Berlin Congress /art. 61/ was left to its own fate. Turkey turned down all the suggestions about reforms and found the best and the shortest way to avoid it: the Armenians' physical destruction.

Thus, avoiding the reforms, sultan Abdul Hamid II rapidly prepared and having the Great Powers' connivance in the 1890s fulfilled the Armenians' mass pogroms. By the way, M. Nersisyan calls it "genocide" too.

ԼՈՒՍԻՆԵ ՂԱՄՈՅԱՆ

ԴԱՐՁՎԱԾԱՅԻՆ ՄԻԱՎՈՐՆԵՐԸ ԵՐԵՒԱՆԻ
ԽՈՍԱԿՑԱԿԱՆ ԼԵԶՎՈՒՄ¹

Երեւանի խոսակցական լեզվի բառապաշարի ամենաբնորոշ շերտը դարձվածաբանությունն է: Դարձվածային միավորները առօրյա ժողովրդախոսակցական լեզվին բնորոշ բառային միավորներ են, որոնց միջոցով դրսևորվում է յուրաքանչյուր ժողովրդի ազգային լեզվամտածողությունը, արտահայտվում տվյալ ժողովրդի բարքերն ու սովորույթը, կենցաղն ու ապրելակերպը: Դրանք, լինելով նաեւ լեզվի պատկերավորման միջոցներ, խոսքին հաղորդում են պատկերավորություն, հուզական երանգավորում, միաժամանակ նպաստում խոսքի սեղմությանն ու հակիրճությանը: Նույնիսկ գեղարվեստական լեզուն այնքան հարուստ չէ դարձվածքներով, որքան խոսակցականը, որն հատկանշվում է ժողովրդի մտածողությունը հարազատորեն, ամենայն նրբությամբ արտահայտելու կարողությամբ:

Իրենց կառուցվածքով եւ իմաստային յուրահատկություններով դարձվածային միավորներն առնչվում են բառակապակցություններին եւ նախադասություններին, սակայն ի տարբերություն սովորական բառակապակցությունների, որոնք ստեղծվում են խոսելու պահին, դարձվածքները պատրաստի, կայուն կապակցություններ են, որոնց բաղադրիչները վերաիմաստավորված են, այսինքն՝ դրանցից յուրաքանչյուրն այդ կապակցության մեջ չի պահպանում իր բառային, բառարանային բուն իմաստը եւ ձեռք է բերում նոր նշանակություն, ինչպես՝ *«Չվաճեղի սիրուն թալի պոչն են լիզում»*, *«Ի՞նչ ես պոչ խաղացնում»*, *«Առաջ քո ծառը ջրի, հետո ուրիշի»*, *«Մեփական յուղի մեջ տապակվել»* եւ այլն:

Սույն հոդվածում ընդգրկել ենք Երեւանի խոսակցական լեզվից գրի առնված բազմաթիվ դարձվածային միավորներ, որոնք գործածում են տարբեր տարիքի եւ տարբեր սեռի բնակիչներ՝ առանց բացառության:

1 Հետազոտությունն իրականացվում է ՀՀ ԿԳՆ ԳՊԿ-ի կողմից տրամադրվող ֆինանսական աջակցության շնորհիվ՝ 13YR-6B0006 «Երեւանի խոսակցական լեզուն» գիտական թեմայի շրջանակներում:

Այսպիսով՝ դարձվածային միավորները, մեծ ընդհանրություններ ունենալով բառերի հետ, որպես լեզվական առանձին միավորներ՝ ունեն նաեւ բավական տարբերություններ, հատկապես նկատելի է այն հանգամանքը, որ դրանցից շատերն ունեն առկա ստորոգման հատկանիշներ, ինչպես՝ **«Գլխի տակ փափուկ բարձ դնել»**, **«Վանքի հավերն ուտել»**, **«Հոր հարսանիքը միտը բերել»**, **«Մեջներով սեւ կատու անցնել»**, **«Երկու ոտքը մի մաշիկ դնել»** եւ այլն:

Խոսքի պատկերավորության եւ արտահայտչականության համար յուրաքանչյուր ոք աշխատում է գործածել առավել մատչելի, առօրեական բառեր, իսկ այդպիսի բառերն ամենից առաջ մարմնի մասերի անուններն են, ինչպես՝ **սիրտը բաց, գլուխը յուղել, գլուխը քարովը տալ, քիթը կախել, քթից բերել, աչքից ընկնել, աչքի պոչով նայել, սկանչը ծանր, աչքը ծակ, խելքը գլխին, ձեռից գնալ, ձեռքերը լվանալ, վիզ ծռել** եւ այլն: Նման դարձվածքները կենդանացնում են մեր լեզուն, թեեւ գրական լեզվի մեջ մեծ տեղ չունեն: Կան բանավոր խոսակցական լեզվի դարձվածային միավորներ էլ, որոնք գերազանցապես առօրյա բանավոր խոսքում են գործածվում, ինչպես՝ **թրեւ գալ, խելքին փչել, ձեռից գնալ, լեղին ցամաքել, ոտ ու ձեռ ընկնել, սրտից արյուն կաթել** եւ այլն: Այդպես նաեւ՝ հաճախակի գործածվող դարձվածային միավորներից են՝ **ձեռքերը ծալած նստել, ջրի ճամփա դարձնել, քարը փեշից թափել, ջրի երես դուրս գալ, ծայրը ծայրին հասցնել, խոսքը կտուրը գցել, քամի անել, հոգին հանել, գլուխ պահել, խելքը գլուխը հավաքել** եւ այլն: Ժողովրդախոսակցական լեզվին բնորոշ դարձվածային արտահայտություններից են՝ **«Հա կասեմ, հա կասի, ապո՛ւ, գյազարը քանի՞ս ա»**, **«Լավ էր, չէ՛, իրա ծառը ջրեց, շլանգը հավաքեց»**:

Գործածվում են նաեւ այնպիսի դարձվածային միավորներ, որոնք խիստ ազգային երանգավորում ունեն եւ այլ լեզուներով հնարավոր չէ թարգմանել, ինչպես՝ **աչքդ լույս, աչքի ընկնել, երես տալ, խելքը գլուխը հավաքել, աչքով տալ, ձեռք առնել** եւ այլն:

Ինչպես նկատեցինք գրի առնված օրինակներից, Երեւանի խոսակցական լեզվում ամենից տարածվածը երկանդամ կառույցներով դարձվածային միավորներն են, որոնք բաղադրված են տարբեր խոսքիմասային կաղապարներից, ինչպես՝ գոյական+գոյական՝ **«Բա դու ի՞նչ էիր անում, մեխի գլուխ էիր ըտեղ»**, **«Ձեռքի թաշկինակ են սարքել իրանց համար»**, **«Ա՛յ քեզ քան, բերանի ծամոն դառանք»**, **«Քթի ծակ չունե՞ս»**, **«Իմ աչքի փուշն ա էտի»**, **«Մատի փաթաթան են սարքել»**, այդպես նաեւ՝ ածական+գոյա-

կան կաղապարով՝ «**Էտ չոր գլուխը գգվացրեց արդեն**», «**Հերիք ա անպոչ գդալի պես քեզ թուպեն մեկ մեջ գցես**», «**Հին ոսկոր ա, է՛**», «**Մարմանդ գետից վախեցի՛ր**», գույների անվանումների գուգորդումով՝ «**Սեւ օրերդ եկան**», «**Էն սեւ ագռավը՞**» (մարդու համար)», «**Կանաչ ճանապարհ ենք քեզ մաղթում**», «**Կարմիր խնձորը քերեցին**», կամ՝ գոյական+ածական՝ «**Վա՛յ, քու կողը ինչ հաստ ա**», «**Գրպանը ծակ ու՛ր պիտի գնա**», «**Աջքը շոռ մարդ ա էտի**», այդպես նաեւ՝ «**մեջքը պինդ**», «**ձեռքը ծանր**», «**աչքը ծակ**», «**շունչը ծանր**», «**երեսը պինդ**» եւ այլն, թվական+գոյական՝ «**առաջին քայլ**», «**երրորդ ձեռք**», «**յոթերորդ երկինք**», «**երկու խոսք**», «**չորս պատ**» եւ այլն, դերբայ+գոյական՝ «**կոտորած տաշտակ**», «**տաշած քար**», «**թրջած հավ**», «**հալած յուղ**», «**վառելու ապրանք**», «**թափելու բան**», գոյական+դերբայ՝ «**ձեռքերը ծալած**», «**քթերը կախած**», «**աշխարհ տեսած**», «**առու թռած**», «**լոբի կերած**», «**կապը կտրած**», «**գլխին Էկած**», «**թրով կպցրած**», «**գետնին կպած**», «**թոկից փախած**», «**քթից թռած**», «**թելից կախված**», «**թուղթ մրտոող**», «**աչք ծակող**», «**ձեռք բռնող**», «**լավ ուտող**» եւ այլն: Հաճախ գործածվում են այնպիսի երկանդամ կառույցներ, որոնց բաղադրիչները միմյանց նկատմամբ համազոր են, ինչպես՝ «**աղ ու հաց**», «**թուղթ ու գիր**», «**հաց ու պանիր**», «**խաղ ու պար**», «**թեւ ու թիկունք**» եւ այլն: Հաճախ նման կառույցների բաղադրիչները լինում են ածականներ՝ «**Հաստ ու բարակ մի գինն ունի**», «**Կոշտ ու կոպիտ բան ա, հե՛ջ լավը չի**», «**Թանկ ու կրակ տվել առել ես, որ ի՛նչ**» եւ այլն: Երբեմն էլ բաղադրիչները դերբայներ, ածականներ ու գոյականներ են լինում եւ գրվում են գծիկով, ինչպես՝ «**Անող-դնող աղջիկ ա**», «**Պակաս-պռատ բաներ շատ ունի**», «**Գործդ կիսատ-պռատ ես արել**», «**Էնքան երկար-բարակ խոսեց, զայլեւ գնաց**», «**Չէ՛, մեծ ա տարիքով, բայց դե իրա ոտով-ձեռով մարդ ա**», «**Ինձ աչքով-ունքով ա անում**» եւ այլն: Թվական+գոյական կառույցով հաճախակի գործածվող դարձվածային միավորներից են մի բառով բաղադրվածները, որոնցում վերջինս ոչ թե թվականի, այլ քչության, փոքրության իմաստ ունի, ինչպես՝ **մի բուռ**, **մի թիզ**, **մի մատ** եւ այլն: Որոշ կապակցություններում էլ **մի** թվականն արտահայտում է նմանության իմաստ, ինչպես՝ «**Մի խելքի մարդիկ էք**», «**Երկուսս էլ մի մոքի ենք**», «**Էնքան նման էին իրար, ոնց որ մի խնձոր լինեին**»: Կապերով ու կապական բառերով ածականական ԴՄ-ները հիմնականում գործածում են համեմատությունների ժամանակ, երբ ասելիքը ցանկանում են ավելի պատկերավոր դարձնել, ինչպես՝ «**Եղունգի չափ բան**

ա», *«Մարի պես տղամարդ ա», «Մազերիս չափ դարդ եմ տեսել», «Մամ ջան, քեզ երկնքի աստղերի չափ եմ սիրում»* եւ այլն:

Եռանդամ կառույցներից տարածված են հետեւյալ ԴՄ-ները՝ *«Ինչի՞, դու վերին արտի ցորեն ե՞ս»*, *«Իսկական աչքի սուրմա թռցնող ա»*, *«Կուպեկի համար մեռած ա»*, *«Էս կարկուտի տակ ընկած կոշիկներն ինչի՞ ես հագել»*, *«Էս էրեխեն ուղտի ականջում քնած ա»*, *«Էս մեքենան իր դարն ապրած ա արդեն»*, քառանդամ կառույցներից՝ *«Լա՛ւլ, ոչի՛նչ, ջրի բերած, ջրի տարած»*, *«Հագիւլ մի կտոր հացի տեք էղաւ»*, *«Մեկի պոչը մյուսի տակն ա»*, *«Մի քոռ կուպեկի համար իրար են ուտում»*, *«Մի փոր հացի համար ինչ ասես կանի»*, *«Հացը գլխին հառած էղաւ»* եւ այլն:

Կան նույնիսկ հնգանդամ կառույցներով ԴՄ-ների գործածության օրինակներ, ինչպես՝ *«Էտի սատանից յոթ օր առաջ ա ծնվել»*, *«Իր բերնի համը լավ գիտի»*, *«Մի քոռ կուպեկի խելք չունես»*, *«Մի ձեռքով երկու ձմերուկ ա ուզում բռնի»* եւ այլն:

Որքան քիչ են ԴՄ-ների բաղադրիչները, այնքան շատ ու գործուն են այդպիսի դարձվածքները, ինչքան շատանում է կառույցի բաղադրիչների թիվը, այնքան քիչ ու պակաս գործուն են դառնում դրանք, որի պատճառը, մեր կարծիքով, մի կողմից՝ խոսքի համառոտության, հակիրճության, արագ արտաբերման ձգտումն է, մյուս կողմից՝ մարդու հիշողության մեջ լավ են պահվում ու հեշտությամբ մտաբերվում ավելի կարճերը:

Դարձվածային միավորների կազմության գործում ամենից առաջ վճռական նշանակություն ունեն տվյալ լեզվի բառային կազմի իմաստային հարստություններն ու բառակազմական հնարավորությունները: Հետեւաբար հասկանալի է, որ ավելի շատ դարձվածներ կազմելու հնարավորություններ ունի այն լեզուն, որի բառերը ավելի հարուստ բազմիմաստությամբ են օժտված. մի հատկանիշ, որը շատ բնութագրական է հայերենին: Հայերենի դարձվածային հարուստ ֆոնդին մեծապես նպաստում են հատկապես հարադրավոր կազմությունները:

Դարձվածային միավորները, լինելով տարակազմ կառույցներ, իրենց թե՛ ձեռով եւ թե՛ իմաստով շատ են նմանվում հայերենի հարադրություններին եւ շատ հաճախ նույնանում են հարադրական բայերին: Դրանք իրարից տարբերակելը բավականին դժվար է, որովհետեւ հարադրական բայերի մի մասը, դարձվածային արժեք ձեռք բերելով, վերածվել է դարձվածային միավորների, իսկ մյուս մասը՝ ոչ:

Հայտնի է, որ բայը խոսքի մասերի համակարգում քերականական ամենահարուստ առանձնահատկություններով օժտված խոսքի մասն է եւ խոսքի մեջ ամենակարեւոր դերն է խաղում. այդ նույն հատկանիշներն էլ բայից անցնում են բայական ԴՄ-ներին: Դառնալով դարձվածքի բաղադրիչ, բայն իր իմաստային, բառաքերականական ու գործառական հատկանիշներով է օժտում նաեւ դարձվածային կապակցությամբ, որը ոչ միայն անվանում է գործողությունը, եղելությունը կամ դրությունը, այլեւ արտահայտում է բայերի հետ կապված ամենաբազմազան վերաիմաստավորված հարաբերություններ²: Խոսակցական լեզվում հանդիպող ԴՄ-ներից ամենամեծ հաճախականություն ունեն հետեւյալ բայերը՝ *գնալ՝ ձեռքից գնալ, ուշքից գնալ, գլուխը գնալ, խելքը գնալ*, առնել՝ *երես առնել, լեզու առնել, առաջն առնել*, տալ՝ *թեւ տալ, երես տալ, քամուն տալ*, հանել՝ *խելքից հանել, ճանապարհից հանել*, բերել՝ *խելքի բերել, ձեռք բերել, գլխին օյին բերել*, տանել՝ *գլուխ տանել, տկանքը տանել* եւ այլն:

Հանդիպող բայական ԴՄ-ները բաղկացած են մեկ, երկու, երեք եւ ավելի բաղադրիչներից, ինչպես՝ *թացը չորի հետ վառել, ջանք քոր ընկնել, գետնի տակ անցնել, մեկի ոտքի տակը փորել, փշերի վրա նստել, մատները հետո ուտել* եւ այլն:

Դարձվածքները հաճախ նպաստում են ավելի տեսանելի դարձնելու եւ բացահայտելու առանձին անձանց, կերպարների հոգեվիճակը:

Դարձվածքների միջոցով հաճախ արտահայտում ենք մեր հիացական վերաբերմունքը՝ *ի՛նչ եմ ասել, ասածու կրակ, կրակի կոոր, լսի կոոր*, զարմանքը՝ *այ քեզ բա՛ն, դու մի ասա, բա չես ասի, արի ու տես (որ)*, *ի՛նչ խաբար ա, մեղա Աստծու*, հաճելիությունը՝ *աչքիս վրա, գլխիս վրա, բերանի ջուրը գնալ, փառք Աստծո* եւ այլն: Կան դարձվածքներ էլ, որոնց միջոցով արտահայտում ենք մեր կարեկցանքը՝ *«Խեղճ ու կրակ մարդ ա, թող տանի, ոչի՛նչ»*, *«Էկե՛լ, վիզը ծռել էր, ինչ անէի»*, մտերմիկ ու անմիջական վերաբերմունքը՝ *«Մեր մեջ ասած, վաղը գնալու ա մեր բաժնից»*, *«Խոսքը մեր մեջ, ասեմ, բայց մարդու բան չասես»*, *«Ինչ մեղքս թաքցնեմ, ես եմ արել»*, օրհնանքները՝ *«Ապրի արեւդ»*, *«Մեռնեմ արեւիդ, ո՛նց ես»*, *«Աստված կսիրես, իրան մի ասա»*, *«Տա Աստված, թող քո ուզածով լինի»*, *«Աստված բարին կատարի»* եւ այլն:

Հաճախ դարձվածքների միջոցով խոսողն արտահայտում է իր բացասական վերաբերմունքը խոսքի առարկա հանդիսացող անձի կամ երեւույթի նկատմամբ, ինչպես՝ *արհամարհանք՝ աչքերը չռել, աչքի գրող, մեծ-մեծ*

2 Խ. Բաղիկյան, Ժամանակակից հայերենի դարձվածային միավորները, Երևան, 1986, էջ 159:

բրդեկ, չոր գլուխ, գլուխը քարը, գլուխ տանել, գլխին շան լափ թափել, հանդիմանանք՝ մեջքդ կոտրվի, տունդ չքանդվի, այ քո տունը շինվի, տունդ քանդվի, աստծու սիրուն, ի սեր աստծո, , ինչ խաբար ա, հեզնանք՝ մեկ ականջով մտնել, մյուսով դուրս գալ, բախտին քացի տալ, գրպանում մկներ խաղալ, մկան ծակը հազար թումանով առնել, լեզուն կապ ընկնել, խելքը հացի հետ ուտել, հալած յուղի տեղ ընդունել, փորը վեց-վեց անել, աթոռից պոկ չգալ եւ այլն:

Խոսքն արտահայտիչ դարձնելու համար մարդիկ ամեն վայրկյան ինքնաբերաբար գործածում են ԴՄ-ներ, նույնիսկ մի նախադասության մեջ կարող են մի քանիսը լինել, ինչպես՝ «Դրան նայե՛ք, մի **ոտքը գերեզմանում ա, որ փշեա կրնկնի**, էլի ուզում ա իրա ասածով լինի ամեն ինչ», «**Մատների արանքով նայի, էտ թոկից փախածն ուլ ա, որ քեզ բան ասի**», «**Էտ երկու երեսանիին նայեք, ստեղ են ասել՝ մարմանդ գեռից վախեցիր**» եւ այլն:

Դարձվածային միավորներ են գործածում նաեւ այլ դեպքերում, երբ մեկը սանձարձակ, չափազանց անվայելուչ կերպով է խոսում, ասում են՝ «**Լեզվի կապերն արձակել է՝**», կամ, երբ ինչ-որ բանից գոհանում են, իրենց բավարարված են զգում, ասում են՝ «**Զա՛ն, սրտիս յուղ քսվեց**», բայց երբ մեկին խաբում, համոզում են, ասում են՝ «**Գլխին յուղ քսեցին, ճանապարհեցին**» եւ այլն: Շատ հաճախ լսում ենք՝ «**Լա՛վ, էլ կոկորդիլոսի արցունք մի՛ թափիր**» արտահայտությունը, երբ դիմում են այն մարդուն, որ կեղծ է արտասվում, վիշտ է ցուցադրում, մինչդեռ ներքուստ չի ապրում: Եթե փորձենք այս դարձվածքների մեջ որեւէ բառ փոխել, ապա կտեսնենք, որ դրանք իրենց իմաստից կզրկվեն: Հենց այս պատճառով էլ լեզվաբանները դրանք կոչում են **անազատ կապակցություններ**, այսինքն՝ **դարձվածքներ**, որոնք մեր գլխում մշտապես կան՝ որպես պատրաստի միավորներ, կառույցներ, որ անհրաժեշտ պահին միանգամից գործի ենք դնում:

Առօրյա խոսքում մարդիկ սիրում են հաճախ առարկան, երեսույթը համեմատել տարբեր կենդանիների հետ, ինչպես՝ «**Շնորհակա՛լ եմ, արջի ծառայությունն մի՛ մատուցիր**», «**Գայլի ախորժակ ունես, հա՛**», «**Հին գայլ ա էտի**», «**Կթու կով ոնց որ լինի, էնքան չաղ ա**», «**Ոնց որ աղոթած էշ լինես**», «**Էշի նահատակ էղալ**», այդպես նաեւ՝ **առյուծի բաժին, ծեր աղվես, ձիու ուժ, եզան համառություն, օձի կծած** եւ այլն:

Ժողովրդախոսակցական լեզվում բավականին տարածված են նաեւ «**Էշ կերել, էշ մեծացել ա**», «**Էշ մի՛ սատկի, գարուն կգա, յոնջա կուտես**»,

«Ամենքն իրանց էշն են քշում», «Սատկած ձի են ման գալիս, որ նալերը հանեն» պատկերավոր արտահայտությունները:

Խոսակցական լեզվում գործածվող բազմաթիվ ԴՄ-ներ կան, որ առնչվում են **շուն** կենդանու հետ եւ տարաբնույթ իմաստներ են արտահայտում, օրինակ՝ ինչ-որ մեկի բախտը բերելու իմաստով ասում են՝ **«Շան բախտ ունի»**, բայց մեկի շատ վատ վիճակը ներկայացնելիս ասում են՝ **«Շան օրի ա»** կամ **«Շան օրն ա ընկել»**, անամոթ մարդու համար ասում են՝ **«Շան էրես ունի»**, չափազանց շատ չարչարվողի համար՝ **«Շան քթից ջուր ա խմում»**, հավաքված շատ մարդկանց համար ասում են՝ **«Շունը տիրոջը չի նահաչում»**, կան նաեւ՝ **«Շան հոտառություն ունի»**, **«Շան լեզու ունի»**, **«Գյուղ չկա, որ շուն չլինի»**, **«Շուն ու կատու են դարձել»**, **«Ընենց օրը կզցեմ, որ շունը ձեռքիցդ հաց չի վերցնի»** եւ այլն: **Շուն** բառով բաղադրված մի շարք դարձվածային կապակցություններ էլ մի դեպքում հայ-հոյական իմաստ են արտահայտում, մի այլ դեպքում՝ թեթեւ հանդիմանական, մտերմական արտահայտությունների իմաստ, ինչպես՝ **շան տղա, շան աղջիկ, շան որդի**, երբեմն էլ՝ **շան թուլա, շան լակոտ, շան ձագ** եւ այլն:

Առօրյա խոսքում հաճախակի են գործածվում գիշական բնույթի դարձվածքներ՝ **«Գլուխը քարը, ինչ ուզում ա, թող անի»**, **«Հերն էլ անիծած, թող գնա»**, **«Գործ չունես, դու բան մի խոսա»**, **«Ի՛նչ արած, մենք էլ չենք գնա»**, երկբայական բնույթի դարձվածքներ՝ **«Աստված գիտի՝ ուր ա հիմա»**, **«Ով գիտի՝ ինչ ա անում էնտեղ»**, **«Ինչ իմանաս»**՝ մինչեւ ուր կհասնի», **«Երկու կրակի մեջ եմ ընկել, չգիտեմ՝ ինչ անեմ»**, ինչպես նաեւ՝ երգիծական վերաբերմունք արտահայտող դարձվածքներ, ինչպես՝ **«Էսի մածունը փչելով ա ուտում»**, **«Ա՛յ, ծա՛կ փիլիսոփա»**, **«Բսկական ցամաք ձորի աղվես ա»** եւ այլն:

Երբեմն էլ գործի ենք դնում այնպիսի դարձվածքներ, որոնք չափազանցում են իրողությունը կամ երեւույթը, դրանով փորձում ենք ուժեղացնել խոսքի տպավորությունը, ինչպես՝ **«Ես արդեն չգիտեմ՝ որն անեմ, ես կաշվիցս դուրս եմ գալիս, հազար կտոր եմ լինում, իսկ դո՛ւ...»**, **«Ընենց կտամ, որ մկան ծակը հազար թումանով կառնես»**, **«Մազ էր մնում, որ բռնեի, հա՛»**, **«Ընենց լեզու ունի, օձը բնից կհանի»**, **«Ոտով-գլխով կորանք»**, **«Ախի՛ շան, դրանք հում-հում կուտեն ինձ»**, **«Մեկ էլ, որ տեսել եմ, չէ՛, հոգիդ բուռս կհավաքեմ»**, այդպես նաեւ՝ **աչքի սուրմա թռցնել, ասեղ զցելու տեղ չլինել, բերանում թուրը ցամաքել, կաշին պլոկել, սիրտը կտոր-կտոր լինել**, երբեմն էլ չափազանցում ենք անհ-

նարին իրավիճակների մատնանշումով, անհամատեղելի իրողությունների համադրումով, ինչպես՝ **ուղտի ականջում քնել, լուսն ուղտ շինել, աչքի միջից մազ թռցնել** եւ այլն:

Շատ ԴՄ-ներ երբեմն պարծենկոտության արժեք ունեն՝ **«Մենակ մեռնելու օրը չգիտեմ», «Ժաաչը իմն ա, գորությունը ես գիտեմ»:**

Երբեմն գործածում ենք այնպիսի ԴՄ-ներ, որոնց արտահայտչականության հարցում կարելի է հանգավորումը, ինչպես՝ **քիթ քթի տալ, խելք խելքի տալ, շուռ ու մուռ տալ, ծաղր ու ծանակ, նազ ու տուզ անել** եւ այլն:

Դարձվածքներին բնորոշ է սեղմությունը, հակիրճությունը: Դրանք խտացված խոսքի անգուգական արտահայտություն են: Դարձվածքների սեղմությունը պայմանավորող հիմնական հանգամանքը բառը ընդհանրացման մեծ ուժով օգտագործելն է՝ **«Գիտե՛ս՝ աղդեն դանակը ոսկորիս ես հասցրել», «Մեփական ճակատի քրտինքով ապրող մարդ ա», «Ես եմ մեղավոր, գլխիս եմ նստացրել», «Վա՛յ, էս ինչ էրեխեք են, իսկական շուն ու կատու են դարձել», «Շնորհակալ եմ, ինձ արջի ծառայություն մի՛ մատուցի», «Խեղճ էրեխես էնքան տանջվեց՝ հոգին քերանը էկավ»** եւ այլն: Խոսքի սեղմությունը պայմանավորվում է ոչ միայն նրանով, որ սրանց մեջ ավելորդ ոչ մի բառ չկա, այլ որ շատ սովորական բառերը հանդես են գալիս որպես խոր բովանդակության կրողներ, որպես խորհրդանիշ:

Դարձվածային միավորների հսկայական պաշարի կողքին ունենք նաեւ բառ-դարձվածքներ, որոնք խոսակցական լեզվում որոշակի քանակ են կազմում, հետեւաբար չպետք է անտեսենք նաեւ դրանք, ինչպես՝ **թքած, մեռա՛ծ, զարգանա՛ս** եւ այլն:

Տարբեր դարձվածքներով կարելի է հոմանշային շարքեր կազմել, ինչպես, օրինակ՝ «լռել» բառի իմաստն արտահայտելու համար կարող են գտնվել բազմաթիվ դարձվածային միավորներ, որոնք բոլորն էլ պատկերավոր արտահայտություններ են, ինչպես՝ **քերանը կապել՝ նստել, լեզուն փորը քաշել, լեզուն ծակը կոխել (գոհիկ.), լեզուն փորն ընկնել, լեզուն կտրվել, ձայնը փորն ընկնել** եւ այլն: Այդպես նաեւ՝ **պատին սեղմել եւ պատին դեմ անել, կաշին փրկել եւ գլխի ճարը տեսնել, ոտքերը լիզել եւ ոտքերն ընկնել, ջուր ծեծել եւ յուղ վառել (ժրգ.), փշերի վրա նստել եւ ասեղների վրա նստել, մի գնդակով երկու նապաստակ որսալ եւ մի ձեռքով երկու ձմերուկ բռնել** եւ այլն:

Սովորաբար խոսակցական լեզվում գործածվող դարձվածքները կարող են նաեւ հականշային հարաբերության մեջ մտնել, ինչպես՝ **«աչքը դուրս»**

(ամուսնական ուխտին դավաճանող) եւ *«աչքը դռանը»* (ամուսնական կյանքին հավատարիմ տղամարդ), *«ձեռքը բաց»* (առատաձեռն) եւ *«ձեռքը փակ»* (ժլատ), *«աչքի լույս»* (սիրելի, պաշտելի) եւ *«աչքի գրող»* (ատելի, անտանելի), *«Աստծու գառ»* (խելոք, հեզ) եւ *«Աստծու կրակ»* (չար, անհանգիստ), *«Էծերը գնալ»* (հանդարտվել) եւ *«Էծերը գալ»* (կամակորոշություն անել, չափազանց ակտիվանալ) եւ այլն: Այդպես նաեւ՝ *հողին հավասարեցնել* եւ *երկինք բարձրացնել*, *ջրի գին* եւ *կրակի գին*, *հոր գին*, *լեզուն կարճ* եւ *լեզուն երկար*:

Դարձվածքների սաստկական երանգավորումն ավելի ակնհայտ է դառնում, երբ բաղադրիչները հականիշ բառեր են, ինչպես՝ *ծուռը նստել*, *դուզը խոսալ*, *ծանր ու թեթեւ անել*, *լավ-վատ յուր գնալ*, *սեւն ու սպիտակը չոկել-չոկել*, *հայհայր գնացել*, *վայվայն ա մնացել* եւ այլն:

Երբեմն համանունության երեւոյթներ են հանդիպում, ինչպես՝ *հողին հավասարեցնել*՝ ա. խիստ քննադատել, բ. ավերել, գ. վարկաբեկել, արժանապատվությունից զրկել:

Մի շարք դարձվածքներ առաջացել են առաձների եւ ասացվածքների հիման վրա, ինչպես՝ *պղտոր ջրում ձուկ բռնել*, *ձեռքը փրփուրին գցել*, *ջուր ծեծել*, *առուն թռի նոր ասա՝ հոս, մի ձեռով երկու ձմերուկ բռնել* եւ այլն:

Այսպիսով՝ խոսողը, ինչ-որ իրավիճակից կամ պայմաններից ելնելով, տվյալ մարդուն, առարկան կամ իրավիճակը ավելի լավ բնորոշելու եւ բնութագրելու համար եւ դրանով իսկ իր խոսքի ուժը սաստկացնելու, ավելի ազդեցիկ ու պատկերավոր դարձնելու նպատակով, վերհիշում է լեզվում արդեն եղած, պատրաստի՝ տվյալ պահին ու իրավիճակին շատ համապատասխան դարձվածային միավորներ: Դրանց շնորհիվ խոսքը դառնում է ավելի վառ, կենդանի ու պատկերավոր:

Դարձվածային միավորները հիմնականում ժողովրդական մտածողության արդյունք են, դրանք նախ առաջանում են խոսակցական լեզվում, ապա նոր անցնում գրականին:

РЕЗЮМЕ

Один из самых характерных слоев словарного состава разговорного языка Еревана - фразеология. Фразы - типичные лексические единицы ежедневной речи, помощью которых проявляется национальное языковое мышление. Те, будучи также средствами фигуративности языка, передают речи фигуративность, эмоциональную окраску, в то же время способствуют краткости и сжатости речи.

Для образности и выразительности речи все стараются использовать уже готовые фразеологизмы, соответствующие моменту и ситуации. Фразеологизмы сначала возникли на разговорном языке, затем перешли к литературному. Даже художественный язык не так богат фразами как разговорный.

SUMMARY

One of the most characteristic layers of the vocabulary of the colloquial language of Yerevan is phraseology. Phrases are the typical lexical units of the daily speech which help to show the national language thinking. Those, being also means of figurativeness of the language, conduct to the speech figurativeness, emotional shading, at the same time further the briefness and brevity of the speech.

For figurativeness and expressiveness of the speech everybody tries to use already ready phraseological units corresponding to the moment and a situation. The phraseological units at first arose in a spoken language, then pass to the literary. Even art language is not so rich with phrases as colloquial.

ՀԱՂԱՌՐԴԻՈՒԲԱՆՆԵՐ

ԱՐՄԵՆ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

պատմական գիտ. թեկնածու

ԱՄԲԵՐԴ (ՖՈԱՆԿԱՆՈՅ) ԳՅՈՒՂԸ, Ս. ԹՈՎՄԱ ԵԿԵՂԵՅԻՆ ԵՎ ՆՈՐԱՀԱՅՑ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ամբերդ (Ֆռանկանոց, Ֆռանգանոց) գյուղը գտնվում է ՀՀ Արմավիրի մարզում՝ Վաղարշապատից մոտ 8 կմ հյուսիս-արեւմուտք։ Այն նախկինում մտել է Երեւանի նահանգի Էջմիածնի գավառի մեջ։ Ամբերդ անունը, որ գյուղն ստացել է 1978 թվականից, առաջացել է համանուն գետակի անունից, որը Քասաղի աջ վտակն է։ Այն սկիզբ է առնում Արագածի աղբյուրներից եւ Ամբերդ գյուղի մոտ թափվում Քասաղ գետը¹։ Գյուղի նախկին՝ Ֆռանկանոց անունը, ըստ էության, խոսում է ժամանակին տեղում կաթոլիկների (ֆռանկների) համայնքի գոյության մասին²։ Սակայն, նախկին անվան իմաստը տեղացիներն այլ կերպ են ստուգաբանում. գյուղի բնակիչներից Մեսրոպ Մնացականյանի (ծնվ. 1965 թ.) համոզմամբ՝ Ֆռանկանոց անունը կապված է Ամբերդ եւ Քասաղ գետերի միացման հատվածում երբեմնի գոյություն ունեցած փռերի հետ, որտեղից հաց է մատակարարվել Էջմիածին, Արմավիր եւ Օշական համայնքներին։ Չի բացառվում, որ հենց փռանոց - փռնանոց - ֆռանոց - ֆռանկանոց բառի՝ ժամանակի ընթացքում կրած հնչյունափոխությունների ու բառաբարդման արդյունքում էլ առաջացած լինի հիշյալ տեղանունը։ Ինչ վերաբերում է գյուղի՝ ֆռանկների (կաթոլիկների) համայնքի անունով կոչվելուն, ապա ըստ Մ. Մնացականյանի՝ գյուղում ֆռանկներ երբեք չեն եղել։ Միայն 1910-1915 թթ. հետո գյուղ են ժամանել կրոնավոր-քարոզիչներ (միսիոներներ), որոնք տեղում մի ժողովարան են հիմնել, որը կիսավեր վիճակում այսօր էլ կանգուն է եւ գտնվում է Գրավիչ Գաբրիելյանի տան բակում։

1 Տե՛ս Թ. Խ. Հակոբյան, Ստ. Տ. Մելիք-Բախշյան, Հ. Խ. Բարսեղյան, Հայաստանի եւ հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. 1, Երեւան, 1986, էջ 213։ Տե՛ս նաեւ «Հայկական տվեոտական հանրագիտարան» (այսուհետ՝ ՀՄՀ), հ. 12, Երեւան, 1986, էջ 697։

2 Սիմոն Կաթողիկոս Երեւանցի, Զամբռ, Երեւան, 2003, էջ 460, ծանոթ. 61։

Նկ. 6 Տապանաքար, 1694 թ.

Նկ. 7 Տապանաքար, 1790 թ.

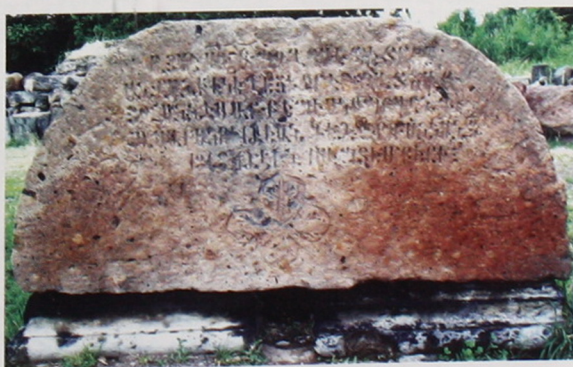
Նկ. 8 Տապանաքար, 1797 թ.

Նկ. 9 Գեղեզմանց, ժԹ.-ի. դդ.

Նկ. 10 Ս. Պողոս-Պետրոս եկեղեցի,
1868 թ.

Նկ. 11 Եկեղեցու բարավորի
շինարարական արձանագրությունը

Նկ. 1 Ս. Թովմա եկեղեցին, ԺԷ. դ.

Նկ. 2 Խաչքար Ժ2.-ԺԷ. դդ.

Նկ. 3 Եկեղեցու տորոգման
արձանագրությունը, 1765 թ.

Նկ. 4 Տապանաքար, 1831 թ.

Նկ. 5 Կենցաղային պատկերաքանդակ, ԺԸ. դ.

Գյուղն ունի ավելի քան 2000 բնակիչ (շուրջ 400 տնտեսություն), որոնց հիմնական զբաղմունքը հողագործությունն է: Ամբերդում վերջին տարիներին (2004-2014 թթ.) ռուսաստանաբնակ գործարար Նշան Ստեփանյանի եւ նրա նախածեռնած «Ֆռանկանոց» հիմնադրամի միջոցներով պարբերաբար իրականացվել են բարենորոգչական աշխատանքներ, մասնավորապես՝ բարեկարգվել են գյուղամիջյան եկեղեցիներն ու դրանց շրջակայքը, խաղահրապարակը, մարզադպրոցը, կառուցվել է աղբյուր-հուշարձան եւ այլն:

Նախորդ դարի 30-ական թթ. գյուղի հյուսիսային մասում հայտնաբերվել են էնեոլիթյան բնակատեղի եւ դամբրանադաշտ³: Նշենք, որ Հայկական լեռնաշխարհի էնեոլիթյան հուշարձաններն առավելապես ուսումնասիրված են Արարատյան դաշտավայրի մի շարք շրջաններում: Նման հուշարձաններ հայտնաբերվել են Շրեշ բլուրում (1913 թ., 1928 թ.), Մոխրաբլուրում, Խզնավուզում, Ֆռանկանոցում (1936-1938 թթ.) եւ Շենգավիթում (1958-1966 թթ.): Ըստ հնագետ Ս. Սարգսյանի՝ «Ֆրանգանոցի էնեոլիթյան բնակատեղին ունի քարե հիմքով, աղյուսե պատերով 6 - 8 մ տրամագծով կլոր կացարաններ եւ նրանց կից քառանկյուն շենքեր»⁴: Պեղումների ընթացքում գտնվել են քարե աղորիքներ, տրորիչներ, վարսանդներ, օբսիդիանից գործիքներ, ինչպես նաեւ սեւ փայլեցված եւ կարմիր մակերեսով, գորշ ու կարմիր աստառով, երկրաչափական նախշերով խեցու բեկոր՝ վրան կանթ⁵: Հայաստանի հնագույն հողագործության ու անասնապահության զարգացման ուղիները, ըստ Ս. Սարգսյանի, լավագույնս դրսևորված են մ.թ.ա. III հազարամյակի խոշոր բնակավայրերում, որոնց շարքում նաեւ Ֆռանկանոցի բնակատեղին է: Նման հուշարձանները հնագետը կոչում է հնաքաղաքներ. «...որոնցից յուրաքանչյուրը ընդգրկում է ավելի քան 6 հեկտար տարածություն. սրանք տարբերվում են Իրանի եւ Միջագետքի նույնատիպ հուշարձաններից»⁶:

Ֆռանկանոցի տարածքից հայտնաբերվել են վաղբրոնզեդարյան ժամանակաշրջանին բնորոշ հնագիտական նյութեր: Առավել նշանավորն այստեղից գտնված թաղարն է, որն աչքի է ընկնում ինքնատիպ զարդանախշերով եւ շեշտված եռամասնությամբ՝ վիզ, փոր եւ ներքնամաս⁷:

3 Արագածի եւ նրա շրջակայքի բրոնզ-երկաթեդարյան հնագիտությանը վերաբերող անգլերեն աշխատության մեջ հնագետներ Ռ. Բադալյանը եւ Պ. Ավետիսյանն անդրադառնում են նաեւ Ֆռանկանոցում տարբեր տարիներին իրականացված հնագիտական-հետախուզական աշխատանքներին, ինչպես նաեւ գտածոներին. վերջիններս թվագրվում են վաղ եւ ուշ բրոնզե դարով: R. S. Badalyan, P. S. Avetisyan, Bronze and Early Iron Age Archaeological Sites in Armenia. I, Mt. Aragats and its Surrounding Region, BAR International Series 1697, 2007, p. 86-89, pl. I-III.

4 Տե՛ս Ս. Հ. Սարգսյան, Նախնադարյան հասարակությունը Հայաստանում, Երևան, 1967, էջ 199:

5 Անդ:

6 Անդ, էջ 230:

7 Տե՛ս է. Վ. Խանգուդյան, Հայկական լեռնաշխարհի մշակույթը մ.թ.ա. III հազարամյակում, Երևան, 1967, էջ 62, նկ. 11:

Թաղարի զարդարվեստը, ըստ հնագետ Ե. Բայբուրդյանի, հարազատ է «շենգավիթյան» վաղբրոնզեդարյան խեցեղենի զարդամոտիվներին, որը «...имеет орнамент в виде ряда круглых плоских или вогнутых вдавлений по корпусу, таких вдавлений бывает от 4-х до 2-х»⁸.

1978-1980 թթ. Ֆռանկանոցում հնագիտական-հետախուզական աշխատանքներ է իրականացրել նաեւ հնագետ Ռ. Թորոսյանը. գտնված նյութերը պահվում են Էջմիածնի պատմաազգագրական թանգարանում: 1980-ականների վերջերին տարածքում ուսումնասիրություններ է կատարել նաեւ հնագետ Գ. Արեշյանը⁹, իսկ 2000 թ. այստեղ հնագիտական պեղումներ է իրականացրել հնագետ Պ. Ավետիսյանը. գտածոները պահվում են ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության եւ ազգագրության ինստիտուտում:

Բնակավայրը միջնադարյան սկզբնաղբյուրներում մինչեւ ԺԷ. դարը չի հիշատակված: Ֆռանկանոցի մասին առաջին հիշատակություններից մեկը հաղորդում է Զաքարիա Սարկավազը. նրա «Պատմագրության» երկրորդ հատորի ԻԵ. (25) գլխում նկարագրվում է պարսիկ հարկահան Ղարա-Ղուբաթի անբարո վարքը, որը «...բազում կաշառօք էառ զքալանթարութիւն երկրին Երեսնայ, որ ասի Պարսկերէն Շահրիարի»¹⁰: Չնայած Փիլիպոս Ա. Աղբակեցի (1633-1655) Կաթողիկոսի հանդիմանություններին՝ նա իր նենգությամբ շարունակում էր նեղություն պատճառել հատկապես գյուղացիներին: Բացառություն չէին նաեւ Ֆռանկանոցի բնակիչները. «Եւ էր նորա ծառայ մի՝ որ ասէին Ղաս-Ահմատ. Սա առաքեցաւ ի Քալանթարէն (ի) գործ ինչ ի գիւղն Ֆռանկանոց եւ նեղեր զգիւղականսն եւ նոքա եկին առ Կաթողիկոսն եւ գանգատեցին ի Մահմատէն»¹¹: Ի վերջո, Ղարա-Ղուբաթն ստանում է իր արժանի պատիժը, հալածվում Փիլիպոս Կաթողիկոսից ու հեռանում քալանթարության պաշտոնից:

Զաքարիա պատմագրի հիշյալ վկայությանն անդրադարձել է Ղ. Ալիշանը, հետազայում նաեւ՝ Լեոն¹²: Ֆռանկանոց գյուղն Ալիշանը «տեղադրում» է Մեծամոր եւ Քասաղ գետերի միջնամասում. «Ի գետամէջս Մեծամորի եւ Քասաղայ եւ գեօղք, Ֆռանկանոց, իբր մղոնաւ յելից Արամլուի, եւ երկուք՝ ի Հր. Օշականայ, Ս. Թովմաս կամ Ս. Ստեփանոս եկեղեցեաւ: ...Կալուած էր Էջմիածնի երբեմն գիւղս այս, ի Յակոբայ Զուղայեցոյ եւ յԱբրահամայ ստացեալ. այլ Սիմէոն Կաթողիկոս, որ երբեմն զկէսն գնեալ էր ի Հիւսէին Ալի խանէ, տեսեալ զագահութիւն նորա՝ եթող նմա եւ փոխանակ այնր

8 Ե. Բայբурդյան, Последовательность древнейших культур Армении на основании археологического материала, Ереван, 2011, էջ 51, նկ. 126:

9 Ֆռանկանոցի հնագիտական ուսումնասիրությունների վերաբերյալ մեզ տեղեկություններ հաղորդեց հնագետ Ա. Գևորգյան, ինչի համար շնորհակալություն ենք հայտնում:

10 «Զաքարեայ Սարկավազի պատմագրություն», Վաղարշապատ, 1870, էջ 39:

11 Անդ, էջ 40:

12 Տե՛ս Լեոն, Երկերի ժողովածու, հ. երրորդ, գիրք առաջին, Երևան, 1969, էջ 296-297:

գնեաց ի նմանէ գրովանդակ Քիւլթեփէ գիւղ ի հարաւակողմն Էջմիածնի, առ ամանուն բլրով»¹³: Պարզվում է, որ դեռեւս Հակոբ Դ. Զուղայեցու (1655-1680) ժամանակներից Ֆռանկանոցը պատկանել է Մայր Աթոռին, որի մասին պահպանվել են նաեւ այլ վկայություններ:

Աբրահամ Կրետացու «Պատմության» քսաներեքերորդ գլխի «Եւ՝ վասն Է. (7) մուլք գիւղորէիցս» խորագրով հատվածում նշվում է. «Նաեւ Է. (7) գիւղորայսն, որք են այսոքիկ՝ Էջմիածնայ գեղն, Մաստարայ, Ֆռանկանոց, Յուշական, Քիրաշլուն, Տիպաքլուն, Չէլէպի Ղշլաղն, զոր երբեմն ունէր մուլք սուրբ աթոռս, այժմ նոր նորոգեցաւ: Եւ կրկին ըստ ամի եւ մեծագոր Խանէն եւ հաստատեցի մուլքն ի վերա սուրբ աթոռոյս ըստ առաջի սահմանին»¹⁴: Այսինքն՝ հիշատակված յոթ գյուղերը նախկինում Մայր Աթոռի մուլքի¹⁵ կամ կալվածքի մասն են կազմել, որը վերահաստատել է Աբրահամ Գ. Կրետացի (1734-1737) Կաթողիկոսը:

Էջմիածնապատկան վերոհիշյալ յոթ մլքատու գյուղերը քանիցս հիշատակում է նաեւ Սիմեոն Ա. Երեւանցի (1763-1780) Կաթողիկոսը: Նադիր շահի իշխանության եւ Աբրահամ Գ. Կրետացու կաթողիկոսության օրոք «... Էջմիածնի գյուղի, Օշական, Ֆռանկանոց, Մաստարա, Քիրաշլու, Դիպակլու եւ Քեշիշքյանդ գյուղերի վեց դանկ մուլքը ստույգ (պատկանում է) Էջմիածնին, որոնց նկատմամբ ոչ ոք իրավունք չունի ձեռք մեկնել...»¹⁶: Ըստ Սիմեոն Կաթողիկոսի հաղորդման՝ դեռեւս Շահ Սեֆիի եւ Մովսես Գ. Տաթեւացի (1629-1632) Կաթողիկոսի ժամանակներից Ֆռանկանոցի վեց դանկ¹⁷ մուլքին տեր էր դարձել Ահուլա անունով մի տաճիկ. այն հետագայում վաճառում են Հակոբ Զուղայեցի Կաթողիկոսին՝ ինը թուման ինը հազար դիան եւ տասը շահիով¹⁸:

Հարկահանության խստացման պատճառով գյուղը դժվարին կացության մեջ էր հայտնվել նաեւ Աբրահամ Բ. Մշեցի (1730-1734) Կաթողիկոսի օրոք: Դիմելով վերջինիս՝ գյուղացիները խնդրում են. «...վեց հարյուր դուռուշ օսմանցոց դրամ, որը մեր երկրի հաշվով անում է քառասուն թուման, այն պայմանով, որ մեկ տասներորդ մուլքից բացի, որ պարտավորվում են տալ

13 Տե՛ս Դ. Ալիշան, Այրարատ. բնաշխարհի Հայաստանեայց, Վենետիկ, 1890, էջ 202-203:

14 Աբրահամ Կրետացի, Պատմություն, քննական բնագիր, ռուսերեն թարգմանություն եւ ծանոթագրություններ՝ Ն. Կ. Դորդանյանի, Երևան, 1973, էջ 73:

15 Մուլք (միւլք) եզրույթը ծագում է արաբերեն տմկ կամ թուրքերեն mülk բառերից եւ նշանակում է անշարժ կալվածք, հող, շինություն: Տե՛ս Հայերեն բացատրական բառարան, կազմեց Սո. Մալխասեանց, Կ. Երրորդ, Երևան, 1944, էջ 341: Իբրեւ հարկատեսակ նույնանում է տասանորդի հետ, որ ստորեւ հիշատակում է Մ. Օրմանյանը:

16 Սիմեոն Կաթողիկոս Երեւանցի, Զամբո, էջ 163:

17 Դանգ (դանկ) եզրույթը ծագում է պահլավերեն dāng բառից եւ նշանակում է հատիկ, դրամի մեկ վեցերորդ մասն, պարսկ. դրամի բառորդ մասն, իսկ իբրեւ ծանրության կշիռ հավասար է 2 զարեհատի: Տե՛ս Հայերեն բացատրական բառարան, կազմեց Սո. Մալխասեանց, Կ. առաջին, Երևան, 1944, էջ 485:

18 Տե՛ս Սիմեոն Կաթողիկոս Երեւանցի, Զամբո, էջ 157-158:

Սուրբ Աթոռին, եւսմեկ մուլք կտան, որ լինի մեկ հինգերորդը՝ ամբողջը միասին: Եւ Աբրահամ Կաթողիկոսը նույնպէս նրանց տալիս է վեց հարյուր դրոշուշ դրամ եւ առնում է նրանցից մի կալվածագիր...»¹⁹: Այնուհետեւ, Ֆռանկանոց գյուղը, «երբ վերացավ Պարսից թագավորությունը եւ խռովության մեջ ընկավ Երեսանը, ամբողջովին ամայացավ բնակիչներից, ինչպէս որ մյուս շատերը»²⁰: Ըստ Սիմեոն Երեսանցու՝ Հակոբ Ե. Շամախեցի (1759-1763) Կաթողիկոսի օրոք «...Երեսանի Հուսեին Ալի խանը պայմանավորվում է Հակոբ Կաթողիկոսի հետ, թե ինքն այստեղից-այնտեղից հայեր կբերի եւ կբնակեցնի այս (գյուղում) եւ կշենացնի, (եւ) մուլքի կեսը ինքը կվերցնի, մյուս կեսը՝ նա (Կաթողիկոսը)»²¹: Ստանալով Հակոբ Կաթողիկոսի համաձայնությունը՝ «խանը գյուղը շենացնելուց հետո ամբողջ վեց դանկ մուլքը վերցնում է իրեն եւ ութ տարի Աթոռին ոչինչ չի տալիս»²²: Ակնհայտ է, որ Ֆռանկանոցի վեց դանկ մուլքը պարբերաբար անցել է պարսիկների ու օսմանցիների ձեռքը՝ ծանր կացության մեջ դնելով գյուղացիներին:

Ֆռանկանոց գյուղն ու Ս. Թովմա եկեղեցին հետագայում հիշատակում է Հովհաննես Եպս. Շահխաթունյանը: Նա Արարատյան դաշտավայրի հայաբնակ գյուղերի կազմում նշում է նաեւ Ֆռանկանոցը, որն ուներ «տունք 17. եկեղեցին յանուն Սրբոյն Թովմայի»²³:

Վերը հիշատակված իրադարձությունների առնչությամբ՝ Մաղաքիա արք. Օրմանյանը նկատում է, որ «Զարմանալի ըլլալու չափ աճեցաւ Նատիրի եւ Աբրահամի մտերմութիւնը... Կարսի պաշարումը վերցնելէն եւ Երեսանը գրաւելէն ետքը, Նատիր դէպի Տփղիս ուղեւորեցաւ, եւ նորէն Կաթողիկոսը իրեն մօտ ուզեց... այստեղ եղած գործերէն նշանակալի է... աթոռապատկան եօթը գիւղերու սեփականութեան հաստատութիւնը, որոնք են՝ Էջմիածին, Մաստարա, Ֆռանկանոց, Օշական, Զիրաշլու, Տիպաքլու եւ Չելեպիղըշլա»²⁴:

Սիմեոն Երեսանցի Կաթողիկոսի «Զամբը» աշխատությունը Մ. Օրմանյանը բնորոշում է իբրեւ լավագույն տեղեկատու՝ Մայր Աթոռի հասույթների, կալվածների, ունեցվածքի ու ապահարկության վերաբերյալ՝ հավելելով, որ այնտեղ ներկայացված են նաեւ Մայր Աթոռի «...մլքատու գիւղօրայք, որոնցմէ Մայրաթոռը առնու գմուլքըս, այսինքն՝ գտասանորդս, եւ կը բացատրուին թէ որպէս ստացաւ զնոսա»²⁵: «Սիմեոնի շինարարութիւնները» ենթազիխում, ի թիվս կառուցողական ու բարենորոգչական աշխատանքների, Մ. Օրմանյանը

19 Անդ, էջ 158:

20 Անդ:

21 Անդ:

22 Անդ, էջ 158-159:

23 Տե՛ս **Յովհաննէս Եպիսկոպոս Շահխաթունեանց**, Մտորագրութիւն Կաթողիկէ Էջմիածնի եւ հինգ զաւառացն Արարատայ, աշխատասիրությամբ՝ Ա. Տեր-Ստեփանյանի, Մ. Էջմիածին, 2014, էջ 293:

24 Տե՛ս **Մաղաքիա արք. Օրմանյան**, Ազգապատում, հ. Բ., Երեսան, 2001, էջ 3342:

25 Անդ, էջ 3506:

շեշտում է նաեւ Սիմեոն Հայրապետի առանձնակի վերաբերմունքը աթոռապատկան գյուղերի նկատմամբ. «Օշականը ազատեց Մուղանլու կոչուած տաճիկներէն, որ 20 տարիէ ի վեր բռնի հոն նստած էին. Աշտարակն ու Եղուարդը ու Աղանատունն ալ ազատեց, որոնք Զալալբեգեանի (Գրիգոր Ժ. Մակունցի Զալալբեկեանց (1443-1465) Կաթողիկոսն է - Ա. Հ.) օրէն տաճիկներու ձեռք անցած էին. Նոյնպէս Մուղնին ու Ֆռանկանոցը Զիւլթէփէի հետ փոխանակեց... Այս յաջողութիւններ կը կատարէր Սիմեոն զօրութեամբ հին կալուածագիրերու, զորս իր պրպտումներուն առթիւ կը գտնէր...»²⁶:

Կաթողիկոսական դիվանի «Միաբանից դաֆթար»-ում եւս Ֆռանկանոցը քանիցս հիշատակվում է: Բերենք մի քանի օրինակ. Հայոց ՌՄԼ. (1781) թվականին «Ֆռանկանոցի տէր Սահակին Ա. (1) կիսամաշ փիլոն ետու՝ ձեռամբ գեղօրէից առաջնորդ Բարսեղ վարդապետին, յունվարի Ե. (5)»²⁷, կամ ՌՄԾԱ. (1802) թվականին «Ֆռանգանոսայ նորընծային ընդ խնդրանց տանուտէրն իւրեանց տուաք Ա. (1) վանայ շալ փիլոն, յապրիլի 13»²⁸: Վկայությունները փաստում են, որ Ֆռանկանոցն ունեցել է հոգեւոր հովիվ, որին Մայր Աթոռից հանդերձանք է տրվել:

Գյուղի հարավարեւելյան կողմում է գտնվում Ս. Թովմա եկեղեցին, որը ներկայումս կիսավեր է (նկ. 1): Այն 16,30 x 11,65 մ արտաքին չափերով եռանավ բազիլիկ է՝ կառուցված գլաքարերով ու սվաղով. շարվածքի հատկապես անկյունային մասերում գործածվել են նաեւ կիսամշակ տուֆ քարեր ու խաչքարերի բեկորներ: Եկեղեցու փայտածածկը ներկայումս չի պահպանվել (հատակին առկա է սյունատակ գույգ խարիսխներից մեկը՝ մոտ 0,30 մ տրամագծով, իսկ մյուսը դրված է դրսում՝ հարավային պատի մոտ), պատերի բարձրությունը տեղ-տեղ հասնում է 2,50 - 3,0 մ: Ավագ խորանին կից են ուղղանկյունաձեւ ավանդասենյակները, միակ մուտքը արեւմտյան կողմից է: Եկեղեցու ներսում՝ բեմի դիմաց եւ պատերին, հենած են խաչքարերի բեկորներ ու պատվանդաններ, խաչաքանդակ քարեր, սանդ, շինաքարեր, որոնք կարելի է թվագրել ԺԲ.-ԺԸ. դդ.: ԺԶ.-ԺԷ. դարերին բնորոշ մի ամբողջական խաչքար (1,20 x 0,65 մ) էլ կանգնեցված է բեմի կենտրոնում՝ քիվին եւ քիվատակին եղծված արձանագրությամբ (նկ. 2): Ընթեռնելի է «ԱԶԻԶ» բառը, որը, թերեւս, անձնանուն է կամ դրա մի բաղադրիչն է, իսկ քիվատակին թվականն է, որը դարձյալ մասամբ եղծված է. ընթեռնելի են «Թ ... ԽԳ» թվատառերը, որ, ըստ ամենայնի, պետք է վերծանել այսպես. «Թ ՎԻՆ» ԴՆ՝ ԽԳ. (1594) կամ ԴՆ՝ ԽԳ. (1694)», ինչին լիովին համապատասխան են խաչքարի քանդակային լուծումները:

26 Անդ, էջ 3525-3526:

27 Մ. Մաշտոցի անվ. Մատենադարանի կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 2, վավ. 11, էջ 94:

28 Անդ, էջ 210:

թվականի նոյեմբերի մեկին, եկեղեցու նորոգման իրողությունը: Այն ոչ միայն հերթական անգամ ցուցանում է Սիմեոն Կաթողիկոսի եկեղեցաշեն գործունեությունը, այլև կարելի է արժանահավատ սկզբնաղբյուր է տվյալ եկեղեցու պատմության ուսումնասիրման տեսանկյունից³³: Հայ եկեղեցու շինարար գահակալներից Սիմեոն Երեւանցու իրականացրած կառուցողական ու նորոգչական մեծածավալ աշխատանքները վկայված են ոչ միայն մատենագրական աղբյուրներում ու տպագիր ուսումնասիրություններում, այլև Վաղարշապատի վանքերի բազմաթիվ վիմագրերում: Ակադ. Վ. Հարությունյանը նշում է, որ Սիմեոն Երեւանցին «...իր 17 ամեայ գահակալութեան տարիները նշանաւորեց ոչ միայն եկեղեցական-հոգեւոր, ազգային-հայրենասիրական, պատմագրական եւ տաղերգական, կրթական-մշակութային բեղմնաւոր գործունեութեամբ, այլեւ շինարարական մեծածաւալ իրագործումներով»³⁴:

Ըստ վերոնշյալ արձանագրության՝ անվիճելի է, որ եկեղեցին գոյություն է ունեցել դեռեւս ԺԸ. դարից առաջ եւ հայտնվելով անմխիթար վիճակում՝ նորոգվել կամ, գուցե, հիմնովին վերակառուցվել է 1765 թ.: Ակնհայտ է, որ եկեղեցու՝ ուշ միջնադարով թվագրման համար հիմք է ընդունվել հենց խնդրո առարկա վիմագիրը, մինդեռ այն միայն նորոգման փաստն է արձանագրում:

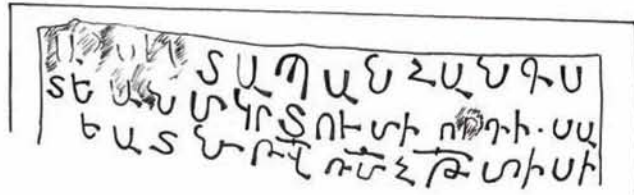
Կարծում ենք՝ եկեղեցին կառուցողական, հորինվածքային առանձնահատկություններով առավել հարազատ է ԺԷ. դ. եռանավ բազիլիկների տիպին, որը մեկ դար հետո նորոգման է ենթարկվել: ԺԲ. դարով թվագրելու համար, ըստ ամենայնի, հիմք են հանդիսացել եկեղեցու շարվածքում, ներսում եւ շրջակայքում հիշյալ դարաշրջանին բնորոշ խաչքարերի, քանդակազարդ քարերի բեկորները, որոնք, թերեւս, վկայում են տեղում կամ մոտակայքում առավել վաղ թվագրմամբ կառույցի երբեմնի գոյության մասին:

Եկեղեցին շրջափակված է եղել դարձյալ գլաքարերով կառուցված պարսպով, որի հյուսիսարեւմտյան հատվածը մասնակիորեն կանգուն է. ընդ որում՝ արեւմտյան կողմում՝ եկեղեցու մուտքի դիմաց, պահպանվել է նաեւ պարսպի մուտքը: Եկեղեցուց հյուսիս-արեւելք՝ պարսպի անկյունային մասում, առկա են կիսով չափ պահպանված մի խաչքար եւ մի խաչաքանդակ քար. այս վայրը, ըստ տեղացիների, կոչվում է «Կարմրավոր»:

Եկեղեցու արեւմտյան եւ հյուսիսային կողմերում կարելի է հաշվել ավելի քան 20 տապանաքար՝ հիմնականում օրորոցածե: Քարերը մեծ մասամբ երիզված են նույնատիպ զարդանախշերով, արձանագիր են 3-ը, որոնցից 2-ը՝ եղծված ու անընթեռնելի: Արեւմտյան կողմի օրորոցածե տապանաքարերից մեկի հարավային նիստին հետեւյալ եռատող արձանագրությունն է.

33 Սիմեոն Երեւանցի Կաթողիկոսի մասին առկա գրականության էջերում Ս. Թովմա եկեղեցու կամ հիշյալ Կաթողիկոսի օրոք դրա նորոգման փաստի առնչությամբ վկայություններ մեզ չեն հանդիպել:

34 Տե՛ս Վ. Յարության, Սուրբ Էջմիածնի շինարար գահակալները, Ս. Էջմիածին, 1996, էջ 64:

ՄԱՅՍ Է՝ ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳՍ/ՏԵԱՆ ՄԿՐՏՈՒՄԻ ՈՐԴԻ ՄԱ/ԵԱՏԻՆ,
ԹՎ. ԻՆ՝ ՌՄՁ. (1831), Թ. (9) ՄՂԱՅՂ ԻՍԻ:
Նկ. 4

Եկեղեցուց հարավ-արեւմուտք՝ ծիրանի այգիների մեջ, ուշմիջնադարյան գերեզմանոցն է՝ հիմնականում հարթ ուղղանկյունաձեւ եւ օրորոցաձեւ տապանաքարերով: Դրանցից մի քանիսն աչքի են ընկնում կենցաղային տարաբնույթ պատկերաքանդակներով, որոնք մեծապես կարեւորվում են հայ ժողովրդի՝ հիշյալ ժամանակաշրջանում ունեցած կենցաղավարման դրսեւորումներով: Օրինակ՝ օրորոցաձեւ տապանաքարերից մեկի հյուսիսային նիստին պատկերված է խրախճանքի ու վայելքի տեսարան. մարդու պատկերաքանդակին կից են գինու կուժն ու թասը (նկ. 5): Թ. Թորամանյանը նշում է, որ գերեզմանոցը «...շատ հին չէ, սակայն հետաքրքրական են այնտեղ գոյություն ունեցող մի շարք գերեզմանաքարեր, որոնք թե՛ կուլտուրական, եւ թե՛ ազգագրական նշանակություն ունին այս կողմերի 16-17-րդ դարի ժողովրդի կյանքի վերաբերմամբ: Դրանք համեմատաբար բարակ, սովորականից մի քիչ բարձր եւ կիսաբոլոր վերջավորությամբ կանգնված միակտուր քարեր են, փոքր-ինչ հիշեցնում են հին օրորոցաձեւ տապանաքարերը»³⁵:

Ցավոք, տապանաքարերից շատերը տեղահանված են ու շրջված: Դրանցից արձանագիր են չորսը, որոնցից մեկը շրջված է, գիրը՝ եղծված, միայն ընթերցելի է թվականը, որ է՝ «Ի 1834, մայիս 22» (ընթերցվում է նաեւ «Մկրտում» անձնանունը, որը, թերեւս, վերոնշյալ տապանագրում հիշատակված Մկրտումն է): Մնացած տապանագրերը վկայակոչում ենք ստորեւ՝ ըստ ժամանակագրության.

Տապանաքար ուղղանկյուն օրորոցաձեւ, գիրը՝ հարավային նիստին, 2 տող.

ԱՅ ՍՆՅԱՊԱՆԱԼ ԱԲԻՅԵ ԲՎ
ԻՆՈՒՇԻՍԳ

ՄԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԱԲԱԲԻՆ, ԹՎ/ԻՆ ՌՃԽԳ. (1694):
Նկ. 6

35 Տե՛ս Թ. Թորամանյան, Նյութեր..., հ. երկրորդ, էջ 219:

Տապանաքար օրորոցածեւ, գիրը՝ հարավային նիստին, 3 տող.

ՎԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ • Ռ ՀԱՆԻՆ Ռ Ե ՌԴ Դ
 ՎՄԱՐՏԻՐՈՍԻ Ռ ՀԱՆԳԵԱԻ Դ
 ԻՒՔՍ ԹՌԻ ՌՆԻՆԹ

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՈՒՀԱՆԻՆ, ՈՐ Է ՈՐԴԻ / ՄԱՐՏԻՐՈՍԻՆ,
 ՈՐ ՀԱՆԳԵԱԻ / Ի ՔՍ ԹՌԻՆ ՌՄԼԹ. (1790):
 Նկ. 7

Տապանաքար օրորոցածեւ, գիրը՝ արեւմտյան նիստին, 4 տող.

Վ ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԳՄԱՐԲԻՆ ՎԱՐԴԵՏ *
 Վ ՍԱՐԴՍԻՆ ՌԵ ՌԴ ԴԱԲԻ ՎԱՐԴԱ *
 Վ ԿԻՆ Ռ ՀԱՆԳԵԱԻ ԻՔՍ ԹՌԻ ՀԱՅ *
 Վ ՈՅ Ի ՌՄԻՆ

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԴԱՐԲԻՆ ՎԱՐԴԵՏ / ՍԱՐԴՍԻՆ,
 ՈՐ Է ՈՐԴԻ ԴԱՐԲԻՆ ՎԱՐԴԱՆԻՆ, ՈՐ ՀԱՆԳԵԱԻ
 Ի ՔՍ ԹՌԻՆ ՀԱՅ/ՈՅ Ի ՌՄԻՆ. (1797):
 Նկ. 8

Ուշագրավ է հատկապես վերջին տապանագիրը, ուր նշվում է նաեւ ննջեցյալի արհեստը՝ դարբին վարպետ: Ըստ տապանագրի՝ դարբին Սարգիսն իր մասնագիտությունը ժառանգել է հորից՝ դարբին Վարդանից, ինչը վկայում է, որ գյուղում որոշակիորեն զարգացած է եղել դարբնությունը: Վերոնշյալ տապանագրերում հիշատակված անձինք, ըստ ամենայնի, գյուղի նշանավոր դեմքերից են, ովքեր իրենց գործուն մասնակցությունն են ունեցել ժամանակի հոգեւոր ու մշակութային կյանքում:

Գյուղի հյուսիսային մասում՝ Էնեղիթյան բնակատեղիին ու դամբանադաշտին կից, մեծ գերեզմանոցն է, որտեղ թաղումներ են կատարվում նաեւ այսօր (նկ. 9): Վաղագույն տապանաքարերը թվագրվում են ԺԹ. դարավերջով եւ Ի. դարասկզբով. ըստ տեսակի՝ դրանք հիմնականում օրորոցածեւ, խորանարդածեւ եւ հարթ ուղղանկյունածեւ են: Վիմագրերի հավաքման ժամանակագրական սկզբունքը նկատի առնելով (մինչեւ ԺԸ. դարավերջ, իսկ ԺԹ. դարից առանձնակի կարեւորություն ունեցողները)՝ տվյալ տապանագրերը քննության չենք ենթարկում:

Ամբերդ գյուղի հուշարձաններից նշելի է նաեւ Ս. Պողոս-Պետրոս բազիլիկ եկեղեցին (նկ. 10), որի ավերակներն այսօր էլ պահպանվում են

գյուղի կենտրոնական մասում՝ խաղահրապարակի հարեւանությամբ: Բարերար Նշան Ստեփանյանի եւ «Ֆռանկանոց» հիմնադրամի միջոցներով վերջերս բարեկարգվել են ոչ միայն Ս. Թովմա առաքյալի եկեղեցին, այլեւ հիշյալ բազիլիկն ու դրանց շրջակայքը: Բարեբախտաբար, պահպանվել է նաեւ եկեղեցու բարավորի քարը՝ կառուցմանը վերաբերող հնագատող արձանագրությամբ.

∴ ԱՅՍԷ ՍՈՒՐԲ ՊՕՂՈՍ ԵՒ ՊԵՏՐՈՍ
ԱՆՎԱՆԻ ԵԿԵՂԵՑԻ ՈՐ ԷՐ ՊԱՏՃԱՌ-
ՅՕՀԱՆՆԷՍ ԱՐԲԵՂԻՍԿՈՊՈՍ ԸՆԴ /
ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ԳԵՂՋ ՖՈՒԱՆԿԱՆՑ
1866 ԹՎԻՆ 1 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ:

ԱՅՍ Է ՍՈՒՐԲ ՊՕՂՈՍ ԵՒ ՊԵՏՐՈՍ / ԱՆՎԱՆԻ ԵԿԵՂԵՑԻ,
ՈՐ ԷՐ ՊԱՏՃԱՌ / ՅՕՀԱՆՆԷՍ ԱՐԲԵՂԻՍԿՈՊՈՍ, ԸՆԴ /
ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ԳԵՂՋ ՖՈՒԱՆԿԱՆ ԸՂՅ / 1868 ԹՎԻՆ, 1
ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ:

Նկ. 11

Համաձայն վիմագրի՝ Ս. Պողոս-Պետրոս եկեղեցին կառուցվել է 1868 թ., այսինքն՝ Գեորգ Դ. Կոստանդնուպոլսեցի (1866-1882) Կաթողիկոսի օրոք, Հովհաննես արքեպիսկոպոսի նախաձեռնությամբ եւ, ըստ ամենայնի, գյուղացիների միջոցների ներդրմամբ («ընդ հասարակութեան գեղջ Ֆռանկանոց»): Ուշագրավ է վիմագրում գյուղի՝ «Ֆռանկանոց» անունով հիշատակումը:

Վերոշարադրյալը թույլ է տալիս արձանագրել, որ ՀՀ Արմավիրի մարզի Ամբերդ (Ֆռանկանոց) գյուղի պատմությունը, բացի հնագիտական պեղումների արդյունքներից ու մատենագրության մեջ պահպանված վկայություններից, որոշակիորեն լուսաբանվում է նաեւ քննության առնված վիմագրերի միջոցով, ըստ որոնց, գյուղի եկեղեցին նորոգման է ենթարկվել 1765 թ., դրանց ժամանակակից են նաեւ ներկայացվող տապանագրերը:

Մայր Աթոռին հարկատու Ֆռանկանոց, ներկայիս՝ Ամբերդ գյուղը որոշակի դեր ու նշանակություն է ունեցել ԺԷ. եւ հետագա դարերում. այստեղ են գործել Ս. Թովմա առաքյալի եւ ավելի ուշ՝ 1868 թ. կառուցված Ս. Պողոս-Պետրոս բազիլիկ եկեղեցիները:

РЕЗЮМЕ

Село Амберд (Франканоц, Франганоц) находится в Армавирской области Республики Армения, на расстоянии около 8 км к северо-западу от города Вагаршапат. Село имеет важное историко-археологическое значение. В 30-е годы прошлого века здесь были найдены энеолитическое поселение и некрополь. В селе находятся базиликальные церкви Св. Товмы (17-й в.) и Св. Погоса-Петроса (1868 г.). Согласно надписи на тимпане входа церкви Св. Товмы, церковь была отремонтирована во время правления католикоса Симеона Ереванци (1763-1780), в 1765 г. Вокруг церкви и в селе также сохранились кладбища позднего средневековья. Самые древние эпитафии датируются 17-18-ми веками.

SUMMARY

The village of Amberd (Frankanots, Franganots) is situated in Armavir region of Republic of Armenia, around 8 km to the north-west from Vagharshapat. The village has historical-archeological significance; the Aeneolithic settlement and burial site were discovered during the 30's of the last century in this area. The basilic churches of St. Tovma (17th century) and St. Pghos-Petros (St. Paul-St. Peter) (1868) are also situated in the village. According to the inscription on the entrance tympanum of St. Tovma church, the church was reconstructed during the reign of the Catholicos Simeon Yerevantsi (1763-1780) in 1765. There are also Late Medieval cemeteries around the church and in the village. The earliest epitaphs are dated to the 17-18th centuries.

ՄԵՐԻ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՆՈՒՇԱՐՉԱՆՆԵՐԻ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՒՄԸ ՄԱՅՐԱՎԱՆՔՈՒՄ

Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի փարածքը հարուստ է պարմական հուշարձաններով: Վերջիններիս վերականգնման և արդիականացման խնդիրները մշտապես քննարկվում են ՏՄ մշակույթի նախարարության գիտամեթոդական և Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի ճարտարապետական խորհուրդներում: Նախագծերը միայն դրական որոշման առկայությամբ են ստանում գիտական վերականգնման թույլատրություն: Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի կառույցները համաշխարհային մշակութային ժառանգության մասն են համարվում, ուստի գիտական քննարկումներին պարտադիր մասնակցում են միջազգային փորձագետներ:

Պարմական հուշարձանների վերականգնումն ու օգտագործումը, ժամանակի կոմունալ պայմաններին և պահանջներին հարմարեցնելը՝ պարմական տեսքի և միջավայրի պահպանմամբ, վերականգնման նախագծերում առաջացնում են բազմաթիվ խնդիրներ, որոնք իրենց լուծումն են ստանում քննարկումներում:

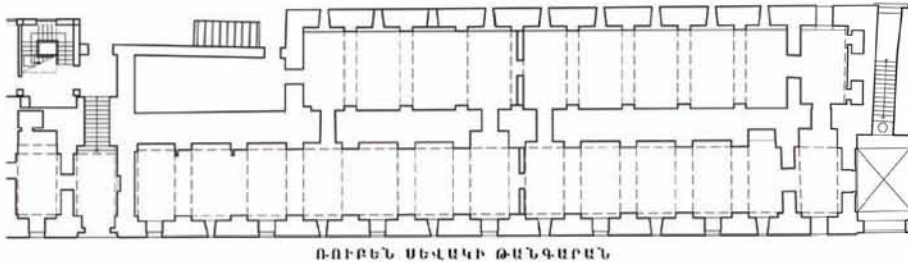
Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի փարածքում գտնվող թանգարանները, Մայր Տաճարը՝ Մայրավանքի ամենահին կառույցը, իր շուրջն է համախմբել վանական բազմաբնույթ այլ կառույցներ, որոնց ձեւավորումը հիմնականում բխել է Մայր Տաճարի արժևորումից:

Ի. դարի սկզբներին Մկրտիչ Ա. Վանեցի Կաթողիկոսի կողմից կառուցվել էր «Խրիմյան» թանգարանային շենքը, որն այդպես էլ չէր հասցրել ցուցադրություն ունենալ, քանի որ խորհրդային տարիներին իշխանությունները թալանել էին Մայրավանքի մշակութային արժեքները՝ հնափայ գրքեր, գորգեր, եկեղեցական սպասք, արխիվ... Արդեն 1950-ական թվականներին Մայրավանքի վերստին համալրված մշակութային արժեքները կարիք ունեին ցուցադրության. այս խնդիրը լուծեց երջանկահիշատակ Վազգեն Ա. Կաթողիկոսը դեռևս 1956 թ.:

1869-ին Մայր Տաճարի արևելքում Գևորգ Դ. Կաթողիկոսի օրոք կառուցված սպասքատունը օգտագործվել էր որպես Մայրավանքում պահվող գանձերի ցուցադրության սրահ: 1960-ականների սկզբին այս սրահը այլևս չէր կարող բավարարել ժամանակի պահանջները: Խնդիր դրվեց կառուցել թանգարան-

գանձարուն: Գանձարունը կառուցվել է նոր Վեհարանի հարավային կողմում. հովանավորներն էին Ալեք և Մարի Մանուկյանները: Այդ կառույցի ներսի սրահներում ցուցադրվեցին Մայր Աթոռում պահվող մշակութային բազմաթիվ արժեքներ:

Գարեգին Բ. Վեհափառ Նայրապետը իր գահակալության հենց սկզբից հոգ է տարել Մայրավանքի փարածքն ըստ համապատասխան նշանակության կառույցների գոյեվորելու մասին: Ընտրված թանգարանային գոյին սկսվում է գրադարան-թանգարանով, որը հետագայում վերանվանվում է «Գանձարուն», ձգվում է դեպի արևելք՝ ընդգրկելով հին Վեհարանի, Խրիմյան թանգարանի շենքերը, ապա՝ Ղազարապատի հարավարևմտյան հարվածը՝ Ռուբեն Մուսկի անվան և գորգերի թանգարանները, բոլորը ներառելով Մայր Տաճարից դեպի հարավ ընկած փարածքում մեկ թեում:

2015 թ. փետր, սակայն հիշարժան փարելից է ողջ հայ ժողովրդի համար, ուսրի Ամենայն Նայոց Նայրապետը մեծ նախանձախնդրությամբ է պատրաստվում ջանալով կարևոր ծրագրերը 2015-ի նախօրյակին ավարտին հասցնել: Այդ աշխատանքներից են նաև Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի փարածքում թանգարանային գոյում զբնվող կառույցների նորոգումն ու վերականգնումը:

Գանձարունը եռահարկ կառույց է՝ արտաքինից երկհարկ ուղղաձիգ բաժանումով, կիսանկուղային հարկով, կարմրավուն փուֆով. ճարտարապետը է Բաղդիկ Արզումանյանը: Նախագծում կենտրոնական մասից քիչ աջ բարձրանում է կառույցի խաչվող կամարներով գմբեթավոր հարվածը, որի հյուսիսային մասում՝ երկրորդ և երրորդ հարկերում փեղավորված էր գրադարանը, իսկ հարավային հարվածում՝ թանգարանային ցուցասրահները:

Գանձարան վերանորոգումը սկսվեց 2011 թվականին: Մայր Աթոռի փարածքի հարավարևելյան անկյունում, Գանձարան վերանորոգման աշխատանքներին զուգահեռ, կառուցվում էր Վաչե և Թամար Մանուկյան Մարենադարանի շենքը, որտեղ փոխադրվեցին Գանձարան գրադարանի գրքերը:

Ազարված սրահները վերանորոգվում են, և նախարեսվում է այսպեղ զեւրեղել Ամնայն Տայոց կաթողիկոսներին նվիրված թանգարան-ցուցասրահներ: Կրեղադրվի նաև Գանձաւրան կառուցման հովանավոր Ալեք Մանուկյանի կյանքին և գործունեությանը նվիրված ցուցասրահ, որւրեղ կզեւրեղվի նրա աշխարասենյակի կահ-կարասին: Կիսանկողային ւրարաճքները նախարեսվում են լաբորատոր-աշխարասենյակների, ցուցանմուշների հեւր աշխարելու, վերականգնելու, ինչպես նաև ֆոնդային նմուշների սենյակների համար: Կիսանկողային ւրարաճքը լիարժեք օգւրագործելու նպարակով նախարեսվում է համապարասխանաւրար ավելացնել կիսանկողային և առաջին հարկերն իրար կապող մուրք՝ աստիճանավանդակի հեւր միասին: Նշված փոփոխությունների նախագծի հեղինակն է ճարւրարապեւր Սամվել Տայոցյանը: Վերանորոգման աշխարանքները կավարւրվեն 2015-ի սկզբին:

Դեռևս 2000 թ. Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնին պելւրք է հանձնվել Արշիլ Գորկու (Ոսւրանիկ Ադոյան) նկարներից: Գարեգին Բ. Տայրապելը դրանց ցուցադրության համար որպես սրահ ընւրրեց Խրիմյան Տայրիկի՝ Մայրավանքի հարավային կողմում կառուցած, սակայն այդ նպարակով չօգւրագործված թանգարանային շենքը, որը վերջին մի քանի ւրասնամյակում որպես պահեստային շինություն էր ծառայում: Կառույցը մեկ հարկանի է՝ մոխրագույն ւրոֆե սրբարաշ քարով իրականացված: Ունի երկու մուրք՝ հյուսիսից և հարավից, որոնք իրար կապվում են մեկ միասնական նեղ սրահով: Այդ սրահի երկու կողմում ւրեղադրված են երկայնակի սրահներ՝ չորսական թաղակիր կամարներով: Շենքի նորոգման աշխարանքներն իրականացվեցին երկու փուլով: Առաջին փուլի աշխարանքները, որոնք ավարւրվեցին 2003-ին, հիմնականում վերաւերում էին սրահների վերականգնմանը, սանհանգույցի, կոյուղագծերի ավելացմանը: Շենքի հարմարեցումը պարկերասրահին ենթադրում էր նաև օղափոխության, խոնավության, ջեռուցման համակարգեր: Առկա էր նաև ւրանիքի ծածկույթի փոփոխման խնդիր: Այս աշխարանքներն սկսվեցին 2013-ին:

Նախագծման փուլում առաջադրված հարցերը մի քանի անգամ քննարկվեցին ւրարեր մասնագիւրական խորհուրդներում, քանի որ պարմական հին կառույցում նոր ւրեխնուղգիաների ւրեղադրումը առաջացնում էր բազմաթիվ խնդիրներ: Վերջնական ւրարերակում որոշվեց սարքերը ւրեղադրել կառույցի ւրանիքում: Ծրագրի իրականացումը նախարեսվեց ավարւրել 2014-ի վերջին:

Ուրբեն Սեակի և գորգերի թանգարանների սւրեղծումը Վեհափառ Տայրապելի՝ 2013 թ. ծրագրերից էր:

Ղազարապարը Մայր Աթոռի պարմական շենքերից է: Այն հին Վեհարանի հեւր գրավում է Մայրավանքի հարավային հարվածը և իր ւրոֆակերւր

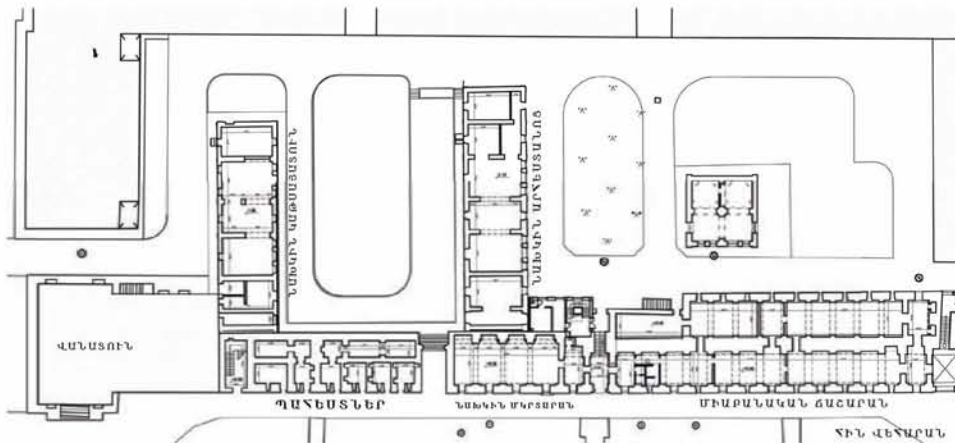
Վերանորոգված հին Վեհարանի ներքին տեսքը

Վերանորոգված հին Վեհարաւի Ներքին տեսքը

յուրահատուկ ճակարով Մայր Տաճարի հետ կազմում է ճարպարապետական ամբողջական ներդաշնակություն:

Ղազարապարը, որպես միաբանական սեղանատուն, սկսել է կառուցվել Ալեքսանդր Ջուդայեցի Կաթողիկոսի օրոք՝ 1713 թվականին: Նին Վեհարանին կից հյուրանոցից այն անջատվում է դեպի միաբանական կացարանների բակը փանող թաղածածկ միջանցքով, սակայն դրա այլաձև կոնստրուկտիվ լուծումները, փեղ- փեղ կրկնակի պատերը ցույց էին տալիս, որ այն կառուցվել է ընդմիջումներով: Ղազար Ջահկեցի Կաթողիկոսի գահակալության տարիներին՝ 1750 թ., սեղանատան վրա կառուցվում է երկրորդ հարկ՝ դեպի Մայր Տաճարի բակն ուղղված քարաշեն պարով և աղյուսաշեն գմբեթներով:

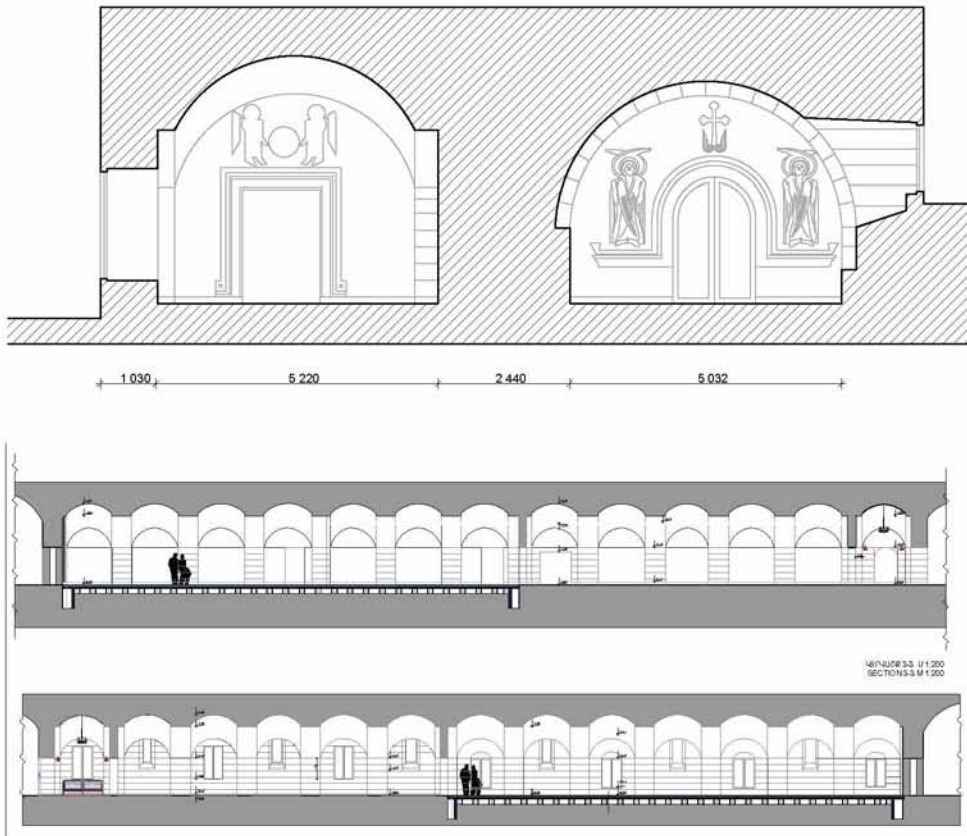

Ղազարապարի ներքին պատերը, հին Վեհարանի նման, հիմնականում կառուցված են հում աղյուսով, որոնց հասարկությունը առանձին հատվածներում հասնում է 260 սմ: Ծածկերը թաղակապ են՝ թրծված աղյուսից, և միայն մի հատվածում իրականացված են մեծածավալ փուֆե սրբարաշ քարերով: Տանիքը, իր ժամանակին համապատասխան, հարթ է եղել:

Կամարների վրայի հողի շերտը փեղ-փեղ հասել էր 2 մ: Տարիների ընթացքում փանիքի հողի ու ծածկերի, կամարների և թաղերի հսկա զանգվածների ճնշման փակ շենքի արտաքին պատերը Ի. դարի կեսերին թեքվել, անջատվել էին իրարից: Թաղերում առաջացել էին բազմաթիվ ճեղքեր: Ղազարապարը այնքան էր քայքայվել, որ փլուզումն անխուսափելի էր: Վազգեն Ա. Կաթողիկոսի նախաձեռնությամբ իրականացվել են վերականգնման աշխատանքներ (նախագծի հեղինակ՝ Ա. Գալիկյան): Ըստ նախագծի՝ շենքի առաջին հարկում վերականգնվել էր կառույցի պարմական բովանդակությունը՝ այն վերածելով ուսանողների և միաբանների համար խոհանոցի ու սեղանատան: Ընդլայնելով

Ղազարապարի շենքը, մեկ հարկանի հարվածի վրա հարկ ավելացնելով՝ այս մասը վերածվել էր ուսանողական հանրակացարանի: Այսպիսով՝ շենքի երկրորդ հարկը որպես հանրակացարան էր ծառայել 50 ուսանողի համար: Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի գահակալության առաջին տարիներին վերջիններս նորոգվեցին՝ հարմարեցվելով սարկավազների համար կացարանների. կառույցում ավելացվեցին կոմունալ հարմարավեր պայմաններ:

2006 թ. ավարտվել էր միաբանական շենքի կառուցումը, և կիսանկուղային հարկը խոհանոցի հետ միասին հարկացվել էր միաբանական ճաշարանին: Հաշվի առնելով այս հանգամանքը՝ Ղազարապարի առաջին հարկում փեղադրված խոհանոցի և ճաշարանի սրահները Վեհափառ Հայրապետի նախաձեռնությամբ վերանորոգվեցին, և որոշվեց այդ հարվածը օգտագործել Ռուբեն Մեակի անունը կրող թանգարանի համար (նախագծի հեղինակ՝ ճարտարապետ Մարիամ Մովսեսյան):

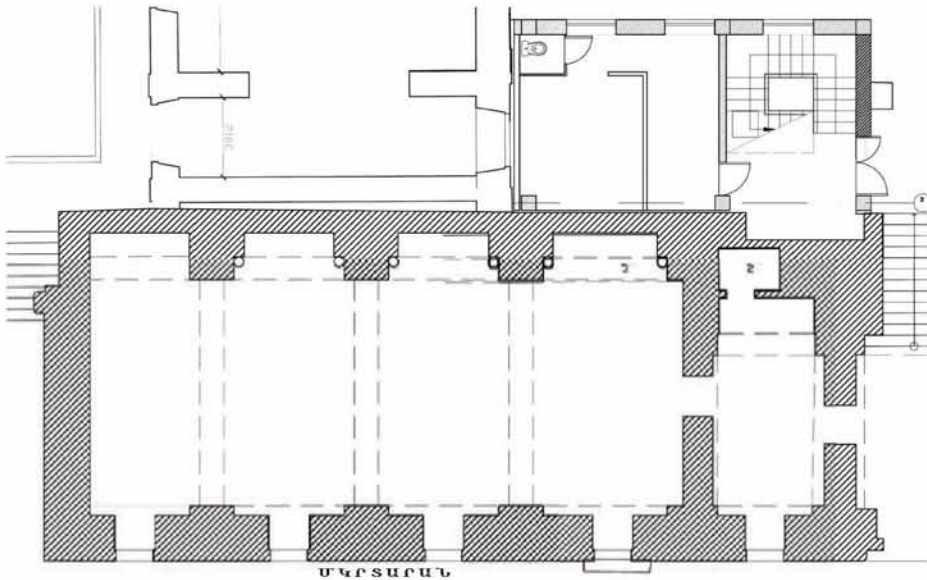
Ռուբեն Սևակի անվան վերանորոգված թանգարանի ներքին տեսքը

Արշիլ Գորկու անվան վերանորոգված թանգարանի ներքին տեսքը

Ճաշարահների պատերը և թաղերը մաքրվեցին աղակալումից, արևելյան երեք սրահներում իրականացվեց նոր օդափոխվող հարակ: Հարավարևելյան հարվածում գրնվող փոքր սրահը նախարեսվեց դարձնել թանգարանի փնօրինության համար սենյակներ:

Թանգարանի համար նախարեսվեց համապարասխան լուսավորություն, իրականացվեցին օդափոխության, ջեռուցման, հրդեհաշիջման և հրդեհաազդարարման համակարգեր: Փոխվեցին հին, քայքայված բոլոր դռներն ու պատուհանները, փեղադրվեցին կաղնեփայտե ապակեպար նոր դռներ և պարուհաններ: Մշակվեց ցուցադրության նախագիծ, որը և իրականացվեց Ռուբեն Սևակի թոռան կողմից Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնին նվիրած գեղանկարների ու վավերագիր նյութերի ցուցադրությամբ:

Ղազարապարի արևելյան հարվածում գրնվող թաղակապ անցումից հետո՝ 1970-1980-ականներին փեղադրված աստիճանավանդակի փեղում՝ առաջին հարկում, իրականացվեց առանձին մեկ սրահ սարկավազների ցնցողարանների համար՝ պարմական կառույցում կրճարելով նախկինում իրականացված թաց կեփերի քանակը: Ցնցողարանի սրահի դիմաց փեղադրվեցին երկրորդ հարկ փանող նոր աստիճանավանդակն ու նախասրահը, իսկ երկրորդ հարկաբաժնում՝ ցնցողարանի սրահի վրա՝ սան. փնխ. հանգույցը և լվացարանները:

Ղազարապատի արևելյան թևը նախադեպեց հնարիպ գորգերի և մեկ հարյուրից ավել եկեղեցիների խորանների վարագույրների ցուցադրության համար:

Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում պահվող գորգերի և վարագույրների մի մասն էր միայն ցուցադրվել Գանձաբան սրահներում, իսկ մյուս մասը պահվում էր պահոցներում: Ցուցադրվող և պահոցներում պահվող նմուշների պահպանման խնդիրները պահանջում էին փոխադրվող հարկի համակարգերով օժտված դահլիճներ և պահոցներ, իսկ Գանձաբանում նման պայմաններ չունեին:

Գարեգին Բ. Վեհափառ Նայրապատի ուշադրության կենտրոնում էր նաև մշակութային այս փասնյակ արժեքների պահպանման խնդիրը: Դա հնարավոր եղավ որոշակիորեն լուծել՝ ունենալով մշակութային արժեքների ցուցադրության և պահպանման համար նախադեպեց կառույց, որը Ղազարապատի շարունակությունն է և ընդգրկում է դրա արևելյան հարվածը՝ ներառելով ուղղահայաց փեղադրված պարմական երկու կցակառույց շինություն:

Թանգարանային կառույցը պետք է ունենար արդիական այն բոլոր փոխադրվողները, որոնք ապահովելու էին մշակութային արժեքների պահպանությունը: Այս խնդիրը լուծելու համար պարմական շինությունը պետք էր զինել օդափոխության, հասարակության ջերմաստիճանային և կայուն խոնավության համակարգերով:

Թանգարանային գույրը հիմնական կառույցներից է նաև հին Վեհաբանի շենքը: Մայրավանքի գլխավոր հարակազմում այն գտնվում է Մայր Տաճարի հարավարևմտյան մասում՝ ուղղահայաց Ղազարապատին: Հին Վեհաբանի հյուսիսային մասում փեղադրված է «Տրդատա դուռը»:

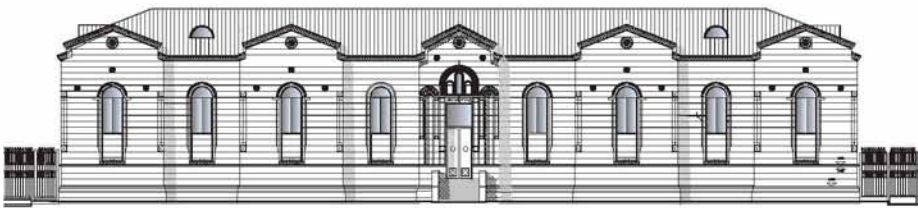
«Տրդատա դուռը» հայտնաբերվել է 1962 թ., երբ քանդվում էր հին Վեհաբանից դեպի հյուսիս ընկած հողաշեն խարխուլ շինությունը, որպեսզի եկեղեցական թափոքների համար ուղիղ ճանապարհի ստեղծվեր Մայր Տաճարի արևմտյան դռնից դեպի նոր Վեհաբան: 1962 թ. մարտի 9-ին ճարտարապետական խորհրդի նիստում որոշվում է կարարել կամարի ամբողջական վերականգնում: Նախնական հորինվածք ունեցող այս կառույցը հիմքում ունի 4.7x6.2 մ չափեր, 3.6 մ կամարային բացվածք և 11 մ բարձրություն, հիմնախարսից հետո հինգ շարքերում քարերի բարձրությունը 0.55-0.63 մ է, իսկ վերին շարքերը՝ 0.39-0.42 մ, քարերը շինարարական շրջանների արդյունք են :

Նուշարձանը մի քանի անգամ վերականգնվել է, որի հետևանքով, ենթադրվում է, որ դրա նախնական ձևերը զգալի չափով փոփոխվել են: Այն փեղադրված է Մայր Տաճարի արևելք-արևմուտք առանցքով և հարավային մասով հարում է հին Վեհաբանին:

Նին Վեհարանի հյուսիսային թևի առաջին հարկը, որպես զբոսաշրջիկների համար մուրաբային-սպասարկող հարված, վերանորոգվել է 2008 թ. (ճարպ.՝ Մարիամ Մովսեսյան):

2008-ից սկսվեցին հին Վեհարանի հարավային թևի վերանորոգման նախագծային աշխատանքները և արդեն 2011 թ. ավարտվեցին: Վերանորոգման արդյունքում սրացվեց արևելյան հարվածի կամարակապ նախասրահից դեպի թանգարանային գուրի փանող մուրք: Նախասրահի աջ մասում փեղաղրված խարխուլ սենյակը վերանորոգվեց և վերածվեց գրարան: Դրանից դեպի արևմուտք ընկած սենյակը նորոգվեց և նախարեսվեց էքսկուրսավարների համար, իսկ ձախ թևը վերածվեց թանգարանային գուրու կառույցները սպասարկող վարչական հարվածի:

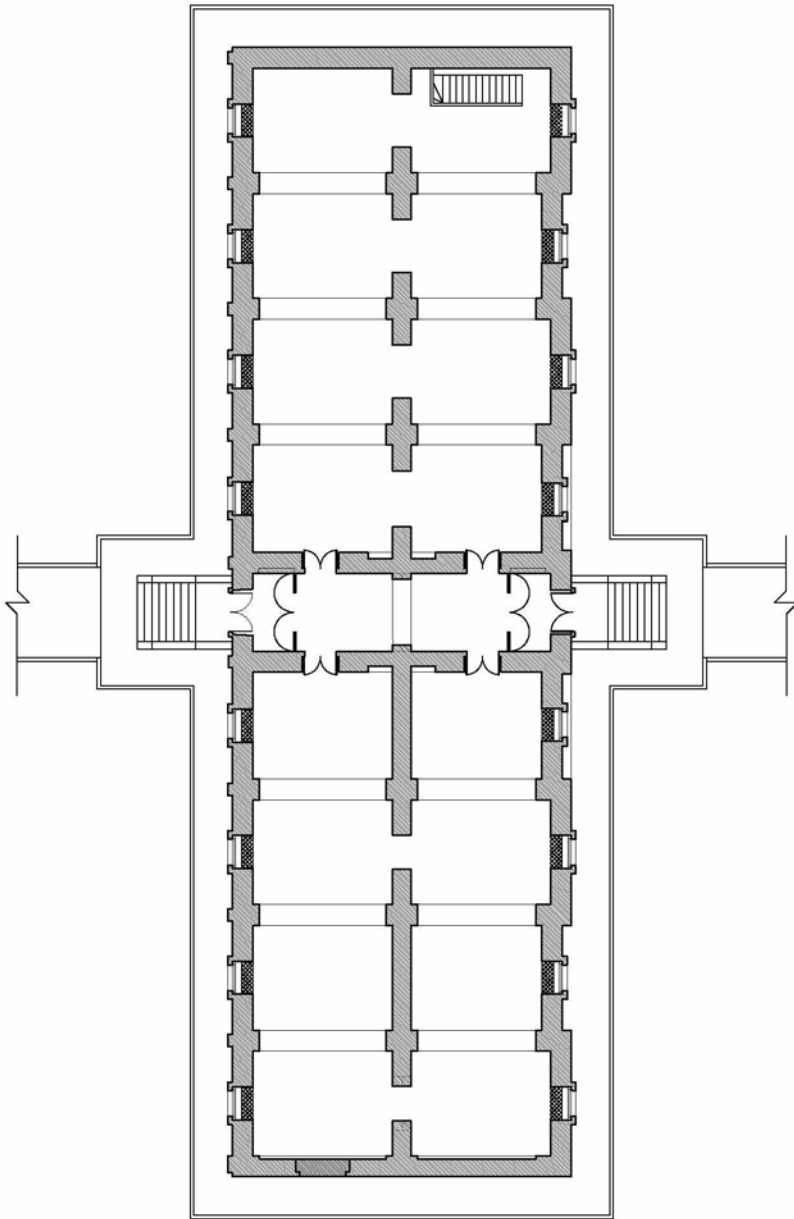
Նին Վեհարանի ամբողջական վերանորոգման աշխատանքներն սկսվեցին 2011-ից (նախագծի հեղինակներ՝ Արարվազը Նազարեթյան և Արամ Սահակյան):

ՄԱՅՐ ԼԹՈՒՍՈՒՐԻ ԷԶՄԻՆԵՆԻ ՎԵՂԵՐՆԵՐԻ ՊԵՇՏՈՆԱԿԱՆ ՄՈՒՏՔԻ ՀԵՄԱՅՆԵՊԵՏԿԵՐ . ՏԵՍԵՐ ՀԵՐԱՎԻՑ

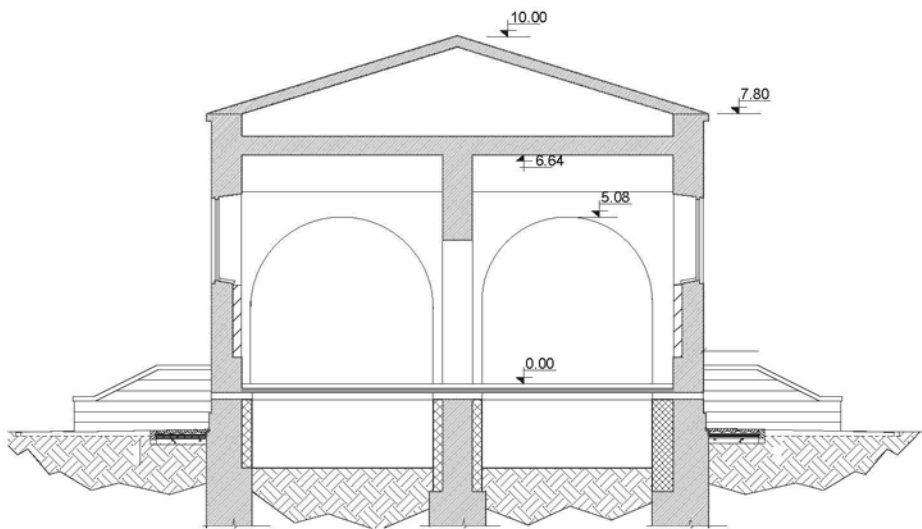
Վեհարանի առաջին հարկում կամարասրահի արևելյան հարվածում գրավող երկու փոքր սենյակները վերահարակազմվեցին զբոսաշրջիկներին սպասարկող սենյակների: Կամարասրահի հարավային հարվածի երկու հարկաբաժինները վերահարակազմվեցին բարձրաստիճան հոգևորականների համար ժամանակավոր կացարանների՝ առաջին հարկում նախասրահով և հանգստի սենյակով, իսկ երկրորդում ննջարաններով: Կառույցի վերականգնման աշխատանքների նախնական փուլում առաջին հարկաբաժնում կարարվեցին հնագիտական ուսումնասիրություններ: Բայցքայված և փլուզված պարերի հիմնային մասերի հնագիտական ուսումնասիրությունները բացահայտեցին, որ այդ հարվածը ժամանակին ծառայել է որպես Մայրավանքի պարսպապարի՝ Ղազարապարի հարավարևմտյան անկյունային աշտարակ: Ըստ հնագետ Նյուրա Նակոբյանի՝ աշտարակը կառուցվել է Մովսես Տաթևացի Կաթողիկոսի օրոք (1629-1632 թթ.): Աշտարակը բոլորակ կառույց էր՝ վառ կարմիր, լավ թրծած աղյուսներով (կարմիր կավի և երկաթի օքսիդի մեծ պարունակությամբ): Նման

աղյուսները գիպությանը հայտնի են իբրև իրանական շինարվեստին բնորոշ տարրեր (թեև Նայաստանը հնուց ի վեր հայտնի է եղել իր նշանավոր կարմիր կավով՝ «գիլ Էրմենի» կամ «bollus armena»): Պեղումների արդյունքում պարզվեց, որ աշտարակը ունեցել է եռաշերտ հասակ:

«Երկրորդ մշակութային շերտը երեք հնոց վառարաններ էին, որոնցից մեկի կրակարանը պահպանված էր օղամուղ սարքի հետ միասին: Առավել հետաքրքրական էր երրորդ շերտը, որը Դ.-Ե. դարի դամբարան էր: Ճիշտ է՝ դամբարանում մասունքներ չհայտնաբերվեցին, պարզապես այն է, որ շար հաճախ թաղումները կտրարվում էին հարակի փակ, ծածկվում, փակվում՝ աննկատ լինելու համար», - իր 11.10.2010 թվականի հաշվետվության մեջ գրում է պարմական գիթությունների թեկնածու, հնագետ Նյուրա Հակոբյանը:

Այսպիսով՝ պարզվեց, որ թրծված աղյուսներով կառուցված աշտարակի գերնահարկի հարվածը ինչ-որ ժամանակ վերակառուցվել է օգտագործվել է որպես աղյուսի թրծման վառարան, իսկ դրա փակի շերտը վաղ քրիստոնեական շրջանի դամբարան է: Նորահայր մշակութային արժեքը որոշակի փոփոխություն առաջացրեց հասարակված նախագծում, որը կրկին ներկայացվեց ճարտարապետական խորհրդի հասարակմանը. նախատեսվում էր պահպանել նորահայր աշտարակն իր շերտերով և այն դարձնել ցուցադրելի:

Նորահայր աշտարակն իր շերտերով այժմ ցուցադրվում է հին Վեհարանում: Այդ հարվածը, որն այժմ Վեհարանի առաջին հարկի կամարասրահի արևելյան հարվածի հյուրասենյակի մի մասն է, ցուցադրվում է ապակու փակ: Այս նույն կառույցի երկրորդ հարկի հյուսիսային հարվածը, որը մինչ վերանորոգումը ծառայել էր որպես Ամենայն Հայոց կաթողիկոսների կյանքին ու գործունեությանը նվիրված թանգարան, որոշվեց նույնությամբ նորոգել և պահպանել իր նախնական նշանակությամբ: Այսպիսով՝ Հայոց հայրապետներին նվիրված

թանգարանը ամբողջությամբ նորոգվեց: Վերանորոգվեցին թանգարանի գլխավոր սրահի որմնանկարները, փոխվեցին քայքայված պատուհաններն ու դռները: Նորոգվեց հատակը՝ պահպանելով կոնստրուկտիվ նախկին լուծումները՝ քարե թաղերին զցված փայտե հեծանների վրա տախտակե հատակ՝ վրան իրականացված մանրահատակով: Թանգարանը ձեռք բերեց հովացման և ջեռուցման նոր համակարգեր, փոխվեցին նաև կոմունիկացիոն ցանցերը: Բարեկարգվեց հին Վեհարանի արևմտյան բակը: Բակում նախկինից պահպանված ջրավազանը նորոգվեց, և տարածքը սալապատվեց փուֆ քարով: Պահպանվեցին նաև ջրավազանի առանցքով դեպի հյուսիս և հարավ ձգվող փոքր կանաչապարտարածքները: Բարեկարգ տարածքում նորովի է ընկալվում վերականգնված հին Վեհարանի պարմական կերպարը, որը խոսում վկան է իր ժամանակաշրջանի մշակույթի: Այս կառույցը ներկայացնում է մեր ժողովրդի պատմությունը՝ Դ. դարից մինչև Ի. դար:

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գարեգին Բ.-ի ուշադրության կենտրոնում էր նաև հին Վեհարանը: Նախանձախնդրության առարկան ոչ միայն կառույցի պարմական և մշակութային արժեքն էր, այլև՝ հայ կաթողիկոսներին նվիրված թանգարանի արժեւորումը. մենք մեր տուրքն ու հարգանքն ենք մատուցում խոնարհվելով Մայր Տաճարի առջև գրկվող նրանց շիրիմներին, շիրիմներ, որոնք այսօր մեր պատմության և մշակույթի մասն են կազմում:

Վեհափառ Հայրապետի պահանջկոթությունը՝ անխաթար պահպանելու անցյալի հիշատակները, դրսևորվեց ինչպես Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցուն նվիրված կառույցների նորոգությամբ, Մայրավանքի պարմական բոլոր կառույցների վերականգնմամբ, այնպես և Հայոց հայրապետների շիրմաքարերի պահպանությամբ:

РЕЗЮМЕ

Армянская церковная архитектура оставила неизгладимый след во всемирном культурном наследии, добавив к уже существующим архитектурным стилям самобытный армянский стиль.

Для продолжения древних традиций, начала нового этапа культурного и идеологического развития необходимо продолжать и развивать архитектурное искусство - этого мнения придерживается и Его Святейшество Католикос Всех Армян Гарегин Второй.

Благодаря обширной строительной деятельности, предпринятой Верховным Патриархом, сказано новое слово в архитектурном и строительном ис-

кусстве. Многогранные и разнообразные программы претворяются в жизнь, преодолевая многочисленные препоны и препятствия.

С самого начала своего правления Верховный Патриарх занимался вопросами обустройства территории Первопрестольного св. Эчмиадзина соответствующими и приличествующими строениями. Неотделимой частью этой деятельности является создание музейной зоны. Она начинается с музея-библиотеки, впоследствии переименованной в Сокровищницу, включает в себя старое здание Патриарших покоев, музей “Хримян”, затем юго-восточную часть Казарапата – музей Рубена Севака и ковров. Создание музейной зоны имеет важное культурное значение.

SUMMARY

The Armenian Church architecture had left an indelible imprint in the world cultural heritage adding Armenian and unique style to the range of architectural styles. For continuing old traditions, for opening a new era and new way in cultural and spiritual ideology it is necessary to continue the progress and to develop the architectural culture. His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians shares the same vision.

Thanks to huge architectural activity initiated by His Holiness, new achievements have been gained in Armenian architecture and building art. Different voluminous projects are fulfilled by overcoming various difficulties and complexities.

From the very beginning of his Pontificate, the Catholicos of All Armenians took care of surrounding the territory of the Mother See of Holy Etchmiadzin with buildings of respective significance. The indivisible part of this project is also the creation of a museum zone. It begins with a library-museum later called “Gandzaton”, includes buildings of the old Patriarchal residence, Khrimian museum, then the south-western part of Ghazarapat – the carpet museum and the museum named after Ruben Sevak. Creation of the museum zone has also a cultural significance.

ՊԱՐԳԵԻ ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ

փիլիսոփայական գիտ. թեկնածու

**ԳԱՐԵԳԻՆ Բ. ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ
ՆՈՎՎԱԴԴԵՏԱԿԱՆ ԱՅՅԵՐԸ**

(2000-2005 թթ.)

Նայ Եկեղեցու նորագույն շրջանի պարամության կարևորագույն իրադարձությունների շարքում առանձնանում են Նայոց Նայրապետի հովվապետական այցերը Եկեղեցու փարբեր թեմեր և նվիրապետական կենտրոններ: Վերջին հարյուր տարվա պարամական իրադարձությունները, այդ թվում՝ կորուստների, հերապետումների, գրկանքների ու մաքառումների խորհրդային շրջանը, էապես թուլացրել էին Նայասպանում Մայր Եկեղեցու հասարակական դերակապարությունը և գործառնական նշանակությունը, որը միանգամայն օրինաչափորեն հանգեցրել էր նաև հայկական սփյուռքում Մայր Աթոռի դերի ու նշանակության նվազմանը: Խորհրդային կայսրության փլուզումը և Նայասպանի անկախության վերականգնումը նոր դարաշրջան բացեցին ոչ միայն հայոց պետականության կայացման և զարգացման, այլև՝ Նայոց Եկեղեցու սասանված հեղինակության վերականգնման, ազգային արժեքների վերարժեւորման ու մարտցման համար: Այդ շարակարգում հարկապես պետք է արժանին մարտցել Վազգեն Ա. Ամենայն Նայոց Կաթողիկոսի՝ խորհրդային վերջին և ՆՆ անկախության առաջին տարիների ակտիվ և բեղմնավոր գործունեությանը: Վազգեն Ա. Նայրապետի գործունեությունը նպաստավոր պայմաններ ստեղծեց Նայ Եկեղեցու հեղինակության բարձրացման, հավատավոր ժողովրդի՝ դեպի Եկեղեցի վերադարձի համար: Ի. դարավերջի եկեղեցական կյանքի և գործունեության զարգացմանն ուղղված այս քայլերն իրենց հետագա ընթացքը գտան Գարեգին Ա. Նայրապետի օրոք: Վերջինիս ընտրությամբ նոր պայմաններ ստեղծվեցին Նայրենիք-Սփյուռք կապերի ամրապնդման, Սփյուռքում Մայր Աթոռի հեղինակության բարձրացման և Անթիլիաս-Էջմիածին հարաբերությունների կարգավորման համար: Նայրենիք-Սփյուռք կապերի զարգացումն ու կարարելագործումը Արցախյան պարերագնում հաղթանակած, զարգացման ուղին բռնած նորանկախ պետականության հզորացման և կայացման համար նոր հորիզոններ բացեցին: Միաժամանակ պարարտ հող ստեղծվեց Եկեղեցի-պետություն

հարաբերությունների նոր մակարդակ արձանագրելու և զարգացման անդամ ուղի նախանշելու համար:

Ի. դարավերջին՝ հայոց պետականության համար ծանր պայմաններում հայրապետ ընտրված Գարեգին Բ. Ամենայն Նայոց Կաթողիկոսին վիճակված էր ակնապես լինելու և դառնալու գործուն դերակատարներից մեկը հայոց նորագույն շրջանի դժվարին և իրադարձություններով հարուստ պարամության: Շարունակելով նախորդ հայրապետների կիսաթողած գործը՝ Վեհափառ Նայրապետը կարողացավ կարճ ժամանակահատվածում ակտիվ գործունեություն ծավալել ի նպաստ Եկեղեցու և պետության հզորացման ու զարգացման: Նոր դարաշրջանի մարտահրավերներին ընդառաջ՝ Գարեգին Բ.-ի գլխավորությամբ Նայ Եկեղեցին ԻԱ. դար մուտք գործեց որպես ազգային հզոր եկեղեցական կառույց, որի անբաժան մասն են Նայրենիքի և Սփյուռքի համայնքները: Ահա այս միասնականության հրամայականով էլ պետք է դիտարկել Վեհափառ Նայրապետի հովվապետական այցերը, որոնք, ըստ էության, կարելի է գնահատել և արժևորել մի քանի տեսանկյունից՝ կրոնական, կրթամշակութային, պետական, քաղաքական, միավորիչ և այլն:

Այս առումով բավականին հերաքրքիր է Գարեգին Բ. Ամենայն Նայոց Կաթողիկոսի՝ 2000-2005 թթ. հովվապետական այցերի վերլուծությունը: Դրանք, ըստ էության, բազմաբնույթ են և դժվարությամբ են ենթարկվում համակարգային մոտեցման: Սակայն ակնհայտ է, որ դրանք Նայոց Եկեղեցու պարամության մեջ աննախադեպ են, քանի որ Գարեգին Բ.-ն արդեն իսկ Նայ Եկեղեցու պարամության մեջ կարող է մնալ իբրև ամենաշատ հովվապետական այցեր կատարած Նայրապետ: Իհարկե, այդ գնահատականը միակողմանի չպիտի հնչի, քանի որ միայն այցելությունների թվաքանակը գնահատման արժանիք չէ. կարևոր է նաև դրանց բովանդակային կողմն ու արդյունավետությունը, քանզի յուրաքանչյուր այց ունի որոշակի նպատակ, ուղղված է որոշակի բնույթի և բովանդակության խնդիրների լուծմանը և հայ ժողովրդի ու Եկեղեցու միասնության կարևորագույն գրավականներից է:

Գարեգին Բ. Նայրապետի հովվապետական այցերն անբաժան մասն են կազմում Նայ Եկեղեցու հոգևոր, մշակութային, ազգային-պետական գործառույթների իրականացման ու իրագործման, որոնք ակնհայտ են դարձնում Եկեղեցու կարևորագույն հարկանիշները և ազգային նկարագիրը: Նայոց հիմնախնդիրներով ապրող և ազգային միասնականության ամրապնդմանը նախանձափույզ Եկեղեցու միավորիչ գործառույթի վառ արտահայտությունն են Վեհափառ Նայրապետի հովվապետական այցերը, որոնք բխում են ազգային շահերից և ուղղված են միասնության ամրապնդմանը, Նայրենիք-Սփյուռք հարաբերությունների կարարելագործմանն ու զարգացմանը:

2000-2005 թթ. հովվապետական այցերի քննական վերլուծությունը թույլ է տալիս արձանագրել, որ դրանց մի մասն ունի հայրենասիրական բնույթ և Եկե-

ղեցու կրոնամշակութային ու դավանանքային գործառնություններից զար, ուղղված է հասարակության հայրենասիրական ոգու բարձրացմանը, պետություն-Եկեղեցի փոխհարաբերության ամրապնդմանը: Այդ այցերը Եկեղեցու միավորիչ և ազգահավաք գործառնության իրագործումն են: Այդպիսի այցերից է, մասնավորապես, Վեհափառ Նայրապետի՝ 2000 թ. հովվապետական այցն Արցախի թեմ: Ազապագրված նորանկախ Արցախի համար այդ այցն ազգային զարթոնքի և պետականության կերպման գործում նաև Եկեղեցու մասնակցության ու դերակատարության յուրահատուկ ամփոփում էր, հայ ժողովրդի և ազգային Եկեղեցու միասնականության, հայրենամեր գործունեության գնահատական: Պարահական չէ, որ Վեհափառ Նայրապետի խոսքում հայ ժողովրդի ազապագրական պայքարն ու Նայոց Եկեղեցու վերազարթոնքն ընկալվում են իբրև մեկ ամբողջություն. «Մենք հավաքում ենք, որ հայրենյաց հողին հեղված մեր սիրելի զավակների արյունից պիտի վերընձյուղվեն, պիտի ծարձակվեն նոր շիվեր՝ ի դեմս անուշիկ, քաղցր, գեղեցիկ մեր մաքաղ սերնդի, այս փոքրիկ երեխաների, որոնք պիտի գան նույն ոգով կանգնելու հայրենյաց պաշտպանության սրբազան գործի պաշտպանողանին և կերպելու Նայոց գորեղ Նայրենիքը, Նայոց գորեղ երկիրը՝ Նայաստան և Արցախ իր աշխարհներով»³⁶: Միաժամանակ Վեհափառի խոսքը ներկայացնում է հայ հոգևորականի կերպարի և առաքելության հավաքական բնութագիրն ու գնահատականը. «Մենք մեր գնահատանքն ենք բերում մեր հոգևորականներին, որոնք մեր ժողովրդի զավակաց կողքին, ծանր ու դժվարին ժամանակներում պարերագմի, հրանոթների որոպյունի ներքո իրենց առաքելության, իրենց ծառայության նվիրական սուրբ գործին լծված՝ աշխատում էին մխիթարություն բերել, աշխատում էին ոգևորություն, խանդավառություն, աննկուն ոգի հաղորդել մեր ժողովրդի զավակաց»³⁷:

Վեհափառ Նայրապետի՝ Արցախի թեմ հովվապետական այցի հայրենասիրական և ազգային բնույթի դրսևորումն են հարկապես Մարտունի, Ճարպար, Սոս, Սխարաշեն, Ամարաս, Ներ-Ներ, Խնածախ, Վանք ու Գանձասար այցելությունները: Այս բնակավայրերը պարերագմական գործողությունների թարերաբեմ հանդիսացած և հերոսական մաքառումների միջով անցած այն վայրերն են, որոնցում առավելագույնս են դրսևորվել հայրենասիրական ոգին, ազապարենչությունը, ժողովուրդ-Եկեղեցի միությունն ու միասնականությունը: Շարակարգում ակնհայտ է, որ այդ բնակավայրերի ընտրությունը պարահական չէ, այլ՝ երախարիքի յուրահատուկ դրսևորում ու գնահատական Մայր Եկեղեցու կողմից:

Գարեգին Բ. Ամենայն Նայոց Կաթողիկոսի հովվապետական այցերի մի մասն էլ ունի միջեկեղեցական հարաբերությունների կարգավորման, զարգացման ուղղվածություն և իրականացվել է հիմնականում քրիստոնեությունը պե-

36 «Էջմիածին» ամսագիր, 2000, Թ., էջ 20:

37 Անդ:

յրական կրոն հռչակելու 1700-ամյակի փոնակափարությունների շրջանակներում: Դրանցից պետք է առանձնացնել Վեհափառ Նայրապետի այցելությունը Եգիպտոս ու Եթովպիա³⁸: Այդ այցելը հայ-ղապական և հայ-եթովպական բարեկամական բազմադարյա հարաբերությունների պարմության մեջ նոր էջ բացեցին՝ նպաստելով Քույր եկեղեցիների հարաբերությունների հզորացմանն ու ամրապնդմանը: Դրա լավագույն վկայություններից է Նայոց Նայրապետի և Ղապրի Եկեղեցու առաջնորդի ստորագրած համապեղ կոմյունիկեն³⁹: Եգիպտոս այցի շրջանակներում Նայ Եկեղեցու միջազգային հեղինակության կարևոր գրավականներից է նաև Գարեգին Բ.-ի հանդիպումն Ալ Ազհարի Շեյխ Մեծ իմամ Ալ Թանսարուի հետ, որի ընթացքում «Վեհափառ Նայրապետն իր շնորհակալությունը հայտնեց արաբ ժողովրդին՝ դարասկզբին հայ ժողովրդի նկատմամբ ցուցաբերած եղբայրական վերաբերմունքի, ինչպես նաև հերազա ջերմ հարաբերությունների համար»⁴⁰:

Եգիպտոս և Եթովպիա, ինչպես նաև Նայ Եկեղեցու այլ թեմեր այցերի շարակարգում հարկապես կարևորվում են հայ համայնքի հետ հանդիպումները, որոնք Նայրենիք-Սփյուռք հարաբերությունների զարգացման որակական նոր ուղենիշներ են ձևավորում: Մասնավորապես եգիպտական համայնքի հետ հանդիպման ժամանակ Վեհափառ Նայրապետը մեծապես կարևորում է «յուրաքանչյուր հայի կապվածությունը Նայրենիքին՝ նշելով, որ Նայաստանի իրենց քույրերն ու եղբայրները բազում գրկանքներ են կրել վերջին փասը փարիներին, բայց և այդ գոհաբերությունների ու դժվարությունների հաղթահարման արդյունքում ունենք անկախացյալ Նայաստան և հաստատվում ու ամուր ոգով լցված, Նայրենիքի գորացմանն ու շենացմանը լծված զավակներ»⁴¹:

Միջեկեղեցական հարաբերությունների զարգացման որակական նոր հարթություն էր հարկապես Նայոց հովվապետի 2000 թ. նոյեմբերյան այցը Ղոմ, որի նպատակն էր Նովիանեն-Պողոս Բ. պապի հետ հանդիպումը և Ս. Գրիգոր Լուսավորչի մասունքները Նայաստան փեղափոխելը: Այս այցը կարևորվում էր նաև գիտակրթական նշանակությամբ, քանի որ Նայոց Նայրապետն իր մասնակցությունն էր բերում Արեւելյան եկեղեցիների աստվածաբանությանը, պարմությանը, ծիսագիտությանը նվիրված գիտական սիմպոզիումին:

Նայրենիք-Սփյուռք կապի ամրապնդմանն ու որակական նոր հարաբերությունների կայացմանը միավորված հայրենանվեր գործունեության, Նայոց Եկեղեցու հզորացմանն ու զարգացմանն ուղղված կարևորագույն այցերից են նաև Նայոց Նայրապետի այցելությունները Ռումինիա, Ֆրանսիա, Ռուսաստան, ԱՄՆ, Կանադա, Ավստրիա, Բուլղարիա, Ավստրալիա, Նոր Զելանդիա, Մեծ Բրիտանիա

38 «Էջմիածին», 2000, ժ., էջ 4:

39 Անդ, էջ 15-17:

40 Անդ, էջ 14:

41 Անդ, էջ 9:

նիա, Ֆինլանդիա և Նարավային Ամերիկա: Բազմազան և բազմաբնույթ այս այցելություններն ակնհայտորեն շեշտում են Նայ Եկեղեցու միջազգային և միջնկեղեցական գործուն դերակատարությունը, նրա նկատմամբ համաքրիստոնական հարգանքն ու ակնածանքը, որի խոստովակայություններից է Ռուսին Ուղղափառ Եկեղեցու պետ Թեոկրիստ Պատրիարքի գնահատականը Նայոց Եկեղեցուն՝ «Քրիստոնեությանը ամենամոտ կանգնած Եկեղեցի»⁴²:

Գարեգին Բ.-ի հովվապետական այցերի շարակարգում պետք է հաշվի առնվի ուշադրության արժանացնել նաև առանձին կազմակերպված ուխտագնացությունները Դեր Զոր և Երուսաղեմ: Իհարկե, դրանք ըստ նշանակության և բնության փարբեր են, սակայն հայոց ազգային եկեղեցական կյանքում նշանակալից փնդ ու դերակատարություն ունեն:

Այսպիսով՝ Գարեգին Բ. Ամենայն Նայոց Կաթողիկոսի 2000-2005 թթ. հովվապետական այցերի համակողմանի և ամբողջական վերլուծությունը թողնելով հետագա սերունդներին՝ կարող ենք փաստել, որ դրանք ոչ միայն իրենց քանակով, այլև որակական առումով աննախադեպ են և Նայոց Եկեղեցու նորագույն պարմության մեջ արձանագրվում են իբրև եկեղեցական կյանքի զարգացմանը, Եկեղեցու դերակատարության բարձրացմանը, պետություն-Եկեղեցի, Նայրենիք-Սփյուռք հարաբերություններին և միջնկեղեցական կապերի ամրապնդմանն ուղղված՝ դեպի ապագան միրված հզոր քայլեր:

РЕЗЮМЕ

Статья о пастырских визитах Католикоса Всех армян Гарегина II-ого является попыткой проанализировать и оценить их в контексте основных функций церкви. Важными проявлениями деятельности первых годов Гарегина II-ого являются пастырские визиты 2000-2005 гг., анализ которых выявляет их некоторые особенности. Эти визиты рассматриваются как конкретные шаги по реализации определенных функций церкви. В результате анализа конкретных примеров и событий среди этих функций выделяются несколько из них. Некоторые пастырские визиты Гарегина II-ого имеют духовный, культурный и национально-государственный характер и являются проявлениями объединяющей функции церкви и национального единства. Из этих визитов особенно подчеркнуто важность визита в Арцахскую епархию. Некоторая часть пастырских визитов рассматривается и оценивается с точки зрения урегулирования и развития межцерковных отношений. С этой точки зрения обсуждаются также визиты в рамках торжеств посвященных 1700-летию

42 «Էջմիածին», 2000, Թ., էջ 13:

правозглашения христианства государственной религией в Армении, и встречи с лидерами различных церквей, в том числе с Папой Римским.

SUMMARY

The article analyzed the pastoral visits of His Holiness Garegin II Catholicos of All Armenians and attempts to assess and evaluate them in the context of the basic functions of Church. One of the basic characteristics of the activities of His Holiness Catholicos Garegin II after the succeeding years of his election are his pastoral visits and the analysis of which reveals several specifics of his activities. These visits are viewed as concrete steps towards the implementation of certain functions of the Armenian Church. These functions include specific examples with the analysis of specific events. Garegin II's pastoral visits had spiritual, cultural, and national context and are the manifestations of Church's uniting and nation-collecting functions. Among these visits was highlighted the pastoral visit to Artsakh Diocese. A large part of pastoral visits are observed and evaluated in terms of regulation and development of inter-church relations. From this point of view the visits implemented in the framework of 1700 years anniversary of adoption of Christianity as State religion and meetings with leaders of various churches, including the Roman Pope.

ՃԵԱՊԱՐԱՆ ԵՒ ՃԵԱՊԱՐԱՆԱԿԱՆՆԵՐ

**ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՀՈԳԵՒՈՐ-ԿՐԹԱԿԱՆ
ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՎԵՐԱՏԵՍՈՒՉ,
ԳԷՈՐԳԵԱՆ ՀՈԳԵՒՈՐ ՃԵՄԱՐԱՆԻ ՏԵՍՈՒՉ
ԳԵՐԱՇՆՈՐՀ Տ. ԳԷՈՐԳ ԵՊՍ. ՍԱՐՈՅԵԱՆԻ ԽՕՍՔԸ՝
ՅՈՒՇԱԿՈՌՈՂԻ ԲԱՅՄԱՆ ԱՌԻԹՈՎ**

(08 նոյեմբերի, 2014 թ.)

Վեհափառ Տէր,

Հոգեւոր հայրեր, մեծարգոյ բարերար, յարգարժան դասախօսներ եւ հիւրեր, ժառանգաւոր սաներ.

Խորհրդաւոր եւ խորհրդանշական օր է այսօր: Խորհրդաւոր, որովհետեւ, ասես հեռաւոր դարերի խորքից մեզ են այցելել հայ դպրութեան նահապետները՝ Ս. Սահակն ու Մ. Մաշտոցը, որ այսուհետ եւ ընդմիշտ իրենց ամենատես հայեացքի ներքոյ են պահելու հայ հոգեւոր եւ ազգային դպրութեան դարբնոցը՝ Գէորգեան հոգեւոր ճեմարանը: Իսկ խորհրդանշական է պահն այս, որովհետեւ իրար են միահիւսուել պատմական բերկրալի թուականներ, որ սոսկ թուանիշ չեն, այլ իւրաքանչիւրը մի բեկումնային պահ՝ հայ ժողովրդի, Հայ Եկեղեցու, հայագիտութեան եւ հայկական մշակոյթի զարգացման ընթացքում: Եւ բոլորովին պատահական չէ, որ գրերի գիւտից 1610 տարի անց՝ ճեմարանի 140-ամեակին, նոյեմբեր ամսուայ այս արեւոտ օրը՝ այն նոյն վայրում, ուր Սահակն ու Մաշտոցը հիմնեցին առաջին դպրոցը, Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի առաջնորդութեամբ եւ ազգային բարերար Տիար Հրաչեայ Պօղոսեանի նուիրատութեամբ կանգնեցնում ենք մեր դպրութեան հիմնադիր սրբերի յուշակոթողը: Թոյլ տուէք խորին շնորհակալութիւն յայտնել մեկենասին, որ առանձնակի վերաբերմունք ունի մեր կրթարանների՝ Գէորգեան ճեմարանի ու Վազգէնեան դպրանոցի նկատմամբ, եւ տարիներ շարունակ իր արժեւորելի նպաստն է բերում Մայր Աթոռի հոգեւոր-կրթական հաստատութեանց զարգացմանն ու բարգաւաճմանը:

Կան թուականներ, որ ուղղակի դրոշմուած են իւրաքանչիւր հայի յիշողութեան մէջ՝ 301, 404, 451, 551, 1441, 1874... Դրանք վերաբերում են պատմական տարբեր իրողութիւնների, որոնք, սակայն, հետապնդել են միասնական նպատակ՝ պահել, պահպանել, ստեղծել, արարել ու բարձրացնել ամենայն ինչ, որ ազգային է, հայկական եւ յանուն հայկականութեան: Նոյնն է նաեւ օրուայ խորհուրդը՝ գրերի գիտից յետոյ ստեղծուեց հայկական դպրութեան դարբնոցը, որ պիտի ժառանգէր հայրենաւանդ կրթութեան դարաւոր փորձը:

Վեհափառ Տէր, օգտուելով այս պատեհ առիթից՝ թոյլ տուէք Մայր Աթոռի հոգեւոր-կրթական հաստատութիւնների անունից շնորհաւորել նաեւ Ձերդ Սրբութեան գահակալութեան 15-ամեակը, որ նշուեց օրեր առաջ:

Ուրախութեամբ ականատես ենք լինում աստուածահաճոյ Ձեր բարի գործերի իրականացմանը: Եւ երջանիկ ենք, որ 15 տարի շարունակ վայելում ենք Ձերդ Սրբութեան հայրական հոգածութիւնն ու խնամքը՝ որպէս սիրասուն գաւակներ բազմավաստակ եւ անձնուէր հօր: Ձեր յամառ ջանքերի շնորհիւ Ճեմարանը դարձաւ համալսարան, եւ եթէ փորձենք համառօտիւ ներկայացնել Ձերդ Սրբութեան 15-ամեայ գործունէութիւնը, դարձեալ կհանգենք կանխասացեալ համազգական նպատակին՝ պահել, պահպանել, ստեղծել, արարել ու բարձրացնել ամենայն ինչ, որ ազգային է, հայկական եւ յանուն հայկականութեան:

Մեր որդիական անկեղծ աղօթքն է առ Աստուած, որ Բարձրեալը բազմապատկի Ձերդ Սրբութեան կեանքի տարիները, աւելացնի Ձեր եռանդն ու կորովը Քրիստոսի՝ Ձեզ վստահուած հօտն առաջնորդելու փրկութեան դժուարին, բայց քաղցր ճանապարհին:

**ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՀՈԳԵԻՈՐ-ԿՐԹԱԿԱՆ
ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՎԵՐԱՏԵՍՈՒՉ,
ԳԷՈՐԳԵԱՆ ՀՈԳԵԻՈՐ ՃԵՄԱՐԱՆԻ ՏԵՍՈՒՉ
ԳԵՐԱՇՆՈՐՀ Տ. ԳԷՈՐԳ ԵՊՍ. ՍԱՐՈՅԵԱՆԻ ԶԵԿՈՅՑԸ
ՃԵՄԱՐԱՆԻ ՀԻՄՆԱԴՐՄԱՆ 140-ԱՄԵԱԿԻՆ ՆՈՒԻՐՈՒԱԾ
ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ ԺԱՄԱՆԱԿ**

(21 նոյեմբերի, 2014 թ.)

Վեհափառ Տէր,

Հոգեւոր հայրեր,

Յարգելի՛ դասախօսներ եւ հիւրեր, սիրելի՛ սաներ.

Ողջունում ենք Ձեր ներկայությունը Գեորգեան հոգեւոր ճեմարանի հիմնադրութեան 140-ամեակին նուիրում՝ «Եկեղեցի եւ կրթություն. Կոչում, դպրություն եւ առաքելություն» միջազգային գիտաժողովի առիթով:

Յոբելեական տարուայ միջոցառումների ցանկում տեսչությունն առանձնապատուկ նշանակություն է ընծայել այս գիտաժողովին: Այդ վերաբերմունքը չի սահմանափակում միայն այն իրողութեամբ, որ ճեմարանի 140-ամեակի հաւուր պատշաճի արժեւորումը ենթադրում է հաստատութեան իրականացրած առաքելութեան համակողմանի գնահատում:

Տեսչությունն այս գիտաժողովը սկիզբ է հռչակում այն նոր ուղու, որով Գեորգեան ճեմարանը յետայսու պիտի ընթանայ: Այս իմաստով սոյն գիտաժողովը նոր շրջափուլ է արձանագրում ճեմարանի տարեգրութեան մէջ՝ որպէս ազգային բարձրագոյն կրթական հաստատութեան:

Վերջին շրջանի կրթական բարեփոխումները եւ հրատարակչական գործունեությունը, անխօս, վկայում են այն մասին, որ հաստատությունը նոր հուն է մտել. այս իմաստով այն ոչ միայն ձգտում է իր ուրոյն տեղը գրաւել հայրենի գիտակրթական կեանքում, այլեւ վերածնել դարասկզբի՝ Էջմիածնի հայագիտական դպրոցին բնորոշ այն աւանդները, որոնք ազգային գիտութեանը տուեցին այնպիսի պայծառ անուններ, ինչպէս օրինակ՝ Գեորգ Զեորեքչեան Կաթողիկոս, Կարապետ եպս. Տէր-Մկրտչեան, Գարեգին Կաթողիկոս Յովսէփեանց, Կոմիտաս Վարդապետ, Երուանդ Տէր-Մինասեան, Դերենիկ Դեմիրճեան, Լեւոն Շանթ, Աւետիք Իսահակեան, Աւետիս Ահարոնեան, Մանուկ Աբեղեան, Յակոբ Մանանդեան, Ադոնց եւ այլք:

Ելնելով ասուածից՝ ճեմարանը նպատակ ունի յետայսու ամեն տարի Թարգմանչաց տօնին հրաւիրել այսպիսի մի գիտաժողով, որի նիւթերը համապատասխան խմբագրական խորհրդի հաստատումից յետոյ կիրառարակուեն հաստատութեան գիտական տարեգրքում: Տեղին է նկատել, որ ճեմարանը երբեւէ չի ունեցել գիտական տարեգիրք. ժամանակ առ ժամանակ, ընդմիջումներով հրատարակուել է ուսանողական մի ժողովածու: Այս գիտաժողովները, հետեւաբար, նպատակ ունեն նաեւ լուծելու այդ խնդիրը:

Սա վստահաբար կնպաստի Գէորգեան ճեմարանի դիրքի ամրապնդմանը մեր իրականութեան մէջ՝ որպէս բարձրագոյն կրթական հաստատութիւն, որը ոչ միայն գիտութիւն է ջանքում, այլեւ գիտութիւն է ստեղծում:

Եւ ճեմարանի անցած ուղու համար մենք պարտական ենք մեր իմաստուն Հայրապետների անխոնջ եւ ինքնամոռաց ձեռնարկումներին, որոնք անխուսափելիօրէն «դատապարտուած» էին յաջողութեան, յաղթանակի եւ փառաւորման: Այսօր որքա՛ն պիտի բերկրէին մեր Հայրապետները, երբ տեսնէին 140-տարի առաջ հիմնադրուած ճեմարանի անխոտոր ուղին, ձեռքբերումներն ու յաջողութիւնները: Ուստի լիովին բնական էր, որ այս յոբելենական տարուայ հանդիսութիւններով մենք ոչ միայն նշում էինք հայկական անկախ պետութեան ամենահին բարձրագոյն ուսումնական հաստատութեան 140-րդ տարեդարձը, այլեւ՝ փորձում արժանին մատուցել մեր Հայրապետներին, որոնց երազանքներն ու տեսլականներն իրականացան Գէորգեան հոգեւոր ճեմարանի կայացմամբ: Սակայն ո՛վ կամ ի՛նչը կարող է պանծացնել յիշատակն այն անմահների, որոնց փառքն իրենց անցած ուղին է, եւ գործերն են փայլարձակ պսակ: Մենք պարզապէս խոնարհուում ենք մեր իմաստուն դիտապետների առջեւ. թե՛ անցեալի, թե՛ ներկայիս... մեր համագլխական Հովիւ-Քահանայապետների, որ իբրեւ Հայոց փրկութեան գերակայ ուղի՝ առանձնակի հոգածութիւն են ցուցաբերել, ցուցաբերում եւ պիտի ցուցաբերեն հայեցի կրթութեան ու դպրութեան նկատմամբ՝ դրանում տեսնելով Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու հիմնական առաքելութիւններից մէկը:

Թոյլ տուէք «Եկեղեցի եւ կրթութիւն. Կոչում, դպրութիւն եւ առաքելութիւն» վերտառութեամբ գիտաժողովը համարել բացում՝ առանձնակի շնորհակալութիւն յայտնելով ԳՀԸ՝ Հայ ժողովրդի պատմութեան դասախօս տիար Աւետիս Յարութիւնեանին, ԳՀԸ փոխտեսու Գէորգ Մադոյեանին, որ ջանք ու եռանդ չխնայեցին այս կարեւոր գործը գլուխ բերելու համար:

СОДЕРЖАНИЕ

ПАТРИАРШИЕ ЭНЦИКЛИКИ. БЛАГОСЛОВИТЕЛЬНЫЕ ГРАМОТЫ.

Священный кондак Его Святейшества Католикоса Всех Армян Гарегина II армянской колонии Мексики	5
Священный кондак Его Святейшества Католикоса Всех Армян Гарегина II в связи с праздником св. Апостолов Фаддея и Варфоломея	7
Слово Его Святейшества Католикоса Всех Армян Гарегина II на погребальной церемонии архиепископа Татевы Гарибяна	9
Слово Его Святейшества Католикоса Всех Армян Гарегина II на церемонии рукоположения в епископы	11

РЕЛИГИЕВЕДЕНИЕ

Проповедь иеромонаха о. Рубена Заргаряна, читанная в Первопрестольном св. Эчмиадзине во время св. Литургии.....	15
ИЕРОМОНАХ ПАРТЕВ БАРСЕГЯН – Национально-церковные соборы XX века и процесс разработки Уложения Армянской церкви.....	19
ИЕРЕЙ ВОСКАН ОГАННИСЯН – Второй епископский собор Армянской св. Апостольской церкви.....	26
ИЕРЕЙ АРАРАТ ПОГОСЯН – Деятельность Его Святейшества Католикоса Всех Армян Гарегина II на духовно-просветительском поприще	39

ИСТОРИКО-ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

НОРАЙР КАЗАРЯН – Традиция духовной весны в “Строматах Св. Григория Просветителя” и в “Учение”	60
ЭДУАРД МЕЛКОНЯН – Освещение армянских погромов 90-х гг. XIX в. в трудах М. Нерсисяна	70
ЛУСИНЕ КАМОЯН - Фразеологические единицы в разговорной речи Еревана.....	86

СООБЩЕНИЯ

АРСЕН АРУТЮНЯН – Село Амберд (Франканоц), церковь св. Фомы и новообнаруженные надписи	96
МЕРИ ДАНИЕЛЯН – Восстановление исторических памятников в Первопрестольном Св. Эчмиадзине	108
ПАРГЕВ БАРСЕГЯН - Пастырские поездки Его Святейшества Католикоса Всех Армян Гарегина II (2000-2005 гг.)	120

СЕМИНАРИЯ И СЕМИНАРИСТЫ

Слово главного инспектора высших духовно-учебных заведений Первопрестольного Св. Эчмиадзина, инспектора Духовной семинарии Геворкян епископа Геворка Сарояна на церемонии открытия памятника.....	126
Доклад главного инспектора высших духовно-учебных заведений Первопрестольного Св. Эчмиадзина, инспектора Духовной семинарии Геворкян епископа Геворка Сарояна на научном симпозиуме, посвященном 140-летию основания семинарии	128

CONTENTS

PONTIFICAL ENCYCLICALS, LETTERS OF BLESSING

Encyclical of His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, to the Armenian community of Mexico	5
Encyclical of His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, on the occasion of the Feast of St. Thaddeus and St. Bartholomew	7
Message of His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, on the occasion of the burial of H.E. Archbishop Tathev Gharibyan	9
Message of His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, on the occasion of the episcopal ordination.....	11

RELIGIOUS STUDIES

Sermon delivered by Rev. Fr. Ruben Zargaryan during the Divine Liturgy celebrated in the Cathedral of Holy Etchmiadzin	15
REV. FR. PARTHEV BARSEGHYAN - National-ecclesiastical assemblies of the 20th century and the procedure of constitution elaboration of the Armenian Church.....	19
REV. FR. VOSKAN HOVHANNISYAN - The second Episcopal Assembly of the Armenian Apostolic Holy Church	26
REV. FR. ARARAT POGHOSYAN - Activity of His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, in the spiritual-educational sphere	39

HISTORICAL-PHILOLOGICAL STUDIES

NORAYR GHAZARYAN - Tradition of spiritual spring in “Stromates of Saint Gregory the Illuminator” and “Teaching of Saint Gregory”	60
EDWARD MELKONYAN – Coverage of Armenian massacres executed in the 90s of the 19th century in studies by M. Nersisyan.....	70
LOUSINEH GHAMOYAN - Phrase units in colloquial language of Yerevan	86

ESSAYS

ARSEN HAROUTIUNYAN – Village Amberd (Frankanots), St. Thomas Church and newly discovered inscriptions	96
MARY DANIELYAN – Restoration of historical monuments in the territory of the Mother See of Holy Etchmiadzin	108
PARKEV BARSEGHYAN – Pontifical visits of His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians (2000-2005)	120

SEMINARY AND SEMINARIANS

Message of His Grace Bishop Gevork Saroyan, Dean of the Gevorkian Theological Seminary and Rector of all Religious Educational Institutions of the Mother See of Holy Etchmiadzin, on the occasion of the inauguration of the memorial	126
Report of His Grace Bishop Gevork Saroyan, Dean of the Gevorkian Theological Seminary and Rector of all Religious Educational Institutions of the Mother See of Holy Etchmiadzin, on the occasion of the conference dedicated to the 140th anniversary of the Seminary foundation	128

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՎՅՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԿՈՆԴԱԿՆԵՐ. ՕՐՆՈՒԹԵԱՆ ԳՐԵՐ

Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գաբելին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի սրբապատ կոնդակը Մեքսիկայի հայ համայնքին	5
Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գաբելին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի սրբապատ կոնդակը Ս. Թադևոս և Ս. Բարդուղիմեոս առաքելականների փօնի առիթով.....	7
Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գաբելին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի խոսքը Գերաշնորհ Տ. Տաթև առքեպիսկոպոս Ղարիբյանի հուղարկավորության առիթով.....	9
Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գաբելին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի խոսքը եպիսկոպոսական ձեռնադրության առիթով	11

ԿՐՕՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

Տ. Ռուբեն արեղա Զարգարյանի քարոզը՝ խոսված Ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարում Ս. Պապարագին.....	15
Տ. ՊԱՐԹԵԻ ԱՐԶ. ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ - Ի. դարի ազգային-եկեղեցական ժողովները և Հայ Եկեղեցու սահմանադրության մշակման գործընթացը.....	19
Տ. ՈՍԿԱՆ ՔՆՆ. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ - Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու Եպիսկոպոսաց Բ. Ժողով.....	26
Տ. ԱՐԱՐԱՏ ՔՆՆ. ՊՈՂՈՍՅԱՆ - Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գաբելին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի գործունեությունը հոգևոր-կրթական ոլորտում.....	39

ՊԱՏՄԱԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՆՈՐԱՅՐ ՂԱԶԱՐՅԱՆ - Հոգևոր գարնան ավանդույթը «Յաճախապարում ճառք»-ում և «Վարդապետություն»-ում	60
ԷԴՈՒԱՐԴ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ - ԺԹ. դարի 90-ական թվականների հայկական կոտորածների լուսաբանումը Մ. Ներսիսյանի ուսումնասիրություններում	70
ԼՈՒՍԻՆԵ ՂԱՄՈՅԱՆ - Դարձվածային միավորները Երեւանի խոսակցական լեզվում	86

ՆԱԳԱՐԴՈՒՄՆԵՐ

ԱՐՍԵՆ ՆԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ - Ամբերդ (Փռանկանոց) գյուղը, Ս. Թովմա եկեղեցին եւ նորահայր արձանագրությունները.....	96
ՄԵՐԻ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ - Պարմական հուշարձանների վերականգնումը Մայրավանքում	108
ՊԱՐԳԵԻ ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ - Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի հովվապետական այցերը (2000-2005 թթ.).....	120

ՃԵՄԱՐԱՆ ԵՒ ՃԵՄՐԱՆԱԿԱՆՆԵՐ

Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի հոգևոր-կրթական բարձրագույն հասարակությունների վերաբերյալ, Գեորգեան հոգևոր ճեմարանի բերալից Գերաշնորհ Ս. Գեորգ եպիսկոպոս Սարգիսյանի խօսքը՝ յուշակոթողի բացման առիթով	126
Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի հոգևոր-կրթական բարձրագույն հասարակությունների վերաբերյալ, Գեորգեան հոգևոր ճեմարանի բերալից Գերաշնորհ Ս. Գեորգ եպիսկոպոս Սարգիսյանի զեկույցը՝ ճեմարանի 140-ամեակին նուիրում գիտաժողովի առիթով	128

Նրադարակում է
Գէորգեան հոգեւոր ճեմարանի
(աստուածաբանական համարարան)
գիտիտրիդի երաշխաւորութեամբ եւ որոշմամբ

ԽՄԲԳՐՈՒԹԵԱՆ ՆԱՅԷՆ՝
ՆԱՅԱՍԱՆԻ ՆԱՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ, Բ. ՎԱԳԱՐՇԱԿԱՏ,
ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ ՍՈՒՐԲ ԷՋՄԻԱՇԻՆ
«ԷՋՄԻԱՇԻՆ»
ԱՄՍԱԳՐԻ ԽՄԲԳՐՈՒԹԻՒՆ

Республика Армения, Эчмиадзин. Редакция журнала «Эчмиадзин».
Republic of Armenia, Etchmiadzin, Redaction of Review «Etchmiadzin».
Web կայքի հասցեն՝ www.etchmiadzine.am
Էլ. փոստ՝ mayratoriamsagir@gmail.com **կամ** etchmiadzinamsagir@gmail.com
Ամսագրի արխիվն ամբողջական կերպով՝ www.tert.nla.am

Նոմ. (+374-10) 517-296/174

Ստորագրուած է քաղաքութեան՝ 23. 12. 2014 թ.

Չափեր՝ 70x100 1/16: Ծաւալը՝ 8.5 քա. մամուլ: Թուղթը՝ օֆսէթ: Տպաքանակը՝ 400:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ ՍՈՒՐԲ ԷՋՄԻԱՇԻՆԻ ՏՊԱՐԱՆ